

И.ЮСУПОВ

**ТУМАРИС ҲӘМ
БАСҚА ПОЭМАЛАР**

**"ҚАРАҚАЛПАҚСТАН"
баспасы**

Нөкис - 1974

АКТРИСАНЫҢ ЫҒБАЛЫ

(Таң нуры)

Лиро-драмалық поэма

Биринши драматургимиз қарақалпақ
театрын дүзиўде белсене ис көрсеткен
талантлы актер
Әбдираман Өтеповтың
естелигине арнайман.

Автор

ПРОЛОГ

Ҳей сен, қоңыратлы қыз, жаным Арыўхан,
Қызыл қапы алдында иркилдиң, неге?
Сығалап турғанды қой тал арасынан,
Жетер тартынғаның, кир ишкериге.

Кир деймен, қымбатлым, қолыңды узат,
Қәнекей, бир батыл қәдем ур, - тамам, -
Тек сөйтсең болғаны, ўәдем хақыйқат,
Әжайып бир дүньяны ашайын саған.

Сен ушын жат емес бул қызыл есик,
Бийкар гүдикленип иштен жанасаң,
«Қолдан келмес иске умтылар» десип,
«Күлип жүре ме» - деп гүманланасаң.

Жоқ, бул жерде саған «арман тур» демес.
 Жаслар бунда қуарар заўықлы кеше.
 Бул Жәлеке байдың хәулиси емес
 Хәм шашыңнан сүйреп урмас бәйбише.

Бунда жоқ, Жәлекениң Әйтен гешшеси,
 Сени қанға бояп, шалмақшы болған.
 Излеп келип, кирмей қайтқаны неси?
 Неге қамсығасаң жаным, Арыұхан?

Сен жетим қыз едиң, сен шоры едиң,
 Бирақ аўылымыздың сәни болдың сен;
 Қалжыңбас жигитлердиң сен соры едиң,
 Жуўапты шарлар едиң, өткир сөз бенен.

Сен тезек териўге шығып арқашқа,
 Гейде қандай жақсы қосықлар айттың.
 Төздиң сен ыссыға, суўыққа, ашқа,
 Сулыўлығың қарыйдарды молайтты.

Анаң ерте өлди, мийримсиз әкең.
 Сени сатты байға он төрт жасыңда.
 Киси есиги деген тоң тезек екен,
 Еритиў қыйын болды ғам-ғуссасында.

Бирақ, аўылымызда хеш қыз, хеш қатын
 Алдыңа түспеди ақыл, шырайдан
 Хәм ашық минезиң, шоқ тәбиятың
 Куўды ғам-қайғыны сен жүрген жайдан.

Лекин, тал шыбықтай таўланып сонда,
 Аўыр жүк астында сен өскен сайын,
 Азап сонша батты зил берип жанға,

Журтқа ермек ушын сен болдың қайым.

Гейде айдылдыңның жийегин тислеп,
Кетгің көзден таса жийделик бетке,
Бастың өксигінди өзінди күшлеп,
Тири жанға муңынды шақпадың хәтте.

Сөйтип жүргениңде, таң атқан еди,
Таң атты, нурлы таң, бир әжайып таң.
«Қәпестеги бүлбил, азатсаң» деди
Хәм мәңги қутылдың қуллық торынан.

Нәлетий ақ отау дауылдан қыйрап,
Бай жәбиринен азат болғаның сениң,—
Қуслар дизбегиниң артынан қарап,
Есинде ме: «Ленин» деп гүбирленгениң?

Ауыл муғаллими сени жетелеп,
Төрткүлге әкелип оқыуға берди.
Азатлық таңында сунқардай түлеп,
Көзлерің еркинлик нурларын көрди.

Сен мәңги азатсаң, жолдас Арыұхан,
Хей, көп азап көрген қарақалпақ қызы.
Нур алып еркинликтің алтын таңынан,
Күл сен, күн шығыстың гәуҳар жулдызы.

Аш қызыл есикти, бас, аяқты бас,
Бахытын қарсы алыуы керек хәр адам.
Тартынба еркинлик алған қарындас,
Жол ашық, жол ашық, жол ашық саған!

Биринши тараў**ЛЕНИН КЛУБЫНДА**

1

Хор

Турғыл, қарындасым, жатпа муңайып,
Турсаң, жарық жолға алып бараман.
Тур, еркин жолларда қәдем урайық.
Жүрсең жарық жолға алып бараман.

Көп ұақ жылан шақты бизди,
Енди азатпыз, халайық.
Кел, құрдаслар, бахтымызды,
Бизлер күтип алайық.

Октябрь қуяшы жақтыртты жолды,
Хәмме азатлыққа талабан болды,
Түргел, ески жолда тек те сен қалдың.
Турсаң таза жолға алып бараман.

Әкең сатты байдың қызып малына,
Бай залым жетпеди арзы-қалыңа,
Бул жолда қарайды ким обалыңа?
Жүргил, жақты жолға алып бараман.

Б а ғ ж а н

Рахмет, Әбдираман, хәр сөзиң дүрдей,
Жүректи толқытар тыңласаң бирдей.
Еле кәпестеги қуслар аз емес.
Алсын олардағы еркинлик нәфес.

К ө п ш и л и к

Бағжан дурыс айтады, қосыламыз биз де,
Рахмет, Әбдираман, рахмет сизге.

Ә б д и р а м а н

Билемен, гирбиң жоқ бул сөзинизде,
Сөйтсе де, адамды мақтамаң көзге.
Қосық - бул өмирдің мәңги жолдасы,
Ол - дәрья, жүректен алар сағасын ...
Мына жаңа бәхәр, азатлық заман.
Биз тахтын аўдардық патшаның, ханның,
Ескилик—ордасы еди жыланның,
Ордасы бузылған жыланлар бирақ
Еле дем шекпекте артына қарап.
Жылан ким? Ол суўық тек көрер көзге,
Жат-жамай¹ қасында жылан да сөз бе?
Жыланнан көп есе күшлің қахәри,
Жылан зәхәринен өткир зәхәри.
Жылан—бир кесеклик, басқа не қылар?
Жат-жамай қаныңды теспестен сорар.
Темирдей соққысынан аўдарыспақтың²
Олар жер қабынып, жутпақта заққым.
Бирақ олар берилмес жығылған менен.
Накыл бар: «мантыққан тал қармар» деген.
Салын ийрим тартқан жаўлар бул ўақта,
Жандалбасы менен қармаланбақта.
Жолатпа оларға қутқарыў кемесин.
Тек тынбай ура бер, жыйдырма есин.

---

¹ Жат-жамай – класс душпаны.

² Аўдарыспақ – революция мәнисинде (отызыншы жыллардың термини И.Ю.)

Кимнің тиси шықса хадал мийнеттен,
 Бул әдил турмыстан қалмасын шетте,
 Егер ким излесе халықтың бахытын,
 Өзин бул гүреске арнасын пүтин.
 Қатнассын күш, жигер, уқыбы менен,
 Я билим, я қәлем, мылтығы менен;
 Я жаў сырын көргиш көзлери менен,
 Большевикше иси, сөзлери менен.
 Шайыр қосығы, бақсы намасы менен.
 Ал, артистлер? ...

К ө п ш и л и к

... гүрес сахнасы менен.

Ә б д и р а м а н

Демек, солай болса, умытпаң онда:
 Жақында шығасыз сиз каникульға.
 Үйли-үйиңизге тарқалмаң, бирақ,
 Биз ойын қоямыз елди аралап.

К ө п ш и л и к

Биз таяр, барамыз ҳеш сепсиместен.

Б и р қ ы з

Тек те мен барыўға таяр емеспен.

К ө п ш и л и к

(*таңырқап*)

Сен - бизиң бағымыздың ғошшак бүлбили,

Сәнли сахнамыздың ең сулыұ гүли, -
 Бул сөзиң дурыс емес, не болды саған,
 Неге бара алмайсаң, айтшы, Арыұхан?

А р ы ұ х а н

Гастрольға жан деп бара алар едим,
 Журт көріп, мен де ел аралар едим;
 Өттең, бара алмайман, сиз айып көрмең,
 Бұлбил өзлигинен бардан безер ме?
 Мениң туұған әкем қаттылаұ адам,
 Каникульда бармасам бақырар маған ...

Басқа сөз айтпады, тек усылай деп,
 Жупқа орамалдың бир ушын тислеп,
 Хеш бир тәуеллеге кулақ салмастан,
 Үнсиз шығып кетти сыртқа Арыұхан.
 Көпшилик таңланды изинен қарап,
 Қызлар «Арыұхан» деп жуұырды. Бирақ,
 Бағжан жолды тосып, иркип оларды,
 Айтты көпшиликке мына хабарды:

Б а ғ ж а н

Мүмкин қатты қоллы шығар атасы,
 Бирақ, бул, - мениңше жай бақанасы,
 Буннан он күн бурын көрдим бир аұхал:
 Сабақтан шықтық биз түс аұған мәхәл.
 Хәм тез аұқатланып жатақханадан,
 Жуұырдық екеұмиз клубқа таман,
 Жолымызды тосты бир файтон арба,
 Бир қағаз бар файтоншының қолында.
 Ақырында Арыұхан файтонға миңди ...
 Досларым, аржағын билмеймен енди.

Кеште жатақ жайға келсем клубтан,
 Китап оқып отыр екен Арыўхан,
 Соннан бери китаптан бас көтермес,
 Ақшам уйықлай алмас, жадырап күлмес,
 Жалынсам да «айт» деп хәр күн сайын мен,
 Сабақ тарта алмадым сыр келебинен.

Ж и г и т

Билсем, бул хәдийсе тегин емес ҳеш.

Қ ы з

Ий, әдира қалсын, бузылды десеш ...

Ә б д и р а м а н

Қарындасым, неге олай дейсең сен?
 Бузыла бере ме файтонға минген?
 Дос адам өлшемей сырттан тон пишпес,
 Сүринсең, сөз ертип, изиңе түспес.
 Қайта, оның сырын билиңлер қәне.
 Қолдан келсе дәрман бериң дәртине.

К ө п ш и л и к

Аўа, билиў керек бул сырды тезден.

Ә б д и р а м а н

Қыз кеўли - ақ сандық. Гилтин теңизден,
 Сүңгип тапқан ашар ...

Ж и г и т

Сүңгир едим мен ...
Бул әжеп ис екен не деген менен.

(Жигит жууырып шығып кетеди)

Екинши тараў

ДӘРҢЯ БОЙЫНДАҒЫ КЕШ

1

Қолында китабы, көзлери ойшаң,
Көшеде асықпай барар Арыўхан,
Қызғыш биртартары от қусап лаўлап,
Желбирер көргеннің көз нурын аўлап,
Жолыққанлардан ол шетлеп барады,
Минекей, артына бир жалт қарады.
Жигит сәл жасқанды оннан албырап,
Сөйледи Арыўхан жигитке қарап:

А р ы ў х а н

Мен саған бир ермек болған қусайман,
Неге ергишлейсең изимнен, Айман?

А й м а н

Ол не дегениңиз? Ергени неси?
Жол болған соң ... жолдан жүрмей ме киси?
Мәлел берген болсам мен сизге, айым,
Басқа көшеден-ақ кете қояйын ...

А р ы ў х а н

Жолымыз бир түскен болсалар, Айман,
Шынында хақым жоқ қуыуға жолдан.
Мейли, оннан қайта, ұақыт тапсаң сен,
Жағада сайранлап жүрейик аз-кем?

2

Айманның бул сөзден туўлап жүреги,
Жигит шадлығының болмады шеги.
Бирақ, кеўилдеги тасқын сөзимди,
Айта алар ма адам бундай гезинде.

Екеўи дизилисип, минди жағаға,
Төменде лепирип дәрья ағады,
Жасыл шатыр тигип суў жағасына,
Төрткүл қушақ жаяр жаз шуғласына,
Өрлеп туў алыста барар пароход,
Кешки қуяш тынық көкке қояр от ...

А р ы ў х а н

Хаял жаралмаған болыў ушын қул ...

А й м а н

Аўа, Әбекеңнің айтқан сөзи бул,
Есиңе түскен ғой ...

А р ы ў х а н

Түспеске неге?

Бул сөз тек мен емес, унар хәммеге,
Бундай сөзди айтар кең, сулыў жүрек,

Оны жақсы хаял сүйиуі керек.
Мен оны сүйер едим ...

А й м а н

Әбдираманды?

А р ы ў х а н

Аўа, от жүрекли сол бир адамды,
Сөзсиз сүйер едим. Бирақ, мен оған
Минасип бола алсам ...

А й м а н

Қойың, Арыўхан.

Дурыс, Әбдираман – азамат киси.
Бирақ, сиз түсиниң... Арыўхан, түсин:
Өйтип, сен өзинди төмен услаўға
Ҳақың жоқ ...

А р ы ў х а н

Айтқаның туўры. Сонда да ...
Қандай бахытлысаң сен өзиң, Айман.

А й м а н

Мен хәзир бахыттан бийхуш қусайман, -
Сен барсаң қасымда ...

А р ы ў х а н

Жоқ, түсинбедин,

Мен саған мынадай демекши едим:
 Сен жап-жас жигитсең, қатарда нарсаң,
 Көп болса, он сегіз жаста шығарсан...

А й м а н

Жигирмаға кирдим, жылымыз - улыў ...

А р ы ў х а н

Аўа, қандай жақсы жас жигит болыў,
 Турмысқа шықпайсаң ерикли-ериксиз,
 Жасқаныў, жалтаңлаў болмайды хәргиз,
 Қатын болып енбейсең жат босағадан.
 «Меники бол» демес дус келген адам ...
 Саған қызығаман, булай дегеним,
 Кеўлиңе келмесин. Егер мен сениң,
 Күшиңе, жигитлик тәбиятыңа
 Ийе болсам еди ...

А й м а н

Арыўхан, тыңла,
 Жулғандай гүл болса сол айтқанларың,
 Етеклеп шашар едим жолыңа бәрін,
 Бәрін берер едим жалғыз күлкіңе ...

А р ы ў х а н

Көрдің бе, сөзге де шеберсең бәле,
 Хәр сөзиң дәл тийер мирдің оғындай,
 Ким ойлаған сени шайыр деп бундай?
 Аўа, айтқаның дурыс, мен неге сонша,
 Өкинемен хаял болғанлығыма?

Жоқ, бул - күстанылық, бул - тек те мениң
Өзиме тән бослығым, өз эззилигим.
Усындай натықлығым бираз жерлерде
Жүзимди қаратып болды-аў төменге.
Бул қурлақым тилге келгеннен кейин,
Саған бир қызық сөз сөйлеп берейин:
Мине, он күн болды, бунда бир адам
Ерип көлеңкедей жүрипти маған,
Дәслепп ол жиберди маған файтонын.
Барғанша мақсетин билмедим оның.
Кирип барсам, отыр бир муртлаш киси,
Әллен ўаққа дейин болмады иси.
Бир гезде қағаздан көтерип басын,
Бир жат күлки менен сыйпады шашын.
Мейли күлгенинде бар қандай исим,
Билемиз ғой еркеклердин күлкисин.
Бирақ, бир мәхәли шоршып жалма-жан,
Албырақлап ушып турдым орнымнан:
Өйткени, таныдым ғарры сағалды,
Толды бир елеске көзимниң алды:
Биз танысқан едик төрт-бес жыллықта,
Ол гезде жүр едим мен тоқаллықта.
Журттан тасаланып бир күни түнде,
Бир «жүриўши» түсти байдың үйине.
Бай сонда қылпылдап, жүгинип сакқа,
Дәрхал бир семиз қой сойды қонаққа.
Түңликті түсирип сөйлести олар,
Есите алмадым, не дести олар.
Ал, мени көриўден қонақ өзгерди,
Байға «қызың ба?» деп сыбырлай берди.
Бай тез аңлап қонағының шамасын,
Шығып кетти, «қыс - деп - қәйниңниң басын»...
Сумырай шал суўқылдап әлемди қуртқан,
Ергенекти илип кетипти сырттан.

Тұлки көрген ийттей бас салды қонақ,
 Менде де жоқ емес екен күш бирақ,
 От басында жатқан садық атөшгир
 Күниме жарады сол жерде де бир ...
 Есикти тайдырып, далаға қаштым,
 Жылап жийделикте маўқымды бастым,
 Келди көз алдыма сол қорлықлы түн,
 Дирилдеп, өзимди жоғалттым пүтин.
 Ал енди, сол сағал шақырып мени,
 Кеширим сорап жүр усы күнлери.
 Ұайран болып жүрмен мен басым қатып,
 Ұеш адамға айта алмайман уқсатып,
 Қысқасы бир аман қалған пазнадан,
 Уўлы шөп пе, деп ойлайман, бул адам.

А й м а н

Бул әжеп ис екен. Ертең азанда,
 Ойласаң қәйтеди Әбдираманға?

А р ы ў х а н

Шақырған гезинде барып еле мен,
 Және бир-еки рет сынап көремен,
 Егер терис пикирли болса ол адам,
 Дәрхал жуп жағадан тутып аламан.

(Куўақыланып, рольге кирип)

«Аға, ғарры сағал, түстиң бе қолға» -
 Деп, оны әкетип халықтың алдына,
 Сотлайман. Сот ағасы өзим боламан.
 Жаўдың басына бир зәўлим саламан:
 «А, ну-ка, айтыңшы мынадай ўақта,

Болғансыз ғой байдикинде конақта?»
 «Мениң есимде жоқ», «Как, есиңде жоқ?»
 Соттың өзи гүәа, былшылдамаң көп.
 Ал, мына атөшгир екинши гүәаң ...»

А й м а н
 (күлип)

Сен нағыз артистсең, олла, Арыўхан.
 Саған жарасады хәр қандай хызмет,
 Мақтағаным емес ... мени әпиў ет.

А р ы ў х а н
 (және қуәақыланып)

Жоқ, әпиў етпеймен мен сени, Айман,
 «Әпиў етсин» десең, қулақ сал маған:
 Отыр усы жерде көзиңди ашпай
 Хәм де жүзге дейин сана алжаспай.

«Арыўхан, сүйиклим, жипек минезлим,
 Сениң хәзилиңнен де сулыўлық сездим,
 Мейли, жүз мәртебе жүзди санайын,
 Мейли, алсын мени толқын я жайын,
 Тек сен кеўлиң толып, болсаң шадыман,
 Соның өзи де тек зор бахыт маған.»
 Дөп Айман қайырда көп ўақыт жатты,
 Көзин жумып, шийрин қыялға батты.
 «Ларс» етти бир ўақта суўға бир нәрсе,
 Хәўлығып, көзлерин ашып жиберсе,
 Хеш ким жоқ, тек ғана анадай жерде,
 Қулаған дегиштиң айдынын көрди.

Үшинши тараў

ҲАЯЛ ЖҮРЕГИ

1

Сүйип маңлайынан азанғы куяш;
 Төрткүл көшесинде келер еки жас,
 Бири жигит еди күйгелек көзли,
 Мәгар бултсыз күндей ашық минезли,
 Желге ерегискен өреби шашы,
 Шөлдің қапланындай шыйрақ тулғасы,
 Өткир күн нурына қаймықпай қарап,
 Келер көксин керип, жүзи жадырап.
 Ал, қасында келер арыў келиншек;
 Таңда бир қызғалдақ атқандай шешек,
 Жигит қолтығында майысып талдай,
 Келер бәхәр қызы таңғы самалдай.
 Жупқа орамалы тасалап жүзин,
 Жигитке урланып салар ол көзин,
 Гейде сыңқ-сыңқ күлер шын ықлас пенен,
 Күлкиси шыққандай жүрек төринен.

Ә б д и р а м а н

Арыўхан, жуўап бер, айтайын бир сөз.
 Адамға не ушын бериледи көз?

А р ы ў х а н

Қыйын саўал екен ... мен билсем енди:
 Көз, бул, көриў ушын сүйген кисинди
 Берилетуғын шығар бәлки адамға ...

Ә б д и р а м а н

Дурыс, көриў ушын ... Сен неге сонда,
 Кумар көзлеринди көп тасалайсаң?
 Сен актер адамға ҳеш усамайсаң,
 Актер жетелейди жаңа өмирге,
 Пердесиз ай болсын ол хәмме жерде,
 Тек сахнада емес актерлық сыры,
 Бұлбил хәмме жерде бұлбил ғой ақыры.
 Сол ушын көзинди тасалама сен.
 Букпа тақыр жерде. Шаршынды көзден –
 Алып тасла тезирек. Бул нурлы көзлер,
 Берсин басқаларға нур менен жигер,
 Бул көзлер берилген, сен билсең, жаным,
 Көрип тойыў ушын жақты дүньяны.
 Аш хәзир ...

А р ы ў х а н

Ашайын, қолымды жибер,
 Қолтықламай-ақ қой, журт күлип жүрер,
 Бул дәстүр емес ғой оның үстине ...

Ә б д и р а м а н

Таңның нурынан да уялдың әне.

А р ы ў х а н

Таңның нурынан емес, сениң көзиңнен ...

Ә б д и р а м а н

Ҳе, сөйтип шаршынды көтер жүзиңнен,
 Еле де жоқарылаў ... уялма ҳасла,

Сыпыр орамалды, ийниңе тасла.

А р ы ў х а н

(*кулип*)

«Көшеге тасла» деп те айтарсыз бәлким?

Ә б д и р а м а н

Жалаңбас жүриўи керек ғой хәр ким,
Оның неси айып?

А р ы ў х а н

(*таңырқап*)

Хаял-қызларға?

Ә б д и р а м а н

Аўа, бул жарасар сөзсиз оларға,
Ашық жүзли жүрсин хәр азат адам,
Дәстүр заң емес ғой, өмир өзи заң.
Сениң анаң өткен жақты көре алмай.
Анаңның анасы да жасаған солай,
Өзиң де аз-кемлик көрген емессең,
Қыз гезинде шалқып жүрген емессең;
Айтып бермесең де сен өз аўзыңнан,
Өткен өмириң маған аян, Арыўхан.
О, сениң өмириң бир дәстан екен,
Бул туўралы пьеса жазажақпан мен.
Жоқ, текте сен емес, саған усаған,
Қызлардың өмирин жазып шығаман ...
Рахмет, сен бердиң оның темасын,

Басыңнан кеширдің хәм ўақыясын,
 Турмыс бул ўақыяны өз тили менен
 Маған айтып берди, баянлап кеңнен.
 Енди мен көширемен оны қағазға,
 Жоқ (адам қыяллап кетеди-аў базда), -
 Көширмеймен, себеби турмыстың мен
 Хаткери емеспен, дүзиўшисимен.
 Сонлықтан, шайыр өз мийнетлеринде
 Жанға азық берсин, йош берсин елге.
 Дийқанлар бел менен қазады арна,
 Шайыр қәлем менен жазар шығарма,
 Билсең бул да арна. Бирақта оннан,
 Суў емес, ағар халық руўхына қан ...

А р ы ў х а н

Сонша терең екен адамның жаны.
 Көргенмен дәрьяның усылай аққанын.
 Сен қосық жазасаң, сөзиң мисли пал,
 Жаслар қағып алып, ядлайды дәрхал,
 Гә клубта кружокқа сабақ бересең,
 Гә аўылда ойын қойып жүресең,
 Гә пьеса жазасаң журт сүйсингендей
 Қәм оны сахнаға қоясаң демде:
 Гә йошып, дуўтарды аласаң базда,
 Жазған қосығыңды саласаң сазға;
 Гә қызық сөз бенен ашып пердени,
 Жаңаны мақтайсаң, жасқап гөнени;
 Мине, мыржық кемпир шықты сахнаға,
 Тамашагөй гүўлеп қол шаппатлаған;
 Мине, перде артында суфлер-қулақ
 Умытшақ актерға өтти сыбырлап ...
 Булардың, бәри - сен, Әбдираман аға.
 Саған қайдан жуққан өнер буншама?

Ә б д и р а м а н

Өнер хеш адамға жуқпас ғайыптан,
 Умтылса, бәрін де ислейди адам ...
 Жаңа турмыс ушын гүрес, инқылаб³
 Усылай ислеўди етеди талап.
 Адам шын азатлық жолына түссе,
 Ийе болар таўсылмас өнерге, күшке,
 Хәзир хәмме шайыр, хәмме өнерпаз –
 Болыўға умтылып етеди талўас.

А р ы ў х а н

Енди қашан жазып сол пьесаңызды,
 Тағы да қуўантар екенсиз бизди?

Ә б д и р а м а н

Егер ең кемінде еки жыл жазсам,
 Пьесаның хеш жери болмас еди-аў қам.
 Өттең, маған ондай пурсат қаяқта!
 Тез жуўап күтилер хәзирги ўақта,
 Хәзир биз мылтыққа жайланған бир оқ,
 Асықпай көселип жатыўға жол жоқ,
 Сол ушын ертеңнен жаза баслайман,
 Бир хәпте ишинде питирип таслайман.
 Бес күнде ойнаўын үйренемиз, ал,
 Сөйтип, гастрольге кетемиз дәрхал,
 Мейли, кемис жерин халық дүзесин,
 Теректей путасын, тайдай гүзесин,
 Мейли, соңғы әўлад - билимли әўлад,

---

³ Инқылаб – (революция) бул да отызыншы жыллары пайдаланылған сөз (И.Ю.).

Кемшилигин айтсын, сыншылар ғаўлап ...
 Бирақ та, мен ашық емеспен даңққа,
 Өмирим пайда берсе болғаны халыққа,
 Тек соны өзиме зор бахыт деймен.
 Басқа даңқ, бахытты мен излемеймен.

А р ы ў х а н

Әбдираман, айтшы бурынлары сен
 Ойға батпас едиң қыяллап әбден?
 Кеўлинде қандайда тынышсызлық бар,
 Сөзлерің де соннан бергендей хабар.
 Қолыңдағы шыбықтың жазығы қандай,
 Соншелли сындырып, майдалағандай?
 Тасла, ол жийде ғой, тикен бар онда,
 Сезбейсең қолыңның қанағанын да ...
 Неге жөтелесең, суўық тийген бе?
 Бир өзгерис бар ғой, шамасы сенде ...
 Күлме. Күлкінде де тынышсызлықтың
 Изи бар екенин қашшан-ақ уқтым.
 Сени, Әбдираман, аяйман гейде,
 Бирақ, қолымнан хеш илаж келмейди ...

Ә б д и р а м а н
(күлип)

Сондай аянышлы болып қалдым ба?
 Бирақ, аяў деген жақсы шынында ...

А р ы ў х а н

Түсиниўиң керек сен, Әбдираман,
 Сақла демекшимен өзинди мудам,
 Сениң өмирің, билсең, хәммеге керек,

Тоқтай тур. Шашыңа қонды гүбелек,
 Мен услап алайын. Көрдің бе, сени –
 Гүбелекке дейін тәуір көргенин.
 Өттең, ақ гүбелек услаптай кетти,
 Ядыма түсирди-ау ол ауыл бетти:
 Тап сениң шашыңдай сулыу әреби,
 Көзи моншақтай бір қозым бар еди.
 Есимде, мен оған бәхәр таңында,
 Көк терип қайтыуға бір барғанымда,
 Қуудым жоңышқалықта ақ гүбелекти.
 Бір гезде жамғыр да шелеклеп төкти.
 «Апалап» жууырдым мен үйге қарап,
 Апам, апам байғус ... сол күни, бірақ ...
 Хау, биз кешиктик пе? Клуб алдында
 Биреулер тұрыпты ғой ...

Ә б д и р а м а н
(ауыр ойланып)

Арыұхан, сонда,
 Сен жетім қалғансаң, солай емес пе?
 Жетімнен жетілдің, муңайма хеш те.
 Саған аспандағы қуяш та ашық ...

А р ы ұ х а н

Көзге мақтау саған емес мүнәсип ...
 Жүр тезирек. Кешиккен усаймыз бизлер.
 Ким екен бизден де алдын келгенлер?
 Жума шығар деймен. Жүр-жүр тезирек ...

Ә б д и р а м а н

Қасындағы Айман болыуы керек ...

Ж у м а

Әбдираман, ізлеп жүріппиз сени,
Биз кеше еситтик бир әңгимени ...

Ә б д и р а м а н

Ол ырас әңгиме. Шықтым жумыстан,
Бирақ, адамлар көп маған туўысқан,
Бәри-бир сизлерден бөлинбеймен ҳеш,
Артистлик ҳеш истен кем жумыс емес.
Дурыс, театр жоқ ҳәзирше бизде,
Бирақ, ол болады, исен бул сөзге.
Алтын таң нурына төсеп жапырақ,
Мине, бүртик жарар бул әжайып бағ.
Бизлермиз сол бағдың туңғыш нәллери,
Жаңа турмыс еккен жақыннан бери.
Бул бағдың гүллери - өмирдиң сәни,
Бул бағдың мийўасы - сулыўлық кәни.
Бундай бағда пискен шийрин жемисти
Қарақалпақ халқы татқан емести.
Оны татқан адам кешеди палдан.
Өмир сулыўлығын түсинер алдан
Ҳәм сол мийўа ушын, келешек ушын,
Ол адам аямас бойда бар күшин ...

А р ы ў х а н

Бул қандай гәп өзи? Әбдираманды
Ким, қалай жумыстан босатқан енди?

А й м а н

Оркестр дүзиўди нийетлеп буннан,
 Былтыр Әбдираман өзи Хийўадан
 Әкелген еди жаңа саз-әсбапларын,
 Биз нота билмедик. Сол ушын бәрин
 Жыйнап қойған едик қулыплап ҳәзирше,
 Дегиш алып кеткен сол жайды кеше ...

Ә б д и р а м а н
 (қулип)

Сөйтип, дәрья ушын жуўапкер болмақ,
 Жаман айып емес, шынында, бирақ,
 Сонша суўын ишип өстик дәрьяның,
 Көтермей бола ма бир ойнағанын ...
 Дегиш алған болса, алыпты жайды,
 Ал, мениң өмиримди ала алмайды.
 Мейли, дегиш жәбирин маған жүклесин,
 «Мүлкин жәмийеттиң урлады» десин,
 Өнерге ҳеш ўақта кирли қол менен
 Хызмет қылып болмас. Ондайдан пәкпен.
 Өтти дөҳмет үстем болған заманлар.
 Ҳәзир халық жаратқан әдиллик заң бар,
 Сол заңды тасаланып гейпара надан,
 Бизди алдағысы келер қайтадан.
 Жоғал алдаў, өсек, жеке мәп сөзи!
 Сизлерди қутқармайды большевик көзи.

(Аз-кем ойланып)

Ал, мени жұмыстан қуўыўшы «ерим»
 Шүбхәли көринип жүр көп ўақтан бери ...

К ө п ш и л и к

Ол ким? Неге гүман еттиң, Әбеке?

Ә б д и р а м а н

Өзи тапқа түспес тоңмойын екен.
 Маған ол айтады «баласаң» дейди,
 «Театр деп шаўқым саласаң » дейди,
 «Жаслар оқыў ушын келген бул жерге
 Алағада салып, ғалаўыт берме.
 Хәзир ойын емес, гүрес қызбақта,
 Сизлер ойнап жүрсиз, - дейди, - аўлақта».
 «Маған гүррес керек, понимаешь» деп,
 Теңселер, мәсликтен көзи мөлдиреп.
 «Саған ойын менен гүрестің парқын
 Билиў бул турысында қыйынды, бәлким» -
 Деп едим, бақырып, сермелеп қолын,
 Шыжа-пыжа болды сабап столын ...

А й м а н

Шүбхәңиз тек сол ма?

Ә б д и р а м а н

Шүбхәм ол емес.
 Оны көрген сайын басқа бир елес
 Келер көз алдыма. Расын айтсам,
 Оны биреўлерге шырамытаман ...

Ж у м а

Кимди айтып турсаң? Кимге усаттың?

Ә б д и р а м а н

Анығына жетсем сол ҳакыйқаттың.
Оннан соң айтарман ...

А р ы ў х а н

Аҳ, Өбдираман ...
Шынында бул ислер жәбир ғой саған.

Ө б д и р а м а н

Оның неси жәбир? Меннен ғам жеме ...
Жупқанды көзиңе жаўыпсаң және,
«Ашық жүр» дегеним қайда мен саған?

Ж у м а
(кек етип)

Сонша не бар дейсең жупқада турған?!
Биреў жамылып жүрер, биреў жалаң бас,
Биреў пүткил ашылып қалғанын аңбас ...

А р ы ў х а н

Биреўлер талдан да тикенек излер,
Дос аўзынан шықпас бул ашшы сөзлер.

Ж у м а

Тал болғанда қандай, таўланып өскен,
Бұлбил қонып кетсе, майыса түскен ...

А р ы ў х а н

Майысар, Бирақ ол морт етип сынбас ...

Ә б д и р а м а н

Жумагүл, сен өйтип болма есаўас,
Неге тақыр жерден шаң шығарасаң?

Ж у м а
(Әбдираманға)

Самалдай жөн-алды есип барасаң,
Жұрттың «мыш-мыш» сөзи дурыс болып
шықты.
«Еме билген қозы еки саўлықты.
Бирден емер» деген ... Бәле екенсең.

Ә б д и р а м а н

«Мыш-мыш» таўып жүрген жұрт емес, сенсең,
Гүман - айнаға дақ ... Жүр кеттик онда.

(Арыўхан хәм Айманға)

Күтиң жолдасларды сиз усыманда.
Арыўхан, қайтарсын кітапханадан
Кешеги кітапты әкелемен саған.
О, қандай тамаша дейсең ол кітап ...

А р ы ў х а н

Рахмет, Әбдираман.

А й м а н

Турысы шатақ,
 Жүреги де дым тар оның үстине,
 Хәш бир сөз жоқ жерден сөз тапты, мине,
 Шөп басы сылт етсе алады сетем;
 Қалайша сүйип жүр оны Әбекең?

А р ы ў х а н

Дурыс емес, кисини сырттан сөз қылыў,
 Хәр кимге өзиниң сүйгени сулыў,
 Жума ҳақлы екен шынында, Айман;
 Мен сөзге баҳана берген қусайман.
 Жүреги кең жигитим, қал усы жерде.
 Далада турмай-ақ қояйық бирге.
 Клубта китап оқып отырайын мен.

А й м а н
 (*жалғыз*)

Ўай, бул ҳаялларды қоя бер деймен;
 Жақынласып кетсең, жанып турған шок,
 Қашайын десең де, қашыўға жол жоқ,
 Сүйсе, қызғыш яңлы қорғар ышқысын,
 Ишке бүгип қалмас өз қызғанышын.
 Оқ атып, кеўлинди қылса жарадар,
 Еми тек мергенниң өз қолында бар.
 Мухаббеттиң оғы, енди билдим мен,
 Мүлт кетпей жүректен тийеди екен.
 Бир зат сол оқ пенен кирди қаныма,
 Енди хәш тынышлық бермес жаныма ...
 Уйқысыз геземен көшеде ақшам,
 Гейде мәс боламан, гейде қайғы-ғам,
 Мийримсиз мергеним сорамас халды.
 Ким сүйе алды екен бундай ҳаялды?

Ал, мен сүйдим оны. Бірақ, Арыұхан,
 Хәтте көз қыйығын да салмайды маған.
 Оның жүрегінде ... Әбдираман бар.
 Хәмме «Әбдираман» десип «ах» урар,
 «Әбдираман» десер қызлардың көби;
 Сирә барма деймен мәргия шөби.
 Ал, мен ше? Жүрегим, хәўлирме! Хәзир!
 Оған шын кеўлимди айтайыншы бир ...

(Клубқа киреди)

3

А й м а н

Неге жақты десем клубтың иши ...

А р ы ў х а н

Турған соң айнадан күн нуры түсип ...

А й м а н

Жоқ, Арыұхан, түсин, шын айтып турман:
 Таңның нурынан да жақтысаң маған.
 Рәхим қыл, сен өйтип қаталлық етпе,
 Жолыңда жапырақпан, басқылап өтпе.
 Ексең нәл болайын мен бағың ушын,
 Тутсаң шат болайын шарбағың ушын ...

А р ы ў х а н

(мысқыллап)

Ўай, қандай шайырсаң, бул сөзди мәгар,

Әжинияз шайыр да таппаған шығар ...
 Пай, бул жигитлерди қоя бер сирә,
 Сүйсе, жанын жаллап болар бийшара,
 Ал, кумары тарқап болғаннан кейин
 Таныс жолаушыға усар ешейин ...

А й м а н

Өлшеме хәммени бир аршын менен,
 Арыўхан, телмирер жулдызымсаң сен,
 Қан жылатпа мениң жас жүрегимди.
 Аяғыңды қушайын тилесең енди,
 Мине, бир жыл болды жуўырдым «сен» деп,
 Зәрре аяр болсаң жуўап бер жөнлеп.

А р ы ў х а н

Хәзил десем, шын ба айтып турғаның?
 Қосымша дәрт салма сен маған, жаным.
 Мен сени туўысқан инимдей сүйдим,
 Мысал адамындай болдың бир үйдиң.
 Саған баўыр басып жүрсем де көптен,
 Ойыңа анықлап мен түсинбеппен.
 Жигитим, мен саған түсиндим енди,
 Туңғыш мухаббеттиң дәрти бар сенде.
 Биз де оның дәмин татып көргенбиз.
 Ол - палызға түскен ең дәслепки из,
 Сол изден үзиледи биринши түйнек,
 Бәлки писик шығар, бәлки шығар көк, -
 Ығбалыңнан көресең. Бирақ та оннан
 Нәтийже шықпаса азабы жаман.
 Дәслепки мухаббеттиң нурлары лекин,
 Көзди қамастырар мысал жазғы күн.
 Сөйтип, «қаўын ғой» деп үзгениң гейде,

Ийт түйнек болып та шығады дейди ...
 Сонлықтан, сен ойлан, хаўлықпа қуры,
 Мен қыз емеспен ғой, хаялман ақыры.
 Он гүлден бир гүлиң ашылмаған жас,
 Сен қалайша маған боласаң жолдас?
 Егер мен қыз болсам, өзим-ақ келип
 Саған етер едим дәрхал ийелик.
 «Қыз турып хаялға үйленди» деген
 Журттың насағына қалмақшысаң сен.
 Сол ушын без бундай қыялдан, Айман,
 Ал, сүйгениң ушын жеме пушайман.

А й м а н

«Атқа берилместей ғунан бар» дейди,
 «Қызларға бергисиз жәўан бар» дейди.
 Шыныңды айт, баҳана излеме, жаным,
 Дурыс емес, «жассан» деп ығұа қылғаның.

А р ы ў х а н

Өтпес пышақ пенен қыйнама мени,
 Айттым ғой шынымды, изле өзгени.
 Аўзынан сарысы кетпеген еле
 Сен бир палапансаң. Бираз жыл және
 Қозғалма уяңнан, ўақтың келгенде –
 Канатың жетилип ушарсаң сен де,
 Маған да жеңил емес сениң сүйгениң,
 Танабын кес енди бул әңгимениң.

А й м а н

Мийримиң жоқ екен ...

А р ы ў х а н

Ақырын, Айман,
Дослар келип қалды, қара айнадан.

(Келгенлерге)

Жолдаслар, бул қандай тасбақа жүрис?

Ә б д и р а м а н
(саатына қарап)

Биз тәўир кешиктик, айтқаның дурыс,
Мине, саған кітап әкелдим, бірақ ...
Айман, қәне иним, сақалыңды тақ.
Өтиң рольлерге, турмаң жолдаслар!
Күн қызбай жұмысты питкермек дәркар.
Бундай дем алыс хәптеде бир күн.
Ҳай, анда мүйеште турған екеў ким?
Бағжан, әпер маған анаў жаўлықты.

Б а ғ ж а н
(рольге кирип атырған Әбдираманға күлип)

Әне, еркектен де бир кемпир шықты,
Мә, апа, жаўлығың...

Ж у м а
(рольге кирип атырып)

Әбдираман шеше,
Мен үлкен келинің, яғный бәйбише ...

А р ы ў х а н

(тоқал ролине өтип атырып)

Ах, қандай азаплы ролиң, тоқал!

А й м а н

(сақал тағып атырып оған сыбырлап)

Сен жассынған едің, мине енді сақал ...

А р ы ў х а н

Бағана жас көрсем, енді ғаррысаң ...

А й м а н

(бай ролине кирип)

Хәй, қатын, мәсимди тарт деймен жылдам!

Ә б д и р а м а н

Айман, сен ынжықсаң, не ушын қуры
Жасқанып сөйлейсең, байсаң ғой ақыры.
Үш қатын ийесинің көкірегі қайда?
Ишіндегі көпшикті көтеріп байла.
Қарның аяғыңа түсіп баратыр ...

Қ ы з л а р

(сықақ етип)

Бай сулыў тоқалдан жасқынып атыр ...

Т о қ а л

Тақсырым, сиз аяң, сабамаң енді.

Өйтүп қан жылатпаң жас жүрегимди.

Б а й

Ўай, ақмақ! Хаялда не қылған жүрек?

Ә б д и р а м а н

Қәне, болды энди. Баслаң тезирек!

(Репетиция).

Төртінши тараў

УШЫРАСЫЎ

Б е г д и я р

Үш рет жибердим файтонды саған,
Зорға төртіншиде келдиң, Арыўхан.
Мейли, көтерейин назыңды энди,
Гийнем ерип кетти көрип төбеңди,
Қымбатлым, сен меннен қашпа оншама ...

А р ы ў х а н
(сыртқа қарап)

Ал, және басланды қәдимги нама ...

Б е г д и я р

Айтқаның дурыс, қошшым, әпиў ет мени.
Шынында да бизлер бул әңгимени
Дым созып жибердик. Келтертиў керек.

Бир аўыз «мақул» деп айтсаң болды тек,
 Еле ўәдем - ўәде, тилесең ертең,
 Ҳаялымды қуўып жиберемен мен,
 Сўйип алғаным жоқ оны бәри-бир,
 Өзи де кетиўге қайыл болып жүр.

А р ы ў х а н
 (тиксинип)

«Еки қызым бар» деп айтқан едиңиз,
 Соларды да аямай, қалайынша сиз –
 Қуўып жибересиз анасы менен?

Б е г д и я р

«Қыз» деген қонақ ғой, бойжетер ертең.
 Ҳәм де жай-жайына кетер тарасып,
 Ретинде бизден де болар қарасық,
 Қалыўсыз қайғырып хәммениң муңын,
 Қызы емеспесең Асан қайғының?
 Ҳәр кимнің өзінше несибеси бар ...
 Арыўхан, сен маған бол сўйикли яр.
 Сен ушын жүрегим хәм дүнья малым,
 Умыт бул дүньяның бар ғалма-ғалын ...

А р ы ў х а н

Сиз жақсы ойнайсыз ролиңизди ...

Б е г д и я р

Ал, сен көп айтасаң усы бир сөзди,
 Ол қайсындай роль? Мен артистпен бе?

А р ы ў х а н

Өткерип атырсыз сиз артисттен де.

Б е г д и я р

«Артист, артист» десер журт усы күнде,
 Соның өзи ойыншық ғой түбинде,
 «Артист» - бул шынында, масқарапазлық,
 Басқа өнер саған қыла ма азлық?
 Сендей периштеге жұмыс не керек?
 Сениң жайың - отаў, саялы терек,
 Бәри де бар менде. Болсаң хаялым,
 Аппақ май шайнайсаң өмиринде, жаным,
 Басыңа бахыт қусы қонады сениң,
 Шылғаўың мақпалдан болады сениң,
 Сүй жаным...

А р ы ў х а н

(астарлы мысқыл менен)

Шынында, ондай иззетке,
 Көнликсек болғаны ғой ...

Б е г д и я р

Ал, келешекте,
 Саған буйырмақшы солардың бәри,
 Дәўлет қусының да бар өз мәхәли,
 Ол саған қонажақ, үркітпе оны.
 Мен саған ашаман ығбалдың жолын.
 Тасла артистликти, ол төмен кәсип,
 Сендей гөззалға ол емес миасип,
 Масқарапаз ҳеш ўақта илинбес санға,

Ол әрдана болсын Әбдираманға ...
 «Сени көрсем» деген бир тилек пенен,
 Кеше клуб жаққа барып едим мен,
 Шынында, қызық екен «пессе» дегениң,
 Әсиресе унады ролиң сениң,
 Сен жас тоқал болып ойнағаныңда,
 Журт жылап отырды мениң жанымда.
 Бай сени урғанда дыр қамшы менен,
 Жууырып бармақшы болып қалдым мен.
 Мен умытып кеттим пүткил өзимди,
 Еситтим тек сениң зарлы сөзинди.
 Кийимиң ләтте еди, жүзиң пәрийшан,
 Дүнья телмиргендей болды тек саған,
 Шобытқа оралған шам-шырақ тастай,
 Турдың сәўле шашып, солығыңды баспай.
 Хаял шын жүректен жыласа егер,
 Сонда ол айрықша гөззал көринер.
 Сол қайғылы гезиң еле есимде,
 Сол гезиң тынышлық бермес түсимде.
 Әсиресе сыйқырлы-аў даўысың сениң,
 Жанға дәрт салады сынқ-сынқ күлгениң.
 Сонда бетиндеги күлдиргишиңнен
 Көринер адамға бир гөззал әлем.
 Өксип жылаўларың ериксиз аятар.
 Жас түўе ғаррыда хәўес оятар.
 Әх, кумкелле байлар, «болар» деп шығын,
 Текте қарыслайды малдың қуйрығын.
 Ийе болсам еди мен сондай малға,
 Бәрин берер едим сол жас тоқалға ...

А р ы ў х а н

Домбықты үйдиниз-аў дизеге шекем,
 Оған қандай пәлек көгерер екен?

Б е г д и я р

Бул ҳеш домбық емес, мен айттым дурысын,
Сөзим жалған болса пайғамбар урсын.
Сениң ойнағаныңды көрсе егерде,
Жулдыз түсер еди жылыслап жерге.

А р ы ў х а н

Бул ушын рахмет Әбдираманға, -
Бул пьесаны жазған шебер адамға,
Бизге ойнаў жолын үйреткен де сол.

Б е г д и я р

Сонша мақтағандай не ислепти ол?
Жазыўдың неси қыйын таяр өмирди?
Айтпақшы, мен сонда анаў кемпирди
Дым унатып қалдым. Ой, иймансыз-ай,
Ишек-силемизди қатырды-аў сондай ...

А р ы ў х а н

Ол кемпир - Әбдираман ...

Б е г д и я р

Ўай, чорт оңбаған,
Сол ма кемпир болып көринген маған?
Шынында өзи де Әбдираманның
Мәстаннан кем емес. Мен ол адамның –
Минезине көптен қанықлығым бар,
Балықтай жылпылдақ, мәстандай хайяр.

«Клубқа хеш кеўил бөлмейсең сен» деп,
 Ол мийимди тескен талай диңгирлеп.
 Ал, енди қақпайлап мәжилис сайын,
 Мени критикаға тутар удайы,
 Хәзирги жасларды қоя бер сирә,
 «Қыйт» етсең, жабысар дәрхал жағана.
 Олар сескениўди, қорқыўды билмес,
 Бул баяғы мөмин әўладлар емес:
 Сөзилсе сәл исте қамлық еткениң,
 Булар кимлигиңе карамас сениң.
 «Қәтеңди мойынла, былай исле» деп,
 Бетине бажырайып турып алар тек.
 О, сен билсең еди, периштем мениң,
 «Критика» дегенниң не зат екенин.
 Бурыштай терлетеди. Бундай бәлени –
 Ата-бабамыз хеш көрмеген еди,
 Бул жаңа туқымның бурышы ма деймен
 Бирақ, Өтеповтан пәнт жемедим мен:
 Бир ийни келгенде аттым-аў жардан ...

А р ы ў х а н
(шоршып түсип)

Демек, сиз бе оны жумыстан шығарған?
 Зорлық хәм дөхмет ғой бул көрер көзге,
 Иске қайтып алың, буйыраман сизге.

(Дәрхал жәгилик рольге кирип)

Жоқ, әпиў етиңиз ... мениң тилегим:
 Усы ашыўыңызды сизден тиледим.
 Соны елестирип нетесиз енди,
 Жас жигитлик қылып қызып кеткенди.
 Жаманлық нийет жоқ ол жигитте хеш.

Критика, мен билсем зыян ис емес,
Ақыры, ол жайды дегиш кой алған,
«Әбдираман урлапты» деген сөз жалған.

Б е г д и я р
(*таңланып*)

Сонша жаның ашыр Әбдираманға?

А р ы ў х а н

Гүнасыз ҳеш жәбир бермең адамға.
Егер «мен» десеңиз, хәзирден баслап,
Сол жалған актти тез жыртып таслаң.
Солай етпесеңиз хәзир кетемен,
Басқан изиме де иңкар етемен.
Ҳадал болыў керек яр сүйиў ушын ...

Б е г д и я р

Қатты кетпе, сулыў. Сүйгенлигим шын.
Сен айтсаң жыртаман жүрегимди де.
Мә, оқы актти, жырт өзиң хәм де,
Мейли, жүрсин жасап бир масқарапаз.

А р ы ў х а н
(*актти жыртады*)

Енди хызмет қылмас сизге бул қағаз.
Айыплай алмассыз сиз енди оны.

Б е г д и я р

Мейли, жетер енди. Қойыңшы соны.

Сен араға түстиң, кеширдим өзим,
Тилесем, еле де қуртаман көзин.

А р ы ў х а н

Жоқ, қурта алмассаң енди оны сен,
Хәм хәзирден баслап гүдер үз мәннен!
Билдим кимлигиңди ...

Б е г д и я р

Солайма еле.
Бойға шапшыдың ғой сен келе-келе.
Тоқта асқынлама, мәккар сулыўым.
Мен саған жаяйын тисимниң уўын:
Басқаша сөйлесемиз сиз бенен енди,
Олсыз танымассыз бәлки дәкеңди.
Сен, байдың сүйгилиги ...

А р ы ў х а н

Жабыспа маған,
Байға барғаным жоқ өз аяғымнан.

Б е г д и я р

Вот, вот, усы сөзге қарыйдарман мен;
Демек, жинаятлы бул ушын әкең;
Қырық туўар есабынан жыйған дүньясын ..
Екиншиден, байдың қайын атасы ...

А р ы ў х а н

Әкем қызын байға бергени ырас.

Қалыңнан бир сыйыр көргени ырас.
 Бул корлықлы жолдан мыңлаған қызлар,
 Өтті өз басында болмай ықтыяр,
 Бірақ, мениң әкем бир қарны қалқып,
 Бир күн хәз көрген жоқ еркінше шалқып,
 Байдан азап тартты қайтама жаны,
 Байдың атасы емес, болды дийқаны.
 Ал, сен ше? Қәнекей, айтып бер маған,
 Неге қатнастың сен бай менен мудар?
 Қайда сен мүжиген сол қойдың басы,
 Қайда байдың берген тақыр паласы?
 Қайда ...

Б е г д и я р

Муздай тийер хәр айтқан сөзин,
 Охо, ашылыпты ғой бул ғәплет көзин,
 Бірақ, қалай соны дәлиллерсең сен?

А р ы ў х а н

Маңлайдағы атөшгирдің изинен ...

(Бегдияр албырап маңлайын услайды).

Аха, шығып па еди еле есиңнен,
 Неге маңлайыңды усладың бирден?
 Қалай, хақыйқатлық душшы ма екен?
 Ол тыртық өшпейди сыйпаған менен,
 Ол мәңги қалады маңлайыңызда.
 Енди жүре алмассаң сен арамызда,
 Хәй, сен қой терисин жамылған гәззап.

Б е г д и я р

Болды, хей саллақы, өш, аўзыңды жап!

А р ы ў х а н

Неге қалтырайды қолларың сонша?

Б е г д и я р

Билдим мен де сени, тикенли ғунша,
Жулып кетермен-аў тамырын менен.

(Албырап, жалтаўлап.)

Арыўхан, әпиў ет ... абайсызда мен ...
Онша шаплықпашы сен, қарындасым.
Мен жаўың емеспен, олла ырасым.
Елестире берме не болса соны.
Нәлет болғыр байдың үйінде қонып,
Мәс болғаным ырас ишкен соң арақ,
Саямды салмадым ол ийтке бірақ ...
Ол жамай жаўы ғой. Қуўдық арадан.
Ал мен – большевикпен, қызыл партизан.
Сабаңа түс қайтып, периштем, тыңла,
Ағаң үлкен басын ийер алдыңда,
Шын айтсам, «мақтадың» дейсен, сөгесең:
Басқалар бір шукыр, сен бір төбесең ...

А р ы ў х а н

Енди сол төбениң шығып басына,
Бир самаллап қалғың келген екен-дә.

Б е г д и я р

Жоқ, баўрында сол жасыл төбениң,
Өмир бойы қалғым келеди мениң ...

А р ы ў х а н

Ҳаял-қыз төбе еди бир гезде ғана,
Ким көринген шықты оның басына,
Бирақ та ендиги қызлардың бүгін
Айтайын төбеден өзгешелигин:
Төбеге мине алар қәлеген адам,
Самаллар, гүл терер оның баўрынан,
Ал, қызлар - азат қус, услатпас енди.
Өзи келип гүлиңе қонбағаншелли.
Саған ең ақырғы буйрығым мениң:
«Ким басын усласа еки кемениң,
Суўға кетер» деген. Сен ғарры сағал,
Халыққа кимлигиңди айтпасаң дәрхал,
Ертең өз териңди өз көзиң менен
Малақай базарында көре бергил сен.
Хош хәзирше енди, шириген түбир.
Және ушырасамыз иретинде бир ...

Б е г д и я р

(*жолын тосып*)

«Ҳаялдың, шашы узын, ақылы келте» деп,
Бабамыз дурыс айтқан. Қаншық, бийәдеп.
Саған көрсетермен ким екенимди.
Сөндирип кетейин жақты күниңди.

А р ы ў х а н

Ол күн сен сыяқлы жарғанатларды

Күйдирип өлтиреді ...

Б е г д и я р
(*тисин қайрап*)

Қәссений, дарды
Безеп турар еди-аў бул сулыў денен ...
Жоқ, сендей нашардан пәнт жемеспен мен.
Мениң, де ең соңғы буйрығым саған:
Мына бүлкілдеген ақ тамағыңнан
Бир аўыз сөз шықса ертең далаға,
Көк көйлегіндеги нағыслы жаға
Дардың жиби деп бил. Мына қолларым
Сол күни жумсайды билекте барын.
Қәй, сен азат қатын, жаўыз душпаным,
Мына маўзер сениң қай туўысқаның?
Үңрейген аўзына қарап ал дурыслап ...

А р ы ў х а н

Ах, сен, қанға жерик, алдамшы, гәззап ...
(*қорқып кетип, талып жығылады*).

Бесинши тараў

БИРИНШИ ГАСТРОЛЬ

Театр, театр, тилсимли айна,
 Бир сырлы күш бар-аў сенде қалайда.
 Сенде халық өмириниң қайнаўлары бар,
 Руўхыма не керек, сенде бәри бар ...
 Сондай сулыў жер бар таў арасында:
 Мың көзден булақлар атлығып онда,
 Шығар бурқасынлап астынан тастың,
 Соннан пайда болар бир асаў тасқын.
 Дәртиңе дәрман бар суўында оның,
 Жасыл ойпатлар бар бойында оның,
 Сол асаў тасқынды көрген едим бир,
 Сахнада тап сондай қайнайды өмир ...
 Пәренжесин жулған бир азат қыздай,
 Таң менен уласқан Шолпан жулдыздай,
 Азатлық таңында нурланып бирден,
 Бизиң туўған жерге келгенинде сен, -
 Сахна көрмеген халық қуўанып қатты,
 «Артист» деп телпегин аспанға атты ...

Аўылда ең дәслепп ойын көргенде,
 Театрға хәўес артпаған кимде?
 Артистлер ол жерде сағынышлы мийман,
 Артист келди, демек, басланды байрам,
 Мақал бар «Той десе жумалар қуў бас»,
 Минип там басына сырнайшы, рас –
 Үрсе баламанды томпайтып уртын,
 Кешки аўқатын да умытып журтым, -
 Сансыз жолаўшыдай аққан базарға,
 Өрип қумырсқадай сокпақ, гүзарда,
 Колхоз кеңсесиниң алдына кеште,
 Сайға куйған суўдай толар бир пәсте.
 Сүўреттей сызылар қыз-келиншеклер,
 Соғар жигитлерде дүрс-дүрс жүреклер.

Ғаррылар умытар ол күни жасын,
 Алып шөгирмесин, бузбай малдасын,
 Иззетке бөленип отырар төрде,
 Сабан калыңырақ төселген жерде,
 Көпке тәртип берип ғошшак дийқанлар,
 Тойда өз миннетин булжытпай ақлар.
 «Тынышлан, җай өңкей бақыраўық қарға!»
 Дөп жекирнип жүрер жас балаларға.
 Байланған шомларда өршип жанар май,
 Сес тынар қулаққа урған танадай.
 «Наўмир айтқыш»⁴ ортада бирден жарқ етер.
 Шаппат қырғаўылдай дүрлигип кетер.
 Ал, соның изинше еситилер саз ...
 Тамашагөй достым, шыдай тур бираз,
 Ғәзир басланады күткен ойының,
 Соңырақ айтарман тәрипин оның ...

Қандай қызық болды дейсең сол күни!
 Халықтың хошемөти - теңиз толқыны.
 Ол гөйде силтидей тынып турады,
 Гә толқынлап келип жарға урады.
 Гөйде ишин тартып теңиз гүїилдеп,
 Турғандай «қәнекей, алыссаң кел» деп.
 Көзлер шок жулдыздай төгер сәўлесин,
 Толқын тербеткендей кеўил кемесин.
 Мине, кеме тоқтар келип жағысқа ...
 Журт қайтар үйине тарап тум-тусқа,
 Жүзлеген аўызда бир ғана сөз бар:
 «Артист, артист» десип таңлай қағысар.
 «Пай, дым қысқа болды-аў мына театр»,
 «Мәс-саған, таўықлар шақырып атыр»,
 «Ўай, заңғар, жаңағы кемпир бәле екен»,
 «Ол кемпир - Өтепов Әбдираман ғой».

---

⁴ Нәўмир айтқыш – (аўыл термини) конференсье (И.Ю.)

«Былытырғы ўәкил ме?», - «Аўа, аўа», -«Қой?»
 «Тап «Алпамыс» тағы мәстанның өзи,
 Кеңкилдеп күледи-аў мәшшийтип көзин».
 «Сол ғой ойынды да ашқан бағана».
 «Өзинде мол екен ақыл хәм сана».
 «Өзи шөпик екен мәлим пышықтай»,
 «Бенде емес екен сөзге де, пай-пай».
 «Нағыз қара жердиң кемеси десеш».
 «Наймыт, қуўқыл сөзге сүринбейди-аў ҳеш».
 «Ал, Әбекең, билсең, биз бенен дос-яр:
 ЧОН⁵ да бирге хызмет еткенимиз бар,
 Өзи Қоңырат жақтан, соркөлли хожа,
 Бир гезде хаткер де болған болысқа.
 Қолдан байлағанды тис пенен шешкендей,
 Мисли дигирманнан тири түскендей.
 ЧОН да жүрген гезде-ақ журт оны билди,
 Оның тарпыўынан үш бандит өлди.
 Бир жола екеўимиз тапсырық пенен
 Теңиз бетке кеттик. Сол гезде бирден,
 Үш баспашы шығып жолымызды кести,
 Бизден жол сорады, азлап сөйлести.
 Сөйткенше болған жоқ, «паңқ» етти мылтық –
 Әбдираман кетти ерден жылысып.
 «Байғус, өлди-аў» дедим артыма қарап,
 Салпылдап баратыр бөктериўдей тап.
 Мен айнала берип аттым биреўин ...»
 «Шылғый өтирик ғой тап усы жериң».
 «Сора Өтеповтан дым исенбесең».
 «Әй, оңбаған көсе, сөзди бөлме сен.
 Ал, сөйтип не болды?» - «Не болғаны бар?!
 Аттан ушып түсти, сөйтип бир заңғар.
 Тири қалған екеўи түсти-аў кейниме.
 Сонда Әбдираман сум екен бәле,

---

⁵ ЧОН – айрықша хызмет атқарыўшы әскерий бөлим.

Зәңгиге илинген өликтей аўып,
 Оқ капталымыздан өтти бир шаўып.
 Оны «өлген» десип ойлады душпан,
 Бир ўақта «гүрп» етти мылтық жаңадан.
 Артыма қарасам, ийесиз бир ат
 Ылағып баратыр екен қаңырап.
 Бирақ үшіншиси туттырмай кетти ...».
 «Ал, мени анаў қыз гириптар етти.
 «Арыўхан» деп пе еди, ким деди атын?
 Япырмай, өнерин, сулыў-сымбатын
 Бердақ та тәриплеп бере алмас еди-аў».
 «Жүрсеңши, уйқыдан бос қалдық ғой, хаў.
 Сонша жутынасаң Ғәриб ашықтай,
 Қатының еситсе ғой боласаң оқтай».
 «Келгели қорылдап уйықлап ақырда,
 «Ойын көрдим» дейди-аў усы пақыр да ...
 «Өтирик сөйлемесе буның өлгени».
 «Шырағым-аў, өзим ғой оятқан сени ...».
 Жұрт усылай тарқасар үйли-үйине.
 Енди мени тыңла, оқыўшым, қәне.

2

Басына көтерип жолды, шаңлақты,
 «Ойын келди» десип балалар шапты.
 Арбада дәп қағып, шертип баламан,
 Келди жуўдырласқан кеўилли кәрўан.
 Жигитлер куўанысып қарсы жуўырды,
 Хаяллар есиктен сығалап турды.

Х а я л

Бетим-аў, булар ким, масқарапаз ба?
 Ойнап киятыр ғой бирейи сазға.

К е м п и р

Келиншек түсирген биреулер шығар ...

М о л л а

Бул нағыз ахирдың нышаны - тәжжал ...

Д и й қ а н

Моллеке, қапылтпаң, «тәжжал дегениң
Ешкиге усар» деп айтқансаң өзиң.
Оның хәр түгинде қоңырауы болар ...

М о л л а

Анау алтақтада отырған қызлар
Нағыз ешкілер ғой қарасаң аңлап,
Арбаның үстінде бәри шошаңлап,
Бақырысып киятыр. Сақлайгөр аллам,
Қоңыраулар дауысы еситилер маған ...

Ә й т е н г е ш ш е

Тақсыр, тәжжал болса, астапуралла,
Кәлийма-шаадат қайтарың онда.

Х а я л

Өйбей, алтақтада отырған шетте
Жездейдің қызы ғой оқыуға кеткен.

Ж и г и т

Яша, ким екенин мен энди билдим:
 Булар артистлери екен Төрткүлдің.
 Әнекей, Арыўхан түсти арбадан,
 Балалар шуўласып жуўырды оған.
 Базарлық берип атыр бәрине бирден.
 Неге собырайып турман бунда мен?!

(жуўырып кетеди).

Б а л а л а р

Арыўхан!

Ж и г и т

Арыўхан ...

Ҳ а я л

Жийен кыз, баўырым.

А р ы ў х а н

Кише, кише жаным, туўған аўылым,
 Сизди сағындым ғой. Саў жүрме дайым?
 Мә, саған бир шаршы сыйлық қылайын.
 Бизиң ғарры саў ма, уйде ме ҳәзир?
 Бийшара әкемди көрейинши бир ...

А р ы ў х а н

(уйинде)

Аға, келдим мине.

Ә к е с и

Гүлим, Арыўхан.
Кел, сүйіп алайын ақ маңлайыңнан.
Ух, ортам толысқан сыяқлы енди,
Шүкир, - умытпапсаң ғарры әкеңди.
Зорға көрип турман онлаған айда,
Үйде боласаң ғой енди қалай да?

Қ ы з ы

Аға, мен артистпен!...

Ә к е с и

Ол не, шырағым?

Қ ы з ы

Артист, ол - ойыншы... Ол - мениң бағым.

Ә к е с и

Балалығың қалмапты-аў, қызым, ҳа-ха-ха ...
Саған жұмыс-пумыс табылмады ма?
Ҳе-хе, мейли енди ... ойыншы болсаң,
Ендиги жағында үйде ойнарсаң.

К ы з ы

Аға, артист болыў жұмыс ғой ол да,
Ойын көрсетемиз қала, аўылда ...

Ә к е с и

Ойын? ... Ұа-ха-ха-ха ... ұай, Арыұхан-ай,
Күлкіге батырып тасладың-аў, пай.
Анаң пақыр сени көп еркелетти ...

Қ ы з ы

Аға, қызыңа бир түсинсең нетти!
Егер исенбесең өзиң бил, мейли.
Мен сениң кеўлиңе тийгим келмейди.
Биз ойын қоямыз кеште бул жерде,
Сонда исенерсең, барсаң, егерде ...

3

Райком секретары

...Жәбдилескен қоғам болдық биз мине,
Енди усыныс бар, жолдаслар: қане, —
Колхоздың жақсылап атын қояйық.

Әбдираман

Егер рухсат етсе маған халайық?

Дийқанлар

Колхозға Әбекең ат қойсын онда.

Жыйналыс ағасы

Сөз жолдас Өтепов Әбдираманға.

Ә б д и р а м а н

Қызғын қадем таслап жаңа өмирге,
 Колхоз болғаныңыз ушып сизлерге,
 «Таң нуры» ойын-зауық дөгерегиниң
 Атынан қутлықлау сөзим бар мениң.⁶
 Колхоз—дийқан ушып шын бахыт жолы,
 Жолдас Ленин бизге көрсетти оны.
 Биз, пролетар халқы, қорлық көргенлер,
 Нан ушын мийнетин сатып келгенлер,
 Жәлеке сыяқлы паразитлерден
 Жанымыз қаншама қысыўмет көрген.
 Енди биз азатбыз мәңгиге, дослар,
 Хүкімет, жер, суў, мүлик қолымызда бар..
 ...Қызыл қыя шөлде турды бир дарақ.
 «Суў, суў» деп елпилдер сарғыш жапырақ
 Бурқып дәрья ағар шөл қапталынан,
 Бирақ бир тамшы суў әкелмес оған.
 «Суў» деп шөл тереги телмирди бултқа.
 Адасқан атлыдай тепсинип булт та,
 Өтти тамшы бермей шөл терегине.
 Жапырақлар төгилди дөгерегине...
 Қуўрар халға келген сол байғус дарақ—
 Биз едик, мийнеткеш ел қарақалпақ.
 Ленин берди бизге Әмиўдиң суўын,
 Қонды көлиңизге ғаз бенен қуўын.
 Енди нәўпир суўдың мурабыда биз,
 Хәм еркин мийнеттиң булағы да биз.
 Хәзир үстимизде таң нуры жайнар,
 Усы таң нурында ығбалымыз бар.
 Мәрўерт шық тамшысы жайнар бул нурда,
 Қуяш мың кубылып ойнар бул нурда.

---

⁶ Ойын-зауық дөгереги—отызыншы жыллардың термини: хәўескерлер кружоги (М, Ю.)

Ҳәр жапырақ бул нурдан бойға жыяр қан,
 Бул нурдан йош алар палызда урқан.
 Мақтар таңның нурын бағларда бүлбил,
 Таңда шешек атар ғумшаланған гүл.
 Таңда мийнет йошы қайнар жүректе,
 Таңда күш молаяр искер билекте.
 Таң нуры, таң нуры әлемге толсын...

Дийқанлар

Аўа, колхозымыз «Таң нуры» болсын.
 Рахмет Әбдираман, халықтың баласы,
 Сениң кеўлинде бар таңның шуғласы...

4

«Таң нуры» колхозы дүзилген ақшам
 Ойын даўам етти бозарғанша таң.
 Сахна еки талдың арасы болды,
 Перде - қалың жапырақ панасы болды.
 Кийимлер жыйналды колхозшылардан ...
 Желди шабандоздай тамырларда қан.
 Күлки, қол шаппатлаў, шаўқым қыйғырық,
 Бул түни уйқыға бермеди ырық
 Ҳеш бир бақсы, жыраў, ҳеш бир сазенде
 Бул түнди көрмеген өз өмиринде.
 Гегирдек созылар, қырылдар тамақ:
 «Ўа-ға-ға», «Ўай, саў бол», «Ҳа, деймен», «Ўақ-
 ўақ».
 «Ҳаў, мынаў Жәлеке бай ғой, шырағым».
 «Ҳа, нәлет болғырдың айырсаң жағын».
 «Айнымаған өзи, ўай, ғарры шайтан».

Б а й

(сахнада)

Ғай, қатын, мәсимди тарт деймен саған!

Т о қ а л

Тақсыр, рәхим қылың, сабамаң енди,
Өйтип қан жылатпаң жас жүрегимди.

Б а й

Ұай, ақмақ, хаялда не қылған жүрек?!
Сүйиу, жумсау, сабау - хаял ушын тек.
«Рәхим қыл» деп мына қамшыға жалын,
Маған айдай анық сениң қыялың:
Хәзир бақ тайып тур мениң басымнан,
Ал, сен пайдаланғың келеди соннан.
Сол муғаллим менен қашқың келеди.
Мениң бар сырымды ашқың келеди.
Жоқ, тегин кетпеймен, менде де жан бар,
Ешки де өлерде тыпырлап қалар.
Мен сол муғаллимнің қанын ишемен,
Оны өширип болып өзим өшемен ...

(Сабайды, кетеди. муғаллим киреди).

А р ы ў х а н

Сени өлтиреди, қаш хәзир, Қалмен...

М у ғ а л л и м

Сени қутқарыуға жетистим, ал мен,
Жүр хәзир кетейик бул жерден ...

Арыўхан

Қайда?

Мұғаллим

Төрткүлде ашылған жаңа оқыўға.
Тоқалы емессең сен енди байдың,
Сен азат ҳаялсаң жолларың айдын.
Бай жаңа усланды, сынды қамшысы,
Ол енди бола алмас журт хәмиршиси ...
Қәне, тур орныңнан, қолыңды узат,
Қарақалпақ қызы, енди сен азат.

Әйтенгешше

*(тамашагөйлер арасында отырып,
сыбырланып)*

Масқаралап атыр мениң әкемди,
Моллеке, не қылсам екен мен енди?
Тирилей сойды ғой мына Арыўхан.
Бизден безгениң бе, о заман, заман!
Әкемнен көп иззет көрдиң ғой, тақсыр,
Дузын ақласаңшы ебин таўып бир ...

Молла

(журтқа еситтирип)

Әдепсиз Арыўхан, намәхрам қатын,
Журтқа тийер сениң көп қасапатың.
Егер бул қыздың мен әкеси болсам,
Шылбыр есер едим бурымларынан.
«Яр» деп қышқырады-аў көптиң алдында.

Ал, әкеси отыр «былш» етпей бунда.
Көрмедим буныңдай арсыз әкени ...

Д и й қ а н

Тақсыр, ким шақырған бул жерге сени?

Жигит

Ҳай шакына сәлле ораған ешки,
Жалтырт өкшенди! Қуўың бул пести.

5

Сонда қыз әкеси қутырды бирден,
Ырғыды сахнаға анадай жерден.
Журттың тәуеллесин тыңламады ол,
Жигиттиң алқымына бара салды қол.
«Бай» жуўырып келди. Тәп берди «байға»,
«Ҳаў, Жәлеке сүлик, жүр едиң қайда?
Сени жер аўдарып жибердик десек,
Бунда екенсең ғой көргенсиз ешек».
Деп ол асылғанда «бай» сақалына,
Бир қысым жүн ерип шықты қолына.
Қашты сақалсыз «бай», - қашты ол Айман.
Дуў күлки. Бирақ, қыз әкеси ҳайран.
Жуўырыш келди «кемпир». Ал, қыз әкеси
«Кемпирге» тәп берди жоғалтып есин.
Минекей ақ жаўлық иликти қолға,
Турды Әбдираман кемпир орнында.
Дуым журт күлкиден силеси қатып,
Кими ишин услап, кимиси жатып,
Сылқ-сылқ күлип атыр. Ал, қыз әкеси
Ҳасла тыңламады журт тәуеллесин.

Беккем тутып қызын ақ билегинен,
 Халықты қақ айырып сүйреді бирден.
 Жараған түйедей бурқырады ол,
 Адамхор ат яңлы умтылады ол,
 Алдынан келгенге сермеди таяқ,
 Арттан келгенлерге жумсады аяқ.
 Жақынлай алмады оған хеш адам,
 Қызын алып кетти, сөйтип сахнадан.

Арыўхан, Арыўхан, жаным Арыўхан,
 Өкең азап берди-аў сол түни саған.
 Асты керегеге шашыңнан сени,
 Даўысын елжиретти сонда хәммени.
 Жоқ, бундай хорлыққа хеш төзип болмас,
 «Хай, алданған әке, есигинди аш,
 Босат Арыўханды, босат қызыңды! «
 «Дослар, қайдасызлар! Ыай, қолым сынды»,
 Дөп иште бақырды Арыўхан сонда,
 Адамлар топланды есик алдында.
 «Үй-жайдың қапысын бузыңлар тезден» -
 Деди Әбдираман буйырып бирден,
 Аўыл жигитлери, ойыншы жаслар,
 Есикти қыйратып таслады дәрхал.
 Айман ишке кирди хәммеден бурын,
 Сезди қыз әкеси бул истиң түрин.
 Арқа берип турып жақлаў ағашқа,
 Айманды абайсыз қондырды басқа,
 Айман қулап түсти. Журт гүўлеп кирди ...
 (Сөйтип, героиням көп азап көрди).

6

Сондай азаптар да бирақ, Арыўхан,
 Қайтара алмады туўра жолыңнан.

Себеби, жан-тәнің, руўхың менен
 Бул гөззал өнерди сүйген едиң сен.
 Сонлықтан, аўылыңды, әкеңди таслап,
 Туўған үйден безип, көзинди жаслап,
 Ҳәм қызық, ҳәм азап берген сол түнде,
 Кеттиң сен кеўилли кәрўан ишинде.
 Нәлетий ескилик салттан, молладан
 Алданған әкеңди аяп, Арыўхан,
 Жолда жылағаның бар ма есинде?...
 Сондай зор гүресли өмир бар сенде.

Алтыншы тараў

БИЙМАЗА ТҮН

1

Булт та жоқ, ай да жоқ, жұлдызлар тек те
 Алмас қыйқымындай шағыраяр көкте.
 Тек те тентирейди ызғырық самал,
 Жапырлып, гүўилдеп жулқынады тал;
 Жулқынар ушқысы келгендей жерден,
 Кублаға сап тартқан қуслар изинен;
 Жулқынар байлаўда турған асаўдай,
 Толқындай лепирип, түнерер таўдай.
 О, сен мунарланған қалың қара тал,
 Неге жулқынасаң түксийип қатал?
 Самал «уйықлама!» деп хўким етти ме,
 Бир тынышсыз хабар алып өтти ме?
 Я сен аңлайсаң ба, айтшы сен маған,
 Еки күш айқасын бул жерде қызған?
 Ҳадал мийнет пенен тер төгип, жерге –
 Өзинди еккен ҳәм өсиргенлерге
 Жамай жаўы менен қызғын шайкаста

Болсықың келе ме хеш аянбастан?
Я анаў кишкене ғана адамның
Түсиндиң бе үлкен жүрегин, жанын?
Ол киятыр жалғыз, көкиреги ашық,
Келер мәс адамдай теңселе басып.
Қойыў буйра шашы уйытқыса қандай,
Кеўли де тынымсыз уйытқыйды сондай.
Келер Әбдираман бағ арасынан,
Ушқын ушар зуўлап папиросынан.
Биримлеп сөнбекте сансыз айналар,
Дастыққа бас қойған шаўқымлы қала,
Ғаўырлы пәсейип шайханалардан,
Бағда хәм көшеде кемеиди адам:
Кешеўиллеп калған бир фыйтон арба
Тасырлап баратыр бағдың алдында.
Биреў кесип өтти жолды сол ўақта,
Әсте қәдем таслап бетледи бағқа.
Мейли, болсадағы хәзир биймезгил.
Арыўхан, жат ойдан, гүманнан безгил,
Асық, ярым жолда сен өйтип тынба,
Күтер дос жүреги сени алдында.
Әжайып адам ғой дос-яр дегениң,
Талсаң жеңиллетер жүгинди сениң,
Бирақ, ол шаршаса сен де көмеклес,
Дос - досқа мәдеткар хәм де ақыл-ес.
Жанын аямайды хәқыйқат дослар,
Дослық өнерине күшинди қос, бар.
Бар сен, бөлис достың кеўлинде барын,
Мейли болсын яки болмасын ярың.
Көрдиң бе, бийхуштай сүйенип талға,
Достың сенсиреп тур телмирип жолға.
Әне, ол да сениң көрди қараңды,
Келер қарсы алғандай сәўлели таңды ...

А р ы ў х а н

Биймезгил шақырған таўықты жулар,
Түнде менлик қандай жұмысыңыз бар?
Неге тыныш уйқы бермейсең журтқа?

Ә б д и р а м а н

Әлле кимше сөйлеп диңкемди куртпа.
Даўысың таныс, Бирақ сөзлерің бөтен.
Шақыртқаным ушын сөкпе мени сен.
Анау скамейкаға жүр, отырайық.
Дослар сыр айтысса, бул емес айып ...
Билсең еди мениң бойымды бүгін
Хәм қайғы, хәм шадлық бийлегенлигин.
Қуұаныш хәм қайғы сыйыспас бирге.
Екеуі бир жерде турса егерде,
Олар төбелесер ишінде дәрхал,
Ондайда досларды излемек дәркар ...
Айтар қуұанышым саған, Арыўхан,
Кеше Қаратаўдан усланды душпан ...

А р ы ў х а н

Ақыры усланды ма Бегдияр залым?

Ә б д и р а м а н

Дурыс аңғарғнасаң оның қыялын.
Сен ГПУ-ға барып билдирген ақшам,
Жаўыз сезикленип қаладан қашқан.
Жасырын қарсыласып жүрген Советке,
Шайкасы бар екен тоғайлық бетте.
Сени урламақшы болып Бегдияр,

Төрткүлге келипти бир неше сапар.
 Ал, биз гастрольден қайтқанда жолда
 Бизди түсирмекши болыпты қолға
 Бірақ, есінде ме, сонда бир дийқан
 «Түнге қарай жүрмең, жолда бар душпан»
 Деп бизге айтқаны Қоңырат қасында?
 Бегдияр екен-аў аңлыған сонда.
 Ұақтында танымай қалғанман, әттең,
 «Қайда көрдим?» десем, ол жаўыз бенен –
 Дүгискен екенбиз теңиз бойында:
 Ислеп жүрген едим ол гезде ЧОН да,
 Бир күни қыстаўлы тапсырық пенен
 Кеттик екеў болып. Жолымызды бирден
 Тоғай қапталында тосты үш атлы,
 Тақымда бесатар, жүриси патлы,
 Биз айкастық. Маған оқ тийди қолдан.
 Бир баспашы сонда қутылды аман,
 Сол қашқын, ойласам, Бегдияр екен ...

А р ы ў х а н

Демек, ол қашшаннан бери-ақ бар екен?
 Тух, жаўыз гезенде ...

Ә б д и р а м а н

Ондайлар және

Бизиң арамызда жоқ емес еле.
 Бул гүрес дойнағы таплап хордасын,
 Женишкенде бөдхасыл әждардың басын,
 Тепкиден жығылған гейбиреўлері
 Шөптиң арасынан жылжыды бери
 Хәм дәрхал айланды хәсем таўысқа,
 Пәри тамылжыған бийхазар қусқа;

Егер оңашада жолықсаң оған,
 Таўыстың кебинен дем шегер жылан ...
 Бүгин мени де сол сур жылан шақты,
 Жүректеги қаным жас болып ақты.
 Мениң қыяметлик ағам бар еди,
 Ол - өзбек ушырған мәрт сунқар еди.
 Оты жүрегінде, куралы қолда,
 Қайда саўаш қызса, ол жүрди сонда.
 Өзи мысал қуйын, анасы - боран,
 Өтти уйытқып шаўып бул жағалардан.
 Ол ерте оянған бир инсан еди.
 Халықтың жүрегинен тамшы қан еди,
 Халықлар бахыты ушын от ашылғанда,
 Бир күш пайда болды сол тамшы қанда,
 Ұам ол найзағайдай жалт етип бирден,
 Түсти жаў үстине күтпеген жерден ...
 Сонда мазар түбин жатырғна ықлап,
 Ашылған көзлерден қашқан шайықлар,
 Отқа топырақ шашып, жаўып шапанын,
 Тепкиледи халықтың пәк тамшы қанын...
 Өлди, сөйтип шайыр...

А р ы ў х а н
 (*шоршып*)

Ұамза ма өлген?

А р ы ў х а н (*шоршып*)
 Ұамза-ма өлген?
 Қандай қара хабар тыңлап турман мен.

Ә б д и р а м а н

Куртсақ деп шайырды—мәрт азаматты,

Олар ең ақырғы тасларын атты.
 Зуўлады ол таслар қанлы қоллардан,
 Шайыр жол ортада қулады жардан.
 Кыйын өткел еди атлаған жери.
 Бірақ, ол өрледі алға илгери,
 Бул қауипли өткелдің арғы бетінде,
 Жасыл жапырақлары еркелеп күнге,
 Гумша жарар еді гөззал қызғалдақ...
 Жартас—қалқан болды, ағашлар—балдақ,
 Алға жылжый берді жаралы шайыр.
 Қайнады жүректе ыза менен жыр.
 Нәлет өкшелері таплап сол гүлді,
 Женишпекши болғанын ол анық билді,
 Сөйтіп, инқылабтын сол гөззал гүлин,
 Қорғауға сарп етті шайыр өмирин...

А р ы ў х а н

Талай еситкенмен мен оның сөзин.

Ә б д и р а м а н

Ал, мен талай көрдим Хәмзаның өзін.
 Талай гүрриңлестім маўқымды басып.
 Узағына болмады, бірақ миңасып,
 Сунқар ушып кетті өз уясына
 Хәм ушып келмеді қайтып қасыма...
 Ядымда, Қоңыратқа келгенинде ол
 Жас едим, бірақ мен едим комсомол.
 Жаңа турмыс ушын айқас жолында
 Жүр едим, ол маған жолықты сонда.
 Ол өз жүрегине ленинлик нурды
 Синдирип, хәммеге таратып жүрді.
 Бизиң отрядтың алдында кеште

Сонда ол оқыған қосықлар есте.
 Ол оқыған гезде пүткіл денеси
 Қосық болып ақты, сыңқылдап сеси.
 Гә ол көкирегін керип даўылға,
 Қадем таслағандай болады алға;
 Гә қыздай, буўлығып көзде жасына,
 Оқыр Турсынайдың мәрсиясынан;
 Гә күлер зәхәрли бир күлки менен,
 Пердеси жыртылған шәрият үстинен,
 Гә ол азат болған батрак кейпинде,
 Маңлай терин сүртип қарайды күнге,
 Гә ол түлки көрген қаршыға яңлы,
 Тигилер түн қойнына бир нәрсе аңлып:
 Гейде услағандай жаўдың суқ қолын,
 Епшил саўсақлары жумылар оның.
 Сонда ол тислерин ғышырлатады,
 Өткір қосықларды тилден атады.
 «Жаса хызметшилер, хей сиз, ишлилер,
 Өмир, келешектиң ийеси сизлер,
 Берме жаўызларға еркинди қолдан!»
 Деген даўысы еле еситилер маған...
 Қосықтың саўашта қурал екенин,
 Ең дәслеп көриўим сол еди мениң...
 Егер жер бетинде мен жүрсем аман,
 Шайырдың пәк қанын сөзсиз аламан.
 Хей сен, елжиреген жүрегим, тас бол,
 Тасқа урғанда да хасла сынбас бол;
 Тас бол сеп жамайлық алақандағы,
 Тийсең, қақ бөлинсин душпанның жағы,
 Мен сени атаман қанқумарларға,
 Тий барып хәрқандай Бегдиярларға...
 Жан баспас жарларды опырса тасқын,
 Қалар қара шеңгел қуўысында тастың.
 Ол тикенли қаўим тереңге кеткен

Уўлы тамырына жармасар беккем.
Бирақ, темир таскын үнгип жетеди,
Ол уўлы тамырды жулып кетеди...

А р ы ў х а н

Бул бир үлкен саўаш дәўири екен,
Енди тереңирек пәмлемектемен.
Ә б д и р а м а н

Ең үлкен драма билсең бул сондай,
Тарийх сахнасында мәңги қалғандай,
Өмир өзи жазған бул драманың
Сүйикли геройысаң сендағы, жаным,
Сен атқарған роль - ерликтің жолы,
Шадлық, кыйынлық хәм гүреске толы,
Рахмет, Арыўхан, сен усы жолда,
Өз қатарларыңнан келесең алда.

А р ы ў х а н

Шақырған екенсең-дә бир мақтаў ушын

Ә б д и р а м а н

Шынында да, жоқ еди сенлик жумысым,
Билмеймен не ушын шақыртқанымды ...
Мениң асаў аттай жүрек-жанымды
Қандай бир күшли қол услап жылаўдан,
Мудам бурады да турады саған.

А р ы ў х а н

Ат - зейинли ҳайўан, таныр өз жолын,

Күшлеп бурған менен жылаўын оның,
 Мейили соқпаса не пайдасы бар?
 Бәри-бир айланып қазығын табар ...

Ә б д и р а м а н

Аўа, жүрек хәмири өз жолын табар,
 Оның бұйрығынан күшлирек не бар?
 Бұйырап ол маған ...

А р ы ў х а н

Сүй, деп, басқаны ...

Қандай шым-шытырық адамның жаны.
 Сыртлай қарап көрсен, бир аңсат жумбақ,
 Ойласаң, - шешиўи барар қыйынлап.
 Жүрек хәмири емес, билсең шынында,
 Сени сезим айдап әкелген бунда.
 Мени де сол сөзим жетелеп-келген.
 Өйтпесе, не ушын Жумагүлди сен
 Умытып, бул жерде турсаң биз бенен?
 Не жазығы болды оның бизлерге?
 Есиктен кире салып, таласып төрге,
 Оған «шық» демеклик қандай хақым бар?
 Әне, «хақың жоқ» деп жулдызлар ымлар.
 Тереклер бас шайқап «хақың жоқ» десер,
 Самал «хақың жоқ» деп гүїилдеп есер.
 Демек, бир ғана жол ...

Ә б д и р а м а н

Сабыр ет, сулыў.

Ойым жоқ биреўге қыянет қылыў,
 Мүмкин, көп ийримли ышқы ағысы

Ескекшиси эzzi қайықтай қысып,
 Бизди бурған шығар екінши жолға, -
 Ағысты айыплап болар ма сонда?
 Сениң мухаббетің - сол күшли ағыс
 Мени айдап келди өз еркимнен тыс ...
 Арыўхан, қымбатлым, исен сөзіме,
 Шөп салып бола ма ярдың көзіне,
 Ол мени сүйеди, мен оны сүйдим.
 «Сүйсең ышқы отында күй» деди, күйдим,
 Бірақ, ықтыярың қалай түсинсең,
 Мәңги жүрегімде сақланасаң сен.
 Мен - көзсиз гүбелек, сен - жарық шамсаң,
 Сен мениң қол жетпес Жульеттамсаң.
 Биз мәңги дос болып қаламыз енди,
 Әкел, әрманлы дос, ақ билегінди.
 Қалыс қолларыңнан сүйейин, жаным,
 Алдыңда басымды ийейин, жаным ...

2

О сен, шын мухаббет - жүрек хәмири,
 Дәрья кусап тассаң күшиңе кирип,
 Бир қыйқым шөп яңлы айналдырып сен,
 Ығызып әкетесең адамды бирден.
 Сондай жүреклер бар дүньяда, бірақ,
 Күши ағыстан да көп зыятырақ.
 Олар сүйеғойса, хұкими хөктем,
 Олар күйеғойса, шыдамы беккем,
 Өз қанасын кернеп тасқан гезинде,
 Мықлы ақыл менен тежеп сөзимди,
 Оны қайта қуяр өз арнасына ...

Арыўхан жуўырды бағ арасында.
 Мине, аяқ сести адасты оннан.

Бирақ, жалғыз даўыс тентиреп мудар,
 Оны излер еди биймаза түнде,
 Лекин, жуўап қатпас-сүйиклим енди.
 Тек үнсиз қашады өртенген жүрек,
 (Бундайда өзінди берик тутпақ керек).
 Және аяқ даўысы шықты арқадан,
 Енди үндемеўге жетпеди шыдам ...

А р ы ў х а н

Питти, питти енди бул комедия,
 Әбеке, қал енди, қал, мени ая.

А й м а н

Ол калды, Бирақ мен ...

А р ы ў х а н
(қорқып кетеди)

Сенбисең, Айман?
 Жамғырға тутылдым, қашып тамшыдан ...

А й м а н

Терек тасасында қыйнап жанымды,
 Неге жасырайын анлығанымды.
 Бәрін еситтим хәм көрдим сығалап,
 Мен ушын жаңалық емес бул, бирақ ...

А р ы ў х а н

Бул - дым уятсызлық, жигитим, билсең!

А й м а н

Билемен, сен сондай тәкаббир гүлсең,
 Қайда бүлбил болса, саған интизар,
 Бирақ, мениң дослық бир кенесим бар:
 Еситтиң бе, еле излеп жүр сени ...

А р ы ў х а н

Айман, тоқтат енди бос әңгимени!

А й м а н

Баспашыға қарсы урысып жүргенде,
 Әбекең боранда қалған бир түнде,
 Суўыққа тоңлаған, әбден жаўраған.
 Енди соннан берли, мен айтсам саған,
 Оның тынышы жоқ ... сыр бермес бирақ,
 Оған айырықша абайлап қарап,
 Ғамхорлық етиўимиз керек биз мудам,
 Дүньяға көп келмес олардай адам ...

А р ы ў х а н

Сениң хәр сөзиннен дослық сүўрети
 Көринип турғандай жүз жилўа етип ...
 Бирақ, уят нәрсе кисини аңлыў ...
 Мейли, аңлы, мейли излеримди куў,
 Бәри-бир ... Қал енди, өз жөниңе бар.

А й м а н

Аўа, ғаз ашыўын тырнадан алар ...
 Мейли, мен қаламан. Бирақ, бирақ сен ...

Арыўхан «Айман» деп шақырды бирден.
 Бирақ, ол жоқ еди. Тек уйытқып самал,
 Гүўлеп жулқынады қалың қара тал.
 Тек пахта заводы жарқырап шетте,
 Скрипка сыңсыйды жатақжай бетте.

Жетинши тараў

ЖЫЛ ҚУСЛАРЫ АҒЫЛАР ТЫНБАЙ ...

1

Ийне шаншар орын жоқ еди бунда,
 Турды сыймағанлар клуб аўзында,
 Қызыл сәтийин жапқан столда көзлер,
 Жаңлар түрли даўыс, түрлише сөзлер.
 Қанша тығылса да, адамлар қойдай –
 Қағысып, сыйысты тар болса да жай.
 Журт силтидей тынып кулақ түреді.
 Тек те шешен даўысы хүким сүреді.
 Сөйлер Әбдираман дәрьядай тасып,
 Аўзынан сөз емес, мисли дүр шашып:
 «Бүгин қарақалпақ театрының,
 Биз тойлап отырмыз ашылыў күнин.
 Бұрын әрман етсек, бүгин көрди көз,
 Театр! Бул қандай құдиретли сөз!
 Бул сөз еле бизиң турмысымызға
 Сиңсип, қан менен қарысар, сонда, -
 Сонда салтанатлы гүлгин сарайдың,
 Гөззал халық өнери тиклеген жайдың
 Беккем тырнағына қарап ойланып,

Бахалағыш халқым жазбастан танып,
 Мийримли қол менен сыйпап тырнақты,
 Еске алар биз өткен аўыр соқпақты ...
 «Таң нуры» - жаңа өмир жаршысы болды,
 Көпке жәрдемлести көриўге жолды ...
 Бул нур түпкирлерге шашып сәўлесин.
 Куўатлап халықтың әдил гүресин,
 Инсанды үйретип ийгилик ойға,
 Жаңа өмир көркин сиңдирер бойға ...»
 «Әбекең саў болсын, ур шапалақты»,
 «Ал, мынаў ким екен жасыл қалпақлы?»
 «Жазыўшы Бегимов сөйлейди" дей ме?»
 «Сөз техникумның муғаллимине» ...
 Әне, президиумнан турды Арыўхан.
 «Сахнамыздың гүли жасасын аман»
 Деген хошеметлер астында күлип,
 Халықтың ортасында турды ол келип ...

А р ы ў х а н

Күни кеше қызлар гүңликте жасап,
 Мисли Өмирзая жуддызға усап,
 Жанбай атырып-ақ сөниўши едик,
 Тисти-тиске қойып көниўши едик.
 Нан орнына жедик қайғы алмасын,
 Суў орнына иштик көзимиздің жасын,
 Ошақ басы бизиң Ыатанымыз болды,
 Суўдың соқпағынан басқа ҳеш жолды
 Бизлер ҳеш ўақытта биле алған жоқпыз,
 Еркинше сыңғырлап күле алған жоқпыз.
 Енди ески өмирдің жулдызы батты.
 Енди ығбал таңы биз ушын атты.
 Енди хызметинде мәңги турыўға,
 Мен тәжим етемен, халқым, алдында ...

Соннан аржағында не ислегенин
 Еске түсире алмас сүйиклим мениң.
 Тек оның есинде: тәжим еткени.
 Бир құдиретли тасқын гүрлеп кеткени;
 Халықтың қақ айрылып жол бергенлери;
 Айманға бир ымлап «жүр» деген жери
 Хәм күлип, ентигип, қарамай журтқа,
 Айман менен бирге шыққаны сыртқа.

2

Сахнада көринген минсиз сулыұдай,
 Көкте жүзип барар шала толған ай,
 Жипек орамалы желбиреп сәуир,
 Билмедим, шөплерге не сыбырлап жүр,
 Гүүлеп гә елпилдеп, тынбай желеди,
 Өтираптан бәхәр ийиси келеди.
 Келеди Арыұхан, көзде куұаныш,
 Қайтқан ғазлар даұысы еситилер алыс.
 «Хей, кубладан келген соналы ғазлар,
 Айтың, шын ба усы мендеги ығбал?»
 «Ығбалың бар» десип ғазлар ғаңқылдар.

А р ы ў х а н

Айман, айтшы, шын ба мениң ығбалым?

А й м а н

Сен өзін ығбалсаң, түсинсең, жаным.

А р ы ў х а н

Анаў айға қара, қандай такаббир,
Жүзінде сәулеси етеди дир-дир ...

А й м а н

Қәне? Көрмей турман сеннен басқа ай ..

А р ы ў х а н

Шайырлығың тутып турыпты-аў, пай-пай.
Қәне, бас аяқты, жетейик тезирек,
Билсем, әкем тегин келмеуи керек,
Сағынып келдимекен қызын ырастан?
Ямаса ... жоқ, бирге кетпеспен хаслан.
Әне, ол өзи де киятыр бунда,
Байғус күте-күте шаршағанды да.
Аға, берман бурыл. Күттің бе узақ?
Хәзир жыйналыстан шыққаным сорап ...

Ә к е с и

Мен исенбей турман, қызым, көзиме,
Сен сол Арыўханның ырас өзи ме,
Я әрұағымысаң? Ба ... ба ... баўырым ...
Сени «өлди» десип отыр аўылың,
Мә, мына газетти оқып көр өзин,
Түсіндир хәм оның мына бир сөзин.

А й м а н

(ай жақтысына тутып оқыйды)

«... Сонда актер өзін умытыуы керек,
Соқсын геўдесинде басқа бир жүрек,
Арыўхан ойнарда қыздың өлимин,

Жоқ, жоқ, бизлер еле ...

А р ы ў х а н

... той берген жоқпыз,
Сениң келиўинди күткен едик биз.
Үйди әкел енди көширип тезден,
Қартаяр гезинде жалғыз болма сен ...

А й м а н
(қуўанып)

Алақанымызда сақлаймыз сизди.

Ә к е с и

Қалайша ол жерде аўылымызды
Таслап, мен қалаға көшип келемен?
Күшим бар, тәндарман, қызым, еле мен.
Үйден шыққан едим қашарды сатып,
Мә, ал, тойға жумсаң енди уқшатып.
Қоса қарығайсыз, өнип-өскейсиз,
Жаңа турмыс палын бирге ишкейсиз,
Қайда жүрсеңиз де болғайсыз аман!
Бирақ, бир аталық ақыл айтаман:
Жаста биз ығбалдың изин де көрмедик,
Бай сүрген дәўранды бир күн сүрмедик,
Енди ел жаңарды, өзгерди заман,
Бахыт деген нәрсе сизге емес таң.
Серпип үстимизден түнди кешеги,
Бизге дәўран берген Ленин деседи,
Аўзын ғариплердің тийгизгеи палға,
Сизлер садық болың сол ақсақалға...

3

Ата, қыз хәм күйеу баратыр қатар,
Ай нурына шөмип айдын жол жатар.
Келер кәрұанлары жыл қусларының,
Тек жалғыз мақсети бардай бәриниң:
Арыұхан гөззалдың туўған жерине,
Таза бәхәр келген мениң елиме,
Олар асыққандай жетиўге моудам.
«Сөнбес ығбалың бар сениң, Арыұхан»
Деп баратырғандай олар қыйқыўлап,
Кәрұан-кәрұан болып өтеди зуўлап ...

Оқыўшым, рахмет, сен көрме айып.
Шаршаған шығарсаң, кел хошласайық?
Тилеп сүйиклиме қайырлы қәдем,
Сүйип Әбекеңниң ышқысы менен,
Мен де усы жерде қалғым келеди,
Тоқтап азырақ дем алғым келеди, -
Тынығып, және жолға түсиўим ушын,
Жыл қусындай узақ ушыўым ушын.

1956 - 1958-жыллар, Нөкис.

ДАЛА ӘРМАНЛАРЫ

(Қарақалпақстан АССР ының 40 жыллығына,
Үстүртте газ кәнин ашыўшыларға арналады)

(романтикалық поэма)

I

Кең далада еркин сайранлап жалғыз,
Сен туўралы ойлаў—мен ушын пеше,
«Дала ой туўдырмас адамда» десе,
Жаным, бул жалған гәп, исенбе хәргиз!

Өзиң ойлай билсең далада ой көп,
Сезгир жүрек ушын сезим көп онда.
Анаў жер тырбанып әсип турған шөп
Ойлатар өткинши бултлар ҳаққында.

Ойлай билмегенлер қаяқтан билсин,
Жантақтың жүз қулаш тамыр ескенин,
Сараң тәбиятқа жалынбаў ушын,
Қанша таслардың ол баўырын тескенин!

Сезгир сезим сезер даланың жанын,
Ушқыр қыял уғар бул кеңликлерди.
Ийис билген ийискесе жупар жуўсанын,
Атырақтай айланып табар бул жерди⁷

---

⁷ Атырак (Отрок) — рус шайыры А. Майковтың «Емчан» («Жуўсан») деген поэмасының геройы. Елинен шығынып кетип басқа елде патша болған батыр бир түп жуўсанды ийискегенде патшалықтан безип, өзиниң туўған даласына кетип қалады. (И.Ю).

Сулыўлар қадемин еслеймен бунда,
 Кийиклердиң аяқ басыўына қарап.
 (Қызлар кийиктен бе, кийик қыздан ба,
 Кимнен ким үйренген,—билмедим бирақ).

Еркин жүрсин олар, үркпеснн меннен,
 Ет жегеннен абзал жүрисин көргеним.
 Кийиклер ылаққанда кең дала менен,
 Кийик болып кетер қыялым мениң...

II

«Дала ойланбайды» десе инанба,
 Ойланбаса неге сағымлар ағар?
 Әне, үстем ойдай кешки аспанда,
 Бир бүркит шарықлап қанатын қағар!

Кел сен, қус қалпеси, шақыр бүркитти,
 Шақыр далбай былғап, келсин жемине!
 Қашса қызыл тилдей алдамшы түлки,
 Жез тырнақлы бүркит бүрсин белинен.

Сабырлы хәм жуўас дала ойлары,
 Булт қуўған даўылдай оны айдай бил.
 Шашаў жайылады дала қойлары,
 Шопан болсаң қайтара бил, жыйнай бил.

Кеўлиме бул жердиң хәр бир путасы,
 Қосық ойлап отырғандай көринер.
 Ески Белеўлиниң тас дәрўазасы
 Түксийи тарийхый ойларға шүмер.

Әне, аласар қус—дала ойшылы,
 Отыр көзин жумып дөнниң басында,

«Туўылар жаңа дала Дантелери»,—
Деген хабар бардай отырысында...

III

Дала—тақыр төбе, аспан—көк
қалпақ...
(Жоқ, бул теңеу туўды уйқас қуўыўдан).
«Аспан—төңкериўли қазан, жер —
жалпақ»
Деген ески уғым далада туўылған.

Жер менен аспанның жүйлерин жүйлеп,
Даңқлы кепсерлеўши горизонт жатар,
Хәм жер, хәм аспанның сырларын сөйлеп,
Ол кеўлинде түрли ойлар оятар.

Дала горизонты—сырлы шегара,
Ойға нелер түспес саған қарасам!
Есейип ержетсем мен бара-бара,
Сен де кеңейсең, қашып барасаң.

Есимде, сада анам шошайтып қолын,
Гүзар жолда турып көрсетип сени,
Өз кеўлинше билгир илимпаз болып,
Маған горизонтты түсіндиргени:

«Балам, жер, аспанның шегарасы ол,
Аржағы—жарқабақ, шыңыраўлы терең.
Нәғайбыл жол түсип барсаң, хұшыр бол,
Зинхәр аржағына шығып жүрме сен.

Азымшық жер емес аспан асты да,
Мине қара! Ушы-қыйырсыз далаң!

Бунда бизиң аўылымыздан басқа да,
Көп аўыллар сыяр, қондырсаң, балам...»

Гелледей глобус—жумыр жер мына
Парта үстинде турды. Мен болдым хайран,
Күлсем де анамның садалығына,
Даналығын еле бийкарламайман.

Горизонт! Балалық қыялларымның
Алыс мәнзиллери, сырлы жийеги!
Сениң қызыл туўдай бояўларыңның
Ғыжлап жаныўларын кеўлим сүйеди.

Тезден көргим келер сенде ертеңги ,
Дала қелешегин—вышка тоғайын.
Трубалардан атып майлы өртеңди
Турған сүүретиңди салып шығайын...

IV

Далада тенеў хәм мегзетиўлер көп,
Кел, жаным, тамаша басланды және:
Дала—стадион, қуяш—отлы топ,
Батыс горизонтқа зыңғыды әне!

Баскетболшы қызлар командасындай
Жүйиткип барар жалаң аяқ жәйранлар.
Жылқышы қышқырар судьясындай,
Жық-жық қарлығашлар—болельщик баллар.

Топ зыңғып баратқан батыс жийекте,
Бураўлаўшылардың вышкасы түрар.
Ол сетка сыяқлы топты күтпекте,
Қай күшли команда оған топ салар.

Гә жерде еленлер, гә жерде буғып,
 Фотокорреспондент—тынымсыз қоян,
 Поща диң хаўада шыр-пыры шығып,
 Репортаж берер эфирге мудам,

Күн батты—сеткаға топ түсти демек,
 Даңқ пьедесталы—ески қорғанда
 Рекордсмен кийик шығар өрмелеп,
 «Үстирт!» «Рекорд!» деп шуў етер дүнья.

V

«Дала кутсыз» десе, оған инанба,
 Онда ғазийне көп,—алыў машақат.
 Дала мегзер бай хәм зықна адамға,
 Онда жоқ химмет хәм мийрим—шәпәт.

Шық бермес Шығайбай—дүньяхор ғарры
 Не тапса,. хәммесин қарымға басып,
 «Қараң, куў тақырман!1 Мениңдей жарлы
 Дүньяда жоқ шығар» дер басын қасып.

Көмик дүньясының көрпешлеп үстин,
 Оннан соң бастырды қалың тас пенен.
 Сезикленбесин деп дүньямнан хеш ким,
 Топырақ жайып тегиследи ол әбден...

Аз кем суў себелеп,—жаўдырды жамғыр
 (Көп жаўдырмас ызғар өтип кетер деп).
 Тайдың изин қырық жыл сақлаған тақыр,
 Тақырға көгерти төрт-бес түйир шөп.

Жазда Аңыззаққа, қыста Боранға

Қорытты даланы—көмиктің үстин.
 Жазатайым бунда келген адамға
 Танытты әкесин қудиретли күштің.

Бирақ қанша айтсаң да, адам, ол—адам,
 Қай жерде сыр болса, ашыўға кумар.
 Ондағы өжетлик ондағы шыдам
 Басқа хеш кимде жоқ, тек өзінде бар.

Талай сүйеклерин дүзде қалдырып,
 Салды олар шөлден кәрұан жолларды.
 Биреў-биреўине тис қайрап жүрип,
 Қазды небир шүңгил тас куйыларды.

Таўлардан тас жоныи, артып түйеге,
 Әкелди де дүзге салды көп сарай.
 Жипек, кишмиш, гилем, ғалле тийеген
 Кәрұанлар ағылды Батысқа қарай.

«Бир түйир қуты жоқ жаўыз даланың»
 Дөп шикаят қылар кәрұаншы оннан.
 Патшаның ғазебинен қашқан қарт алым
 Күлди кәрұаншының наданлығынан.

«Ким айтты қуты жоқ бул даланың деп
 Буның тейинде бар хасыл ғазийне...»
 Дегени-ақ муң екен, от самал гүўлеп,
 Қайқайып кәрұанның түсти изине.

Қудықларды көмди тас боран қылып,
 Бурды кәрұанларды қызыл қыяға.
 Төкти аўыз суўды меслерди жулып,
 Тиллер лалаўласты келмей гөяға.

Күшлиси эззисин ийтерип таслап,
 Суўлылар суўсызға шық тамызбады,
 Адам өзін сонда түсине баслап,
 Суўлыға суўсыздың кегин қозғады...

Қаңырап қалған сарай саяларында
 Жатты Шөл тәңирисп сыпырып терин.
 «Адам деген найсап, эстапуралла,
 Сезип жүр екен ғой дүнямды мениң!»

Деп ол тыным көрмей, уйқысы қашып,
 Көп әсирлер бойы адам жолатпай,
 Шексиз жазийраны баўырына басып,
 Үскини қуйылып жатты тил қатпай,..

VI

«Дала жансыз» десе, хәргиз инанба,
 Жаны бар, бирақ ол мийримсиз, герең,
 Дала мегзер бай хәм зықна адамға,
 Даланың жүреги қатал хәм терең,

Ең әўел сен оның жүрек соғысын
 Қай жерде екенин абайлап билсең,—
 Соннан кейин өткір зейин бурғысын
 Даланың көксине салып жиберсең,—

Ол сонда от шашар, қар үрер улып,
 Бурғынды сындырар. Шыдай бил! Сонда—
 Ыссы көз жаслары артезиан болып,
 Шөл тәңириси жылар адам алдында,

Оның көз жасынан гәўхарлар тамып,
 Гүмгүм көзлерінде якутлар жанар.

Бирақ, аяй көрме, қалма алданып,
Кетсин тереңлікке скважиналар!

Ол тереңліклерде мәңгі от қушып,
Жерди кернер бір күш—қудиретли жүрек.
Оның сырын ашып, меңгеріуі ушын
Билим, мәртлік, жигер, ойшыллық қерек...

VII

Шықты мәрт ойшыллар асау сахраның
Ой-пикир, әрманын изертлемекке,
Шөл айтты: «Хей адам! Қойың, сақланың!
Хәддиңе бақ маған бағын демекке.

Қайсар Құрғақшылық—шөл армиясы
Мени кпрпик қақпай турады бағып,
Қудиретли еки қум империясы
Мениң аұқамласым айналамдағы.

Кәйхысрау⁸ патшаның басы бул жерде
Қанлы есте жатып пушайман еткен.
Хәтте кос мүйизли Искендерлер⁹ де
Маған тиси батпай, айланып өткен!

Мен шөлмен! Мен—догма, айтсам ырасын,
Өзгертиуди ойлап урынбаң хаслан.
Маған қадем қойғанлардың санасын

---

⁸ Кәйхысрау (Кир)—әйемги Персияның жахангир патшасы. Ол Әмиүдәрәя жағалауларын жаулап алыуға келип, бул жердеги массагетлердің қатты қарсылығына ушырап өледі.

⁹ Кос мүйизли Искендерлер (Зулкарнайын) Александр Македонский (И.Ю.).

Тек мениң болмысым белгилеп таслар»...

Бул бадабатлардап қорқып, сақланып,
Биз ғана ырайдан қайтпадық тек те.
Шықты мәрт ойшыллар асау сахраның
Ой-пикир, әрманын изертлемекке.

VIII

Бир машина барар шөл—бәябанда,
Уллы топылыстың барлаушысындай.
Жаңғырық болмайды қула далаңда,
Мотор дауысы қашар қайтып айланбай.

Геологлар—дала робинзонлары,
Өмири—излениу, саяхат, гүрес,
Шайыр шығар деймен олардың бәри,
Олар түнеп кеткен жер тегин емес.

Алекодай цыган көшине ерген,
Мен оларға ерип кетким келеди.
Бүгін көк машина иркілген жерден
Ертең вышкалардан жұлдыз күледі.

Қандай хәзлик! Кеңлик, күн, таза хауа,
Сәлем романтиклер, самалдай еркин!...
Сырттан қарағанға усылай, ауа,
Азлап прозасы бар шығар лекин.

Гейде дала сахнасында тосаттан
Трагедия да ойналар хәтте...
Мотор радиаторды «ишип» босатқан,
Машина тоқтады ыңыранған пәтте.

Кузовта бочканың даңғырлысы саз,
 Флягалар қырда қалған бақадай,
 Күн мисли тандырға түскен бир қораз,
 Лаўлап жанып барар қуўрақ шақадай.

Әптап, суў бермесең, жаныңды ишер,
 Шөлди қоздырады күннің геўкеўи.
 «Сизлер машинаны дүзей бериңлер,
 Мен суў әкелейин» деди биреўи...

IX

Мәккар, от қанатлы дала Демоны
 Көптеп ашық еди бир арыў қызға.
 Өз ўәлаятында көрди де муны,
 Уйықламай телмирди түнде жұлдызға.

Аңызак ыссыға буйырды: «Бар!—деп —
 Суўын қурт олардын машинасының!
 Қызды алдастырып шетке шығар!»—деп,
 «Сонсоң өзим кеўлин аўлайман оның...»

Көзи теңиздей көк, аспандай мөлдир,
 Кеўли дәрья десең миңасып еди.
 Кәсибин жандай сүйген қыз еди бул бир,
 Шексиз далаларға шын ашық еди.

Бул даланың ҳәр бир қатламларының
 Сырлы шежиресин оқып жүрди ол,
 Шынлығын бул дала әрманларының
 Аңсап, хәтте түслеринде көрди ол...

Мария! Арқаның сахыбжамалы.
 Қымбатлым, қайт изге, қайда барасаң?

Жалындай лапылдап сахра самалы,
Көзди күйдиреди тиклеп қарасаң.

Қолында шелеги, жалғыз қулдырап,
Қыз тынбай жууырап, сағымлар ымлар,
Қарсы алдында теңиз толқыр булдырап,
Жеттим деген ұақта қашар толқынлар,

Туфлилар да қалды жетим егиздей.
Тек қалған дослары есине түсти.
Ашшы күн төбеден қадалар биздей,
Суусыз желбезектей өкпеси исти.

Толқын қашар сулыұ әрманлар яңлы,
Қыз ентигип қууар бир тыным алмай.
Бир ғайбана дауыс хәр демин аңлып,
Қызды алдастырар изинен қалмай.

X

«Сулыұ, сүй сен мени!—дейди сол хауаз,—
Сениң ашығыңман, кел кушағыма!
Арқадан адасып келген куба ғаз,
Сени апарайын ләззет бағына,

Онда мәрүерт суулы еки көк теңиз
Салқын леби менен желпип шалқыйды,
Жасыл отлақлар бар майсасы семиз,
Жуусанның хош ийиси онда аңқыйды,

Ол жерде геуиреклер ала ғарбыздай
Қақ айырылып жатар жаз келген сайын.
«Хан қызы» қоңызларын қадап жулдыздай,
Әдиреспаннан маржан моншақ тағайын,

Бәхәр булты жуўып хаўаның кирин,
 Шөплер көгергенде далада жүрсең,
 «Қапырық қалаларда өткен өмирим
 Ессиз, босқа кеткен екен ғой» дерсең.

Шотбас поща торғай төбеңде мудам
 Саз намаға сайрар шын еси кетип.
 Ғайры нағыс гүлден—қызғалдақлардан
 Гилемлер төсейин паяндоз етип.

Хәр бир бақаншақтың ишинен саған
 Сазын тыңлатаман пүткил дүньяның.
 Ақшам Қус жолына» алып шығаман.
 Ләззетке бөлеймен, сүй мени, жаным!...»

XI

Қызған таба яңлы хәўирли дала,
 Елпилдер қуўарып аппақ маялыш.
 Маялыш түбинде солған бир лала—
 Қыз жатыр. Толқыйды. сағымлар алыс.

«Суў!» деп аўзын ашып жатыр бос шелек,
 «Суў!» деп ыңырсыйды оның ийеси.
 Жабайы Аңызға шаңғытты елеп,
 Бастан бир тартарын әкетти шешип.

Алтын шаш толқыны шаңға былғанып,
 Аппақ маялышқа оралар гейде.
 «Мен өлгим келмейди бостан-бос жанып,
 Бул ушын жуўапкер далалар» дейди.

Көзи жумылыўлы, көкиреги сергек,

Жатыр сандырақлап жас сулыў дүзде,
 «Сүйиклим, кеўлинди тек маған бер» деп,
 Сол ғайбана даўыс түседі изге.

Ол сондай жағымлы, ақылға зыят,
 Кеўлиң елжирейди оның сесине,
 Әмиўдәрья... қайық хәм жас азиат...
 Ессиз қызық шақлар түсер есине.

Көмир—қара шашы қайысып толқып,
 Мыс ирең желкесин аймалап қуяш,
 Күшли қолларында қос ескек булқып,
 Отырды қайықта ессиз сол бир жас!

Азнаға өңменлеп, қулашын жайып,
 Қыз суў серпер оған хәм күлер қатты.
 Ышқы каретасы—қылтылдақ қайық
 Аўып кетип, қызды суўға аўнатты.

Ат тисиндей ири тислер жарқырап,
 Жигит күлер жомарт бир күлки менен.
 Баржалар жылжыйды жағысқа қарап.
 Әне, бир шағала сырғыды төмен.

Қыз суў шашып қашар, жигит қуўалар,
 Жүзге шарп-шарп тийер суў моншақлары.
 Жигит сүңгип келип қушақлап алар,
 Дәрья болып ағар кеўил қумары.

Еркін сайран етип еки сүўендей,
 Олар сүңгип кетер тереңликлерге.
 Суў толқыр «мен—ләззет бағы» дегендей,
 Бирақ, аяқ неге тиймейди жерге.

Зуўлап кетип барар дәрья түбине,
Сондай хәзге бөлөр салқын суў леби,
«Не әрманың болса айт, жаным қане,
Бул сондай бай дәрья, хасыл суў» деди.

«Шөл тәңириси—атаң, Қурғақлық—енең,
Хызметинде шабар Аңызак самал.
Дүркин—дүркин жүйрик жәйранлар менен
Қалың мал төлейин, жаным, қулақ сал!

Жер астында толы ғазийнелер көп,
Сүйсең, бәрип саған бериўге барман,
«Сол сырлы сеифтиң гилтин тапсам» деп,
Излеп жүргениңнен мен хабардарман.

Шөл тәңириси—мениң дүньяхор атам
Мезазой дәуиринен бүгінге қадер,
Миллиард жыллар бойы тийнеклеп мудам
Жыйнап келер оны. Бул сондай бай жер.

Бәри бпр, сен гилтин таппайсаң оның,
Тек те мен билемен атамның сырын.
Мен урлап берейин сол гилтти, жаным,
Бирак, бир поса бер сен алды бурын...»

Отлы деми менен Демон қумартып,
Аўзын жақынлатты қыздың бетине.
Оның көзин, жүзин бир жалын шарпып,
Титиретпе тийгендей болды етине.

— «Жоқ, кет!»—деп бақырды бетин басып қыз.
Өз даўысынан шоршып ол оянады.
Таңның алды екен. Бир жарық жуллыз
Шығыс горизонтта парлап жанады...

XII

Кел, әзийзим, сени мен күтип турман,
Саған дәртлесиўге кеўлим асығар.
Кел сен кең даланың төринде турған
Қарапайым тас ескерткиш қасына.

Үнсиз бас ийейик бул жерге келип,
Ол жерде мезгилсиз солған гүл жатыр,
Бул жабайы шөлге өмир әкелип,
Өмирин қурбан еткен жас ойшыл жатыр,

Жас әрманлар қабырғасы сөгилип,
Басларын тас ескерткишке урады.
Көз жас фонтанындай мәңги егилип,
Артезиан шәшмеси жылап турады,

Қызғалдақлар жанар қыз әрманындай,
Өкинип бас шайқар аппақ маялыш.
Шексиз дала—дүзлер гүрсинер тынбай,
Елп еткен самалдан еситилер налыш...

Мария! Әрманлым, от жүрекли қыз,
Ана Россияның азамат қызы!
Сениң жақсылығыңды биз умытпаймыз,
Өшпейди сен жаққан дала жұлдызы.

Ойлай билмегенлер қайдан түсинсин,
Озық ойлы жаңа дүнья адамы
Өзи ушын емес, басқалар ушын
Өмир сүретуғынлығын мудамы?!

Ильич берген бахыт нурын әкелип,

Азия аспанын нурлантты әкең.
 Далам ушын бүгін сен кеттиң өлип,
 Мәртлик, дослық ата мийрасың екен.

Алыс арқа жақтап бул жазийраға
 Пул емес, даңқ емес сени әкелген.
 Жаңа заман йошы хәм жаңа жаға
 Шақырған, мақсетке жоллама берген.

Дала ғазийнесин излеп мудама,
 Тез ашылса дедиң шөл сыры—тилсим.
 Буның бәри Ыатан, келешек ғамы
 Екенин ойсызлар қаяқтан билсин!

ХІІІ

Ақты шөлге машиналар дизбеги,
 Сызды дала баўырын ҳеш тыным бермей.
 Шинлердиң нағыслы шыжбай излери—
 Өткир, тың ойлардың черновигиндей.

Дала океанында басланғандай сең.
 Тайнапыр техника кәрўаны ықты.
 Тәкаббыр, күшли Шөл тәңириси менен
 Адамлар ең соңғы айқасқа шықты.

Бул айқаста дала әрманларының
 Гүллеўи, биниядқа шығыўлары бар;
 Шөлlep өткен сахра заманларының
 Аңсаған суўының ағыўлары бар.

Тәбият анаға бунда адамның
 Перзентлик мийрими барқ урып жатар.
 Әжайып келешек—абат заманның

Гүллери «бармыз» деп бунда тил қатар.

Бул айқаста гүлдей мегзилсиз солған
Ессиз Марияның қанлы кеги бар.
(Бул кекте—инсанның шөллерге болған
Питпес аразлығы—өшпеңлиги бар).

XIV

Шықты мәрт ойшыллар өз ойларының
Шынлығын ис пенен тастыйықламаққа.
Шөл тәңириси сырттан қазып қарымын,
Оларды тум-тустан алды қамаққа.

Жиберди боранлар гвардиясын,
«Бийкарлаң—деп—өжет адам ойларын!»
Боран уйытқып келип жаўдырды тасып,
Шашты тозаңғытып буршағын, қарын.

Муздай деми менен моторды үрлеп,
Суўларды тоңдырды, музлатты терди.
Темир вышкаларды жулқыды гүрлеп,
Тартты шалғайынан монтажниклерди.

«Аш көзинди!» деп ол шашты топырақ,
Бармақ ушларына урды ништерин.
«Байланысты үз!» деп жолларда борап,
Муз аўыз қарпыды жантасқан жерин.

Күйын-шырылдаўық, үргип — «мәмелек»,
Ғыр-ғыр айландырап адамның мийин...
Хәр бир кадемине қымбаттан төлеп,
Келер еки адам тиресип ийин.

Музлы кирпичлердің саңлақларынан
 Үмит мөлт-мөлт жанар қудық суындай.
 «Сол сәулени алсам көз жанарынан,—
 Болғаны» дер боран тауын жаздырмай.

Омба қардан жүриў—ең қыйын түйек.
 Адассаң не күнлер түспес басыңа!
 Бири екіншисин қолтықлап сүйеп,
 «Азат, есинди жый!» дер жолдасына.

«Мария! Неге сен кет дейсең маған!»
 Дейди сандырақлап сонда Азаты.
 Тоңлаған турбадай тамырларда қан,
 Қыйынласар ағыў имканияты.

«Ай-яй, жас ашық!» деп Николай аға,
 Бас шайқап, жылжыйды сүйеп жолдасын,
 Нурсыз көзин қадап меңиреў далаға,
 Келер ол есаплы қадемин басып,

Хәмде көз өңинен өтер түс яңлы
 Соңғы үш күн—өмир, өлим гүреси.
 Еске алар дәслеп қар жаўған таңды,
 Еске түсер жолдан жаңылған кеши:

...Турды компрессор станциясы
 Даланың бағынбас бастионындай.
 Мәрт шоферлар қыя шөллерди басып,
 Қурылыс материалын тасып жүр тынбай.

Жүгин түсирip қайтқанлардың излери
 Үстүрт дәруазасы—Қоңырат еди.
 Оларға яд еди, жәйран шөллери
 Қудықлар, жайлаўлар бәри яд еди.

Сол себепли олар кулақ аспады
 «Ўэлий» синоптиктиң¹⁰ прогнозына.
 Бири баслап, екиншиси қошлады,
 Шықты еки билгиш Үстүрт бозына...

XV

Лекин, билгишлер де адасар гей ўақта
 Өзи билерменлик қылған гезинде.
 Тек те адасыўда емес бирақта
 Ең баслы мәселе оның изинде!

Адам адасқанын аңлаўдан қорықса,
 Жасырса, сыйпаса өз адасығын;
 Адаспағанлардан кеўли торықса,
 Қудай билсин, онда қайсындай шығын—

Қайсындай бәлелер алдынан орап,
 Қайсындай апатлар болар соңында!
 Адасықлар тарийхын серлесен қарап,
 Мине, мәселениң қырсығы сонда.

Адам адасқанын терең сезинип,
 Оны мойынласа уқса ямаса
 Суўық хақыйқаттың өткір көзине
 Жалтармай, мәртлерше тикке қараса,—

Ақыл, сана-сезим, дурыслық—хүжданның
 Гезексиз бюросын шақырып дәрхал,
 Мурнын уўса өзимншллик—хайўанның,
 (Мәселениң генжеси усында болар).

---

¹⁰ Синоптик – хаўа райын бақлаўшы – метеоролог.

Сөйтип алып тезден излеўге шыкса
 Өзи шығынып кеткен туўра жолларын,
 Қыйналып көйлектен терин де сыкса,
 Көтерсе гей журттың жазғырыўларын,—

Адасыў—аўыр зат, бийжағдай ис,
 Дүзеў—адасыўдан көре қыйынлаў.
 Адасықты ақлаў, жақлаў, өшегис,
 Өңменлеў, өкпелеў,—тек жаныңа жаў.

Өзиң көтер, өзиң толтырған қапты,
 Арқаңа қойысар, аясар хәтте.
 Мәрт бол, шыда, тисти тиске қой қатты,
 (Ортаншы мәселе тап усы гәпте).

Адасыўдың аңсат ылдый—ығынан
 Опың тереңине түскеннен кейин,
 Дүзетиўдиң қыйын шығарлығынан
 Өрмелеўден қорықпа, бар болса мийиң!

Қайтар жолың қыйын, бәлент, пәс еле
 Бәрин жең де дүзел, албырап қысынба.
 (Тек те адасыўда емес мәселе,
 Ең баслы мәселе мине усында!)

Сонда адасық та арзанлаў түсер,
 Шығын хәм аз болар қатең тусында.
 Адамлар: «минекей, бул адам!» десер,
 (Мәселениң қудайы, билсең усында!...)

XVI

Мине, усылай ойлап киятыр ойшыл,

Аяқ сүрниккенде ойлар серпилер.
Бул үш күн мысалы үш азаплы жыл,
Узақ ўақыядай болып елеслер.

Буннан үш күн бурын қар көмип жолды,
Дүзде адастырды буларды боран.
Еки жүк машина сергиздан болды,
Үргин ақ пердесин тутты алдынан.

Қар көмген жылғаға машина қулап,
Есинде Азаттың қолы сынғаны.
Екинши машина да сәл аррағырақ
Жүргеннен соң музлап өшип қалғаны.

Еки күн жетелеп сынығын саўы,
Бүгин арқалап жүр азаннан бери,
Омба қар қалыңлар қонышқа қаўып,
Адым артқа кетер, атсаң илгери.

Кирзовой етиклер қуйған шойындай,
Қоныштан қуйылған қар ерип қатар.
Жүрис-жүрис емес, мысал ойындай,
Арқаңда ес-түссиз жас геўде жатар!

Жас геўде! Жатырған ырас-ақ сол ма,
Жолыққанда кум я батпақлы өткел,
Машиннаны «гүпшеклеп» шығарып жолға,
Ийнин асыққанда домкрат¹¹ еткен?

Сол ма бир сапары Николай аға
«Соқыр ишек» болып қалғанда талып,
Өзин отырғызып тез кабинаға

---

¹¹ Домкрат – машинаның көтергиш эсбабы.

Хәм машинасын да жетекке алып,—

Отлы, сахяра менен куйындай ушып,
 Бураўлаўшылардың қосына барған?
 Сол емес пе сонда жумсап бар күшин,
 Достын бир өлимнен қутқарып қалған?

Оннан берли талай тасылып жүклер,
 Талай дөңгелеклер зырылдап тозған.
 Бирак, тозыў билмес дослық кеўиллер,
 Биригип кеткен еди табыс пенен нан.

Жолда түнегенде қалап сексеўил,
 Бирге жатып, барын бирге татқаны.
 Жулдызларға қарап жатып жас ойшыл,
 Сонда талай қыялларға батқаны:

Сонда қыял менен өз даласына
 Газшылар қаласын ол салған еди.
 Өзи әрман еткен сол қаласына
 «Марияград» деп ат қойған едию

Енди жоқ ол арыў—жигиттиң яры,
 Жоқ сол ҳаўайы көз, солған гүл—лала.
 Тек те қыз ышқысы, қыз әрманлары
 Жасар жүреклерде, ядлар кең дала.

Ядлар... Тек ядлаў ма? Гәп бе екен сол да!
 Жүрек жансыи оның әрманы менен.
 Қабир басында тур жас қайың, ол да—
 Бир белги жапалы жигит кеўлинен...

Соцгы тислем нанды шайнап жибитип,
Николай Азаттың аўызына салды.
Өз өзегі талып, дизден хал кетип,
Жығылды да, қарды бир асап алды.

Тынбасқа серт айтқан шығар қар мына,
Еки жүректе қан тынбағаншелли!
«Ырас-ақ өлемен бе» деўдиң орнына,
«Ырас-ақ өле ме?» деген ой келди.

«Мүмкин үшінши күн бизлерсиз батып,
Бәлким төртинши тан бизлерсиз атар,
Жуўсан және хош ийисин таратып,
Биз көрмеген гүллер ашылып жатар.

Гүллесин бәхәрлер, өкиниш төркини
Хәргиз онда емес, басқа нәрседе:
Ең соңында келип, бүгинги күни
Адасып өлиў деген қандай ерси еди»...

Деп мырс етип күлип турды орнынан,
Жолдасын арқалап кетти илгери.
«Билмедим, бул неткен тас жанлы адам,»
Деп Әжел шегинди сорғалап тери.

«Бес жыл тар окопта аңлыдым буны,
Мен оны куўғанда, ол жаўды куўды.
Усы күлки менен үркитип мени,
Аўыр жаралардан айығып жүрди.

Қалың тайгаларда түстим изине,
Аңлысам алдырмай келер бул киси.
«Енди алдым» десем, қадалар көзиме
Усы бир мырс еткен ашшы күлкиси.

Шынжырдай тутасқан булардың жаны,
 Сөтгим деген жерин тағы жалғанар.
 Талғанын арқалар сауы мудары,
 Биринің жулдызы бирінде жанар.

Өмирди бийкарлап жүргели берли
 Бундай қыйынлықты көрмеді көзім.
 Қәтте өлімнен де батыр, жигерлі
 Бул қандай көк өжет адамлар өзі!» —

Дегендей далбақлап ашыулы Әжел,
 Музлы пәнже менен адамды бүреді.
 Бир түкирип адам алға өрмелер,
 Адамды арқалап адам келеді.

Үмит елеси ме, шынлық па екен,
 Ким билсин, бир сәуле жарқ ете түсті.
 «Оян, әй жас ойшыл! Тиримисең сен?»
 Дөп адам адамды жулқыды күшли.

«Ең баслы мәселе: жылжый бер, шыда»!
 Дер Николай өзі жығылып жатып.
 «Мында, мында!» деген дауыстар ғана
 Есин жыйдырғандай оны оятып...

XVIII

Шөллер, шөллер! Уйқылап атқан әрманлар,
 Ояныңлар, айланыңлар шынлыққа,
 Ояныңлар, «кет»дең құрғақшылыққа.
 Шөллер, шөллер! Көп әсирлик әрманлар!

Қайсы жерде шөл дәстаны жаралса,

Миллион жыллар муңынан ол гүўалық,
Суў аяғы қайсы жерде жоғалса,
Сол жерден сиз басланасыз қуўарып.

Күйип қус қанаты, жанып дойнақлар,
Үстиңизден ел серпилип қашқанда.
Қайсындай патшалар, қайсындай шахлар
Сүў тамыза алған таңлайыңызға?

...Жаңа турмыс тасқынлары басланып,
Қызған ўақта еки дүнья саўашы.
Тозған қарта үстинде лампочка жанып,
Жарқырар көсемнин кең пешанасы,

Өз ийесин өзи тойдыра алмай,
Жетер зарыққаны бул ана—Жердин,
Жайнасын, жаңарсын жер де адамдай,
Жер—мәңгилик мүлки мпйнеткешлердин

Сибирь далалары, Түркстан шөллери
Жаңарсын, темир жол, суў апарылсын.
Шөл тәңирисиниң ғазийнелери
Национализациялап алынсын!

Деген өткир мәни дәрьядай йошып,
Ильич декрет жазар, ол көрер бәрин,
Оның қарапайым полат перосы
Оятар шынлыққа шөл әрманларын.

Азат мийнет жолы—Турксиб болып,
Оятылған әрманлар жолға шығады.
Жаңа канал болып, қақбақлап толып,
Олар Мырзашөлге хағлап ағады.

Буўдай теңизи болып ырғалар олар
 Алтай, Қазақстан далаларында.
 Мунай—булақ болып бурқырар олар
 Түркмен шөли, Каспий жағаларында.

Жайындай туўлаған асаў толқынлар
 Турбинларға соғып, шөлге нур шашты.
 Жайлаў болып Қызыл хәм Қара қумлар,
 Хәр жуўсан түбинде қой маңырасты..

Ильич турғанда сол карта қасында
 Оның сәл қысылған өткір көзлери
 Бәрін көрип, бәрін болжаған сонда,
 Үстүрт келешегин, Газли газлерин...

Тынышлық—халықларға хәм нан—ашларға
 Деген уллы уран—ленинлик уран
 Хәтте Африка қырғақларында
 Сахра әрманларын оятып турар...

Шөллер, шөллер!—Миллион жылдың муңлары
 Қуўаныңлар, айланыңлар шынлыққа!
 Ояныңлар, «кет» дең курғақшылыққа,—
 Планетаның ашылмаған тыңлары!

XIX

Пиджакти ийниме салып мен жалғыз
 Дүзде сени ойлаў—мендеги пеше.
 «Шөлде турмыс дүзип болмайды» десе,
 Жаным, бул жалған гәп, исенбе хәргиз!

Жақсы нийет пенен көрсетсең зийнет,
 Гүлленер дүньяның шөл-далалары.

Азат болған ўақта адам хәм мийнет,
Дөрер «эжайыптың эжайыплары».

Сонда зибан кирип бул ана—жерге,
Сонда сағымлар да суўға айналар.
Жантақ басларына гесиртке өрген
Шөллерге Нөкистей қалалар орнар.

Есимде, бул жағыс бала гезимде
Суў ышқында күйген шөлистан еди,
Шығыр даўысын еситиўдиң өзи де
Бунда симфония яңлы таң еди.

Хәзир бул жер — шәхәр! Ири панельден
Шақырып ертеңги «черемушкасын»,
Көше бойларына «жуп уйқас» пенен
Егилген гүжимлер былғар қурашын,

Сақшыдай кумларды алдынан орап,
Бағ—хәремлер турар, шалқыр дәрьясы.
Аты қосық ушын қолайсыз, бирақ
Нөкис—нағыз дала поэзиясы!

Иске асқан шөл әрманын көремен,
Көрип қуўанаман сыймай ханама.
Бүгин бар йошымды шақыраман мен
Дала гүли болған жас астанама.

Әййемги ертекттей тек есте қалып,
Аяўлы әрмандай жоғалар ўақытта,
Октябрь таңынан дәрман, нур алып,
Қолы жеткен асқар таўдай бахытқа,—

Астырты—ақ алтын, Үстүрти—кәнге,

Қыры—малға, көли—балыққа толған,
 Кеули—шадлық, дослық сезимлерине
 Толған қарақалпақ халқы атынан,—

Бир гезлери ақшам шағаллар улып,
 Гүмгүм көзи ғана жанған шөллерге
 Гөззал қала салып, гүлистан қылып,
 Даланы оятқан коммунистлерге,—

Истиң аўыр шегин, басламасын да
 Өз мойнына алып, йош берген елге,—
 Ленинниң ең садық солдатларына,
 Ленинниң пидәкер перзентлерине,—

Өзимди өзиниң қатарына косқан
 Даңқлы «шөл хәм бәхәр большевиклерине»
 Алғыс айтып жазсам ең йошлы дәстан,
 Шайыр екенлигим сонда көринер!

XX

Жаңа дүнья бостанлары гүлленген
 Алтын ойпат—аўылымның сыртында,
 Қаңбақлы далаңға шығып гейде мен,
 Узақ ўақыт қараўлайман қыр, қумға.

Шөл тәңириниң қорғанына атланған
 Аўыр артиллерия тобындай мысал,
 Гигант газопровод трубаларынан
 Жазыў көринеди: «Бухара—Урал».

Дүнья хеш көрмеген уллылықтағы
 Бул полат қурсаўда тутқын етилген,
 Кудиретли көк стихия ойнағы

Адам хукиминде ағар бул жерден.

Бул күш—Кузнецк, Қарағандының
Көмирин Оралға пыснап тасыған
Аўыр составлардың белине тыным
(Ол жүк енди басқа жаққа асығар).

Бул күш мартенлерди мәс егип хәмде
Алып домналарға күнди орнатар.
Химия тилсимлерин келтирип тилге,
Хәр үйде от жағып қазан қайнатар...

Жигерлен Үстиртим,—республикамның
Үлкен келешеги, оянған аймақ!
Дәўри-дәўранлардың, жаңа заманның
«Қус жолы» үстиңнен өтеди жайнап.

Сен сол уллы жолға, тасқын арнаға
Қайнар булақ болып куй ғазийнеңди.
Бар сен Оралға хәм оннан армаған,
Дала кочегары, сөз саған енди!

XXI

Сондай әжайып күн,
Гүздің сәскеси.
Аспан шыршалаған бадыядай көк.
Хәтте ийнеликтің қанатының сеси
Қағаздай ғағырлар, жым-жырт дөгереқ.

Болық жантақлар тур малынып сөги,
Жолға таярланар гезенде қаңбақ.
Өрмекшиниң аўы—нәзик өрмеги
Сымдай жалт-жулт етер, турғандай жаңлап,

Дала шапқыншысы—дүбелей ғана
 Уйытқыр өз-өзинен ғалаұйт тауып.
 Сондай салтанатлы, Сондай мәрдана,
 Дала ойға талар, алғандай зауық.

Бир әжайып пайытты күтип тұрғандай
 Зийрек парасатлы бир ғөззал кеуіл.
 Сыр гизнеп, ашығын күткен хаялдай
 Нурға толып тасқан дала еди бул.

Ал мен ше? Мен неге сонша ынтығып,
 Несин сағынаман бул кең даланың?
 Не ислеймен жалғыз сахраға шығып,
 Не тилейди мениң сахрайы жаным?

Қушақлағым келер сүйіп көзінен
 Бул қушақ жеткисіз шексиз даланы.
 Дүрлеп ушқан қырғауылдың изинен
 Көзлерім телмирип қарап қалады.

Инсан Жер—ананы сүйіуі лазым!
 Бірақ кең даланы сүйгенимдей мен,—
 Бернс—арпа аңызын, Ғафыз—Ширазын,
 Гейне—Рейн сууын сүйе алды ма екен!

А, сен бе? Әссалам, устаз аласар!
 Отырмысаң еле ойларға талып?
 Билемен, көп қызық ойлар сенде бар,
 Сенде бар сабырлы жууас даналық.

Лийкин жетпес мениң сабыр-тахатым
 Көз жумып күн бойы ойға таларға.
 Алысларды аусар тыпыршып атым,

Самалдай ушсам дер кең далаларға...

...Минсиз горизонтта үндеу белгидей
Шаншылған вышкаға кетип қыялым—
Турсам, көк аспанды жалаған тилдей
Бурқ етип аспанға шықты бир жалын.

Ол гә жипек орамалдай желбирер,
Гә алмас қанжардай шағылысар күнге,
Гә көгис, гә ашық иреңге кирер,
Гә нурлы фонтандай сүңгир теренге.

Хәм ол ашық көкте жоғалар жылдам,
Күшинен қалтырар аяқтың асты.
«Бул не? Аммонал ма дүзде жарылған,
Қурылыс ушын геўлеп қопарған тасты?»

Атом деп қорқыўға хеш ирети жоқ,
Бунда полигон жоқ, бул қаўипсиз дала.
Я космосқа және уштық па екен?» деп,
Ғайран болып турсам шүмип қыялға,—

Мотор даўысы еситилди қасымнан.
Бар шабыста еки машина келер.
Токтаған бириниң кабииасынан
Күлимлеп бир таныс адам үңилер.

«Шайыр!—деп бақырар маған қол былғап,
Ойлап таўыспақсаң ба дала ойларын!...
Дәрхал суўға кирген балықлардай тап,
Апақ-шапақ болдық сорасып бәрин.

«Анаў Шөл тәңириси адам ырқына
Көнбеймен деп лаўлап, ҳалласламақта.

Бураўлаўшылар бизди күтип шырпынар,
Кеттик Үстүрт гази атылған жаққа!

Бул жалын кишкене қосық жазыўға
Ылайық жалын ғой деп үмит етемен...—
Деп көз қысты маған қуўақылана,
Сол әжайып адам күлимлеп бирден.

Билемен, оның бул шоқ ҳэзилинде,
Әжимли маңлайында, өткир көзінде,
Мәңги қайсар, мәңги жас минезінде,
Пәки батпас сақал басқан жүзінде,—

Сәўлеленер, сени жигерлендирип,
Мәртлик, ашық кеўил, айбатлылығы,
Өмирге ең күшли жуўапкершилиқ,
Кең пейилли рус азаматлығы.

Ал, мениң аўыллас достым әўдийип,
Турар қапталында улындай оның.
Алыста жанған газди қалғандай сүйип,
Қарар маңлайына саялап қолын...

«Кншкене»'бир қосық дейсең бе?—Мейли!
Саған унағандай сөз таба алсам,
Жазайын өмиримнің питкенше кейни,
Жазайын, сен өзиң хәмдамым болсаң.

Жазайын жолларда шаңларға батып,
Сен шөллерге сегбир тартқан ўақтыңда.
Дала әрманларын жатқан оятып,
Сол от жүрек бураўлаўшылар хаққында.

Жырлайып сенлерди өмирим бойына,

Шөл прометейлери, бахыт устасы!
Ең жақсы ойларды шақырып ойыма,
Мақтайын сиз жазған дала қыссасын.

Дала әрманлары—нурлы әрманлар!
Жазайын...»

Туңғыш газ мәнзиллерине
Еки жүк машина жол тартып барар,
Барар кең даланың бетлеп төрине.

Шоферлардың үнсиз сөзлиги менен,
«Хош бол» деп қол былғар Николай аға.
Азат қыйқыұлайды. Еситпедим мен,
Самал жеткермеди дауысын маған...

XXII

Кел, кел, күндей күлген ай жүзлим мениң,
Кең далада жүрип сыр айтысайық!
Назлы қадеминди сағынып сениң,
Жуўсанлар зарығар хош ийнсин жайып.

«Несин сүйер бул сырдандай даланың?»
Деп мениң ышқымды қылма кустаны.
Мениң питизарым—өзиңсең, жаным,
Сен—уйқысыз түним, дала әрманы!

Билемен, дүньяда сулыў жерлер кеп,
Көрдим теңизлерди, жасыл таўларды.
Көрдим дәрьялардың бойын көк-кембек,
Көрдим гүл төселген жағалаўларды.

«Хәссени, усында қалар ма едим» деп,
Өттим арқаның нуў тоғайларынан.

Хәммесин ынтығып сүйемен, ал тек—
Далалар айрықша қадирдан маған.

Себеби, мениң азат, садық ығбалым
Маған үәде еткен: бул далаларда
Сени ушырастырып маған, дилбарым,
Ышқыңа миясар болыўға бәрха.

Исенемен, келесең дүзге сән берип,
Даламның әрманы, даламның жаны.
Сеннен мәдет алып, хәўижге минип,
Дүнья бойлап жаңлар дала дәстаны.

Мениң ышқым, мениң сағынышларым
Ушқыр самал болып алдыңа шығар.
Тыңлап оның йошлы жайдары сазын,
Сениң кеўлиң мениң кеўлимди уғар.

Жуўсан!... Оны сонша жырладым аў көп!
Сахраның жупары ол ырасында.
Сени бәнт етер бул қарапайым шөп
Хәм мәңги қаларсаң мениң қасымда.

Нөкис, 1964-жыл, февраль—июнь.

ГИЛЕМШИ ХАЯЛ ХАҚҚЫНДА ХАҚЫЙҚАТЛЫҚ

*Тууысқан Түркменстанның 20000
гилемшилерине арнайман.
Автор.*

Жүзи арыў, колы шебер,-
Шебер Ерсарының қызы.
Кемине.

Армуз сайларының ағысы жақсы,
Сайдың гүлге оранған жағасы жақсы.
Марко Поло¹² билип мақтаныш еткен
Бәхәрден қызының нағысы жақсы.

Гүл нағыс ұатаны гөззал Бәхәрден,
Шықтым гүл ышқында ерте сәхәрден,
Көк майса ишинде бир түп қызғалдақ
Гүмис сай бойында жарқ етти бирден.

Қыял аўлағандай алтын балықты,
Сайдың суўы менен гүманым ықты,
Қызғалдақ дегеним, қол созып көрсем,
Кетен көйлек кийген қыз болып шықты.

Ол айтты: «ғошжигит, Кел әдеп сақлаң».
Айттым. «гүлге ашық қарақалпақпан».
Ол айтты: бир нама шертип бер онда,
Қәле Мақтымқулы, қәле Бердақтан».

---

¹² Марко Поло – венециялы саяхатшы. Ол түркменлердин гилем тоқыўдағы шеберлигине күтә жоқары баха берген (И.Ю.).

О, Бахарден қызы, аспанда айым,
 Гүмис тақыяңа ғубба болайын.
 Егер хәўес етсең мениң сазымды,
 Аламойнағымды қолға алайын.

Әнейи қалпақ деп ойлама, жанан,
 Гөрүғлы ағама хәмдам болғанман.
 Бірақ, түркмен қызы хош хәўаз келер,
 Сонда да алдында өтейин сыннан.

Бәлки насаз келер, бәлки саз келер,
 Бәлки хәўазымнан бәхәр, жаз келер...
 Тек, қосшым қардашлық, кеўлимди уқсаң
 Сонын өзинен-ақ маған хәз келер.

* * *

Кербаланың кийигиндей сылаңлап,
 Ерсарының гөззал қызы ержетти.
 Бірақ оны калың мал берип таңлап,
 Бир яўмыт сәрдары алды да кетти.

Мал басқылап мухаббеттиң гүллерин,
 Сынды толмай жас өмирдің кесеси.
 Хорлық пенен өтті хаялдың күнлери.
 Көреалмады өз обасын, шешесин.

Күни-түни қараңғыда қарманып,
 Тоқыды ол бәйбишениң гилемин,
 Қаны менен жазды арзыў-әрманын,
 Нағыс пенен айтты үмит-тилегин...

Узамай ол қызлы болды сәрдардан,

Арыўлықта анасынан зыяда
Кәпестеги илгир зейин палапан
Уқты бәрин, нени көрсе уяда.

Адам көрки әўладына өткендей,
Өтти қызға шешесиниң өнери.
Кесте тиксе шөлге шәмен питкендей,
Жансыз гүллер ғуншаланып енеди.

Гилемші ҳаял берип оған көп ақыл,
Айтты. «қызым, анаңнын бир сөзи бар:
«Өнерли жан өлмес» деген бар нақыл,
Бул өнерде тиришиликтик көзи бар.

Гилем тоқыў мамамыздың өнери,
Ол туўралы жасымда көп еситтим.
Мениң анам болды гилем шебери,
Терең сырын билген усы кәсиптиң.

Сол сырды мен ишке түйип жүремен,
Үйретсе де анам байғус жасымнан.
Енди соны қызым саған беремен,
Үйрен бәрин шықпай жүрип қасымнан.

Өнер ушын жапа шеккен мамаңның
Ядығари ушын бир ис баслайық.
Сай келместей ақылына адамның,
Бир әжайып гилем тоқып таслайық»,

Деп гилемши ҳаял кетти сәрдарға,
Айтты керек затын тез таярлаўды.
Байлық десе дүньяхорда жан бар ма?
Әнжам етти ҳасыл жүнди, бояўды.

Ана хәм қыз еки жыл жип ийирип,
 Сабақларын өз қолынан бояды.
 Бөтен адам киргизбеўге буйырып,
 Бир оңаша жерге өрмек қурады.

* * *

Күнлер тамшысынан жыллар жыйылды,
 Талай сапар кайтты ғаз хәм тырналар.
 Миллион сабақ түйилди де, қыйылды,
 Еки гөззал тыным таппай тырбанар.

Тебен болып темир тарақ тислери,
 Қырқылық жиңишкерди қылыш ушындай.
 Қыста қатып, жазда жанып иследи,
 Алыс жерге жол тартқан жыл қусындай.

Көз ашып жумғанша сен жети жола
 «Тоқылды» деп жети айтсаң, тил келеди.
 Өрмек құрған жылы туўылған бала,
 Гилем питкен жылы асық үледи...

Питти, сөйтип, гилемлердиң патшасы,
 Алты қанат үйдиң ишин орап тур.
 Қоңсы-қоба көримликке зат тасып,
 «Қайдан алдың?» деп сәрдардан сорап тур.

Қарап көрсең, турған жериң бостандай,
 Услап көрсең, ушығаның жумсағы.
 Ғайры нағыс «Ғәрип ашық» дәстандай,
 Көрген адам яр жамалын қумсады.

Бул гилемниң дөнбели бир сыры бар:
 Теке көрсе мынаў «ақалтекен» дер:

Яўмыт көрсе, буны тоқыған дилбар,
Бизиң қанымыздан болған екен дер;

«Бизиқ гүл» деп аўар көклен аңсары,
«Бизиң үлги» дейд шаўдыр шад болып
«Бизиң кыздың өнери» дер.Ерсары. ...
Кетти, сөйтип, гилем даңқы яд болып.

Дөнди гилем гейде таўыс. пәриндей,
Аспандағы айқулақтай қубылды.
Гейде гилем фирузаның гүлиндей,
Сұлыўлықтың бар шегинен шығынды.

Хәр түги бир кирпич-ышқы оғындай,
Зер шашағы жалын болып лаўлады.
Гәғыжлады сексеўилдиң шоғындай,
Гә жантақтың ушқынындай ғаўлады.

Сегбир тартып саяхатшы гүўлетип,
Бул гилемди Кунбатысқа мақтады.
Аўырлығынн сап алтынға өлшетип,
Гилем сатып сузди сәрдар ақшаны.

Гилем даңқы ерте болып тарады,
Ҳинди, парсы аўғанлардың елинде,
Гилем ушын жәнжел оты жанады,
Ол тоқылған жақта — түркмен жеринде.

Журт мақтады, сөйтип, сырлы ғалыны,
«Алтынғой» деп саўдагерлер жутынды.
Ақыры ол жайлап Ургенч, Марыны,
Иран шах сарайына тутылды.

Хийўа ханы Техранға бир барғанда,

Бул гилемге көзи тынып сукланды.
 Кеўли талып қызғанышлы әрманға,
 Пухарасын қарғап, иштен боқланды...

* * *

... Бир күни хан алтын тахқа тырмаса,
 Гәзеп пенен еске алды сол гилемди.
 «Соны Тоқыған егер пери болмаса,
 Табыңлар!» деп пәрман етти ол енди.

Жасаўыллар шапты түркмен жерине,
 Таўып алып келди яўмыт келинин.
 Бирақ, қорықпай ханнын шеккен деминен,
 Айтты ҳаял бар жағдайын елиниң.

Сонда гөззал гилемшини тыңлап хан,
 Былайынша саўал берип жөнелди:
 «Ондай ҳасыл бояў таптың сен қайдан,
 Ким үйреткен бул әжайып өнерди?

Басқа журтқа неге саттың урыдай,
 Неге саттың оны Иран шахына?
 Хан қалтасын көриппедиң қурыдай?
 Қаншама зер алар едиң ҳақыңа?

Гилемши

Брас тақсыр, бир билмеслик ис өткен,
 Бирақ, оның сатыўшысы мен емес.
 Ал гилемди тоқыў исин үйреткен
 Мархум, анам умытпаспан оны ҳеш.

Аш кептердей жемисегим толсын деп.

Мен жети жыл дәнсиз жерди шоқым.
 Кеўилдеги дәртим умыт болсын деп,
 Бир гилемди сексен төрт ай тоқым.

Өзим таңлап қылшық тарттым түбиттен?
 Өзим ийирип, белли жанды қыйнадым,
 Кестелерин кеўлимдеги үмиттиң,
 Шешек атқан шәменинен жыйнадым.

Сары бояў – кеўлимдеги кайғы – муң,
 Кара боя – тәғдиримниң гүўасы.
 Жасыл бояў - әрманлары жаслықтың,
 Қызыл бояў - жүрегимнин жарасы ...

Хан

Болды, болды, керек емес дәрттиң, хай,
 Керек емес маған сулыў қыялың.
 Енди сениң үйиң – мынаў кең сарай,
 Сен болсаң он екинши хаялым.

Бала туўып бериўиң де шәрт емес,
 Тек те сондай гилем тоқып берсең.
 Ал, бас тартсаң, көрген дәртиң дәрт емес,
 Дәртти ханның ғәзебинен көресең.

Гилемши

Тақсыр, рәхим еткіл ғәрип қулыңа,
 Ели-халқың аман болғай, илайым.
 Әдил шаҳым пул шашты — деп — жолыма».
 Түркмен еллерине айтып бардйын.

Бул кәсипти қойыўға ант бергенмен,

Тилем ушын төгилгенде журт каны.
Урыс-жәнжелге себеп таўып бергеннен,
Әбзел дедим өнеримди қуртқаным,

Хан

Билесең бе, турсаң кимнин қасында?
Назыңды қой!

Гилемши

Антым ырас, наз емес.
Онысыз-да пухарақның басында.
Урыс-жәнжел ғаўғалары аз емес.

Хан

Урыс-жәнжел аз ба, көп бе, — мен оны
Билип жүргеним жоқ сорап хаялдан.
Мен саған хүкимдар, Хийўаның ханы,
Тоқыйсаң! Сол мениң буйрығым саған —

Деди де хан көз алартып хаялға,
Қабағынан қан жаўардай түксийди...
Өнер қызы шөмип түрли қыялға.
Гә толқыйды, гейде үнсиз өксийди.

Отырар ол бағ ишинде толғанып,
Хаўыз бетте таўыслар жүр доланып.
Үш күн мәўлет берген оған, болғаны,
Жаўтаңлайды жән-жағына қаранып.

Боранлы кеш. Қушып ана қәбирин,
Қорқынышлы, ант берген гези есинде;

«Қайтып тоқысам сондай гилемнің түрін
Сүтиң урсын» деген сөзі есінде.

Жүрек дүрс-дүрс, — кернелди қан тамыры
Ана алдында берілген ант күшлі ме?
Жеңерме екен яки патша хәмири?
Алып келди және ханның үстине...

Гилемши

Рәхим етиң ханым, тоқый алмайман.

Хан

Саған соңғы сапар хан буйырады.

Гилемши

Бәри буйрықсыз-ақ түсиникли маған,
Ант бузғанды ана сүти урады.

Хан

Исенгим келмейди мен өз көзиме,
Пухара патшасын тыңлаудан қалды.
Жәллад! Тартың дарға, көрсет өзине,
Жоғалт көз алдымнан мына хаялды!

Жоқ-жоқ! Аспан дарға, — ол ушын дар аз,
Ол бирден өлмесин, зинданға таслан.
Ханын танығанша қыйналсын бираз,
Қырк ай күннің жузин көрсетпең хаслан.
Жоғалт көз алдымнан!

* * *

Гилемши хаялды
Таслады апарып тезден зинданға.
Көп нәсият айтты азапқа салды.
Бирақ гилем тоқып бермеді ханға...

Хорезмнің талай қара түнинде
Мөлт-мөлт етип сөнди мың сан жұлдызлар.
Муңлы меңиреу сууык зиндан түбинде
Мезгилсиз қартайды қанша ул қызлар,
Дегиш жалмап жағаларын дәрьяның,
Кутырынды аш толқынлар тиркеси.

Сола берди, сөйтип, өнер еркеси.
Сырлы гилем нағысындай гүллеген,
Көз алдында жас балалық шағы ымлар.
Үмитиндей жолаушының шөллеген,
Жууырады булдыр-булдыр сағымлар...

* * *

Булдыр сағым алдар мудар үмитти,
Ұақықатық алдау билмес, бирақта...
Жол бойында жалғыз кемпир турыпты,
Жулдыр кийитм сырғып түрли қураққа.

Хийуа бүгин дүбирлиден силкинип,
Өтер ағылып, өтер қызыл жалаулар,
Дәрья үстинен муз жибитип күн күлип,
Еригендей қыс қәхәри-қыраулар,

Белде дорба, колында тал таяғы,
Бәлки бул бир дийуана я талапкер...

Ҳаў, тоқтайтур, гилемши ме баяғы?
Қой, ол емес шығар бәлки, қарап көр!

Муҳаббеттиң жулдызындай сүзилген,
Ах, сүйкимли қумай көзлер, қайдасыз?
Кетен көйлек өңиринен үзилген,
Гуляхадай жылтырайсыз пайдасыз.

Ол көре алмас.. . Бирақ жаны сезбей ме,
Жақты өмирдиң жыллы лебин, сәўлесин!
Кемпир кеўли ўатан жолын излейди,
Тиклейди ол зиндан езген геўдесин.

Әскер бәрар жер қайысқан күш пенен,
Далбедеўлер суўлық шайнар арқырап.
Жаңлаўшы бир жанға жайлы сес пенен,
Таныс түркмен айдымына сал қулақ:

Жерлеримиз таўмекен,
Еллер ғургынлаўмекен.
Ушып келген ақ қуўлар,
Мениң обам саўмекен?

Азат кеўлим шад болды,
Өткенимиз яд болды.
Көп күткен әрманымыз,
Енди хақыйқат болды.

Бултлы күни ай болмас,
Қөрип кеўлим жай бодмас.
Ҳеш хұкимет, ҳеш патша,
Советлерге тай болмас...

«Ҳай, яш оғлан, бери долан, доғаным!

Ыкласыңа мұрад болсын, бер хабар!
Бәнтін ашқан толы суўлы сағаның,
Ким екенин баян әйлеб сен дәрхал.

Деп қышқырды кемпир жолға сер етип,
«Әже - деди түркмен жигит болып шад, —
Азатлықты сизиң ушын дәретип,
Дәўран берген Ленин атлы азамат...

Билсең, әже, сиз де бизде бир тилек,
Мен-де муңлы шаўдыр едим марылы.
Мәрдикарла жүрдим талай тентиреп,
Көрмеп едим аўыр истен арылып.

Большевиклер қулатты «ақ патшаны»,
«Езилгенге еркинлик» деп салды жар.
Мен де жылдам әдил жолға атланып,
Қызыл әскер болып алдым сол мәхәл.

Рус, өзбек, қарақалпақ, қазақтан,
Азатлық деп атландық көп халайық.
Биз қутылдық енди барлық азаптан,
Жүр анажан, туўған жерге барайық!»

Шын жыласа соқыр көзден жас келер,
Жылар кемпир улын көрген анадай.
Жаўды қуўған батыр қызыл әскерлер,
Алып кетти оны жатқа санамай.

Атлар терлеп, тачанкалар сызып қум,
Қызыл туўлар тынбай желпил қағады
Шаңға батып перзентлери Лениннің,
Түркменстан жолларында ағады...

* * *

Күнлер ысып, жасыл шөплер сарғайып,
Сағым ойнап Кербаланың шөлинде,
Шөл бүркити шөпсиз жерде жарбайып,
Уўлы жылан усап минсиз өримге, —

Шыйратылып пута астында халықлап,
Жатқан гезде зәхәр тамып тисинен.
Кийиклер-де өрден ыққа шарықлап,
Суў таба алмай диңке кетер дизинен.

Дала көркин сиңирип өз бойына,
Қарамықтай қара көзи булдырап,
Сары ылағын ертип алып соңына,
Суў ышқында қанғып барар кулдырап,

Қоңыр самал жулқып селеў, жуўсанды,
Жамғыр суўы липлеп сай хәм салада.
Тербелгендей көк шөплер көз қуўантып,
Бәхәр айын излейди ол даладан.
Суў көринди сол ўақта бир жырадан,
Шапты жаниўар асықтырып ылағын,
Сол мәхәлде «шырп» етип бир ок жылан,
Байғұс ылақ жерди сүзип қулады,

Жан айбаты менен кийик сүзди де,
Өткир тисин урды келип жыланға.
Оқ жыланды «ғырт» еткизип узди де,
Аўзы менен ылақтырды далаңға.

Көз жас төгип айдалада маңырап,
Кийик шапты шыр айланып еликти.

Жыра бойы көп узамай қаңырап,
«Шөл кузғыны үймеледи өликке...

Неге, оқыұшым еске түсти бул сүүрет,
Жетеледи мени қандай қыялға?
Жөнсиз қанғып кеткен болсам, әпиұ ет,
Кел, қайтайық биз гилемши хаялға...

Мары устинде марен шапақ кешки күн¹³,
Көгершинлер ойнар қорған басында.
Дөгереклеп бес алты қой ешкиси,
Жалғыз үй түр сол қорғанның қасында.

Ески қорған саясында бир хаял,
Ислер тынбай бүкшең қағып, урынып,
Өрмек пенен қосылыұға тур таяр,
Қос ыйықтан қулаған қос бурымы.

Қара үйде еки бесик тербелип,
Инғалайды қыз хәм бала егизек,
Кемпир айтар «және, қызым, бир келип,
Емизип кет балларымды тезирек».

«Хәзир, әже емизиұге бараман,
«Ақ гүлден» уш түйин қалды түйилмей.
«Жаным қызым узақ жаса, бол аман,
Бахтың күлсин гилемиңнің гүлиндей!»

Азатлықтың дәми қандай мазалы!
Қайғы-ғам жоқ, ериксизлик жоқ жүдеткен.
Кеүйил барлық хәсиретген тазарып,

---

¹³ Марена – гилем ушын қызыл бояұ алынатуғын шөп.
И.Ю.

Қууаныштың қосықтарын үдеткен.

Асырылып бийік қорған басынан,
Алтын қуяш көк жийекке ығысты.
Балаларын емизиўге асығар,
Мадоннасы азат болған шығыстың.

«Қалды мине түйілмей бір түйин» деп,
Сүйрик қоллар ақ сабаққа созылды.
Сол мөхәлде көгершінлер дүрилдеп,
Ески қорған тынышлығы бузылды.

Хәм изинше тасасынан дийўалдың,
Бир бешатар «гүрп» етти де жоқ болды.
Шашбаўын бир «шылт» еткізип ҳаялдың,
Әттегене-ай, жабысқан бир шоқ болды.

«Ўай, сорымлап» кемпир шықты үйинен,
Қызын қармап соқыр көзин жаслады.
«Көрмегеним көп екен деп» күйине,
Ана байғус пәрияд қыла баслады.

Балаларын шақырынып сыбырлап,
Ессиз сулыў көзин елп-елп ашады.
Қанлы саўсақ титиренип қыбырлап,
Сыйпап өтти шала гилем шашағын.

Ах, дарийға, шөл кийиги, бирақта,
Батар күнге бир телмирип қарады.
Сегбир етип аңсап тапқан булаққа,
«Жеттим» деген жерде жетпей қулады.

Халық ағылды тезден ески қорғанға,
Ғәзеп, оты көкиректе асқынды.

Қызыл отряд султан Санжар таманда,
Қуып барар қара атлы қашқынды.

* * *

Суўсыз хәптелик жол басқан сары нар,
Бир белестен аса алмай щөгер ме?
Терең тамыр урған саўлатлы шынар
Балта тийсе бирден жапырақ төгерме?

Кемпир сүйип маңлайыңан қызының,
Бар куўатын белге жыйып алды да,
Келиншектей жигерлеиип қызынып,
Келип турды толы журттың алдына.

Айнанайын халкым мениң, кулак сал,
Бул сабактың ушын таўып берейин.
Мең талай жыл зиндан көрдим тасқамал
Сол қамалдан шықты текте хүрейим.

Тар қапестен шыққан ўақта сыртқа биз,
«Азатлық» белбеўин белге орадым.
«Зиндан есигнн бузған батыр қайсыңыз?» -
Деп кыйкыўлап кызыллардан сорадым.

Олар айтты: «әже, сизди өлнмнің,
Тырнағынан. алып қалған Ленин» деп.
Айттым: «балам, өзи қайда Лениинің?
Ол қисиде жумысым бар мениң» деп.

Аяғына бир тийгизип басымды,
Шалғайынан сүйгим келди оның мен.
Тартып өзине аналық ықласымды,
Ол жай алды жүрегимнің төринен.

Минип сонда арбасына қызылдың,
 Бахтың менен бирге келгенмен, халқым
 Зорға таўып дәрегін бул қызымның,
 Хорлықта жүргенин, көргенмен халқым

Илип жаслай қалың малдың кармағы,
 Қазан урған гүлдей болып шырайы —
 Ұалы мүшкіл көгершіндей жардағы,
 Түркмен қызы, жетим еди-аў талайың!...

Үш қатынлы байдың сынды таяғы,
 Қызым хәм мен көшип келдик усында.
 Қызыл әскер, — шаўдыр жигит баяғы,
 Қызыма бас қосты келер қысында.

(Қызыл Арбат аржағында хәзир де,
 Қуртып жур ол баспашының панасын.
 Қайтар ертең хәм қушып жас қәбирди,
 Жоқлар, ярын, балларының анасын...)

Қызыллардан алып Лейи сүўретин,
 Бойтумардан зыят көрип сақладым.
 Көрмесем де, артып оған хұрметим,
 Ленин жолын тутқанларды жақладым.

Бир күни журт «өлди» десип Ленинди,
 Ботасы өлген боз ингендей бозлады.
 Аўыр қайғы теңселдирип мени де.
 Кеўлимдеги гөне дәрттi қозғады.

Ана-бала усап арқаў-ериске,
 Сол азалы жылы мынаў қызымды,
 Атландырған едим бир үлкен иске,

Бирақ, бүгін сол ис питпей бузылды...

Мен билемен бизди кимнің атқанын,
Ол баспашы, қанлы шәрият малайы.
Билер олар өз күнінің батқанын,
Излер енди кек алыўдың қолайын.

Бирақ, айтың бурқып аққан дәрьяны,
Ғурт — бөрилер көме алар ма кум шашып?
Сөнбес халықтың шынға айналған әрманы,
Солмас енди азатлықтың ғуншасы.

Өрмектеги мық сабақтың бирисин
Үзген менен гилем қалмас тоқылмай.
Үзген жишти жалғаўға тез кирисиң,
Биз емеспиз соқпағы жоқ соқырдай.

Коян қусап көйлеңкеден үркпенлер,
Ерик қызлары, түриниңлер жеңди сиз.
Хәй, азатлық дәмин татқан түркменлер,
Талайына тас аттырмақ енди сиз!

Жүзимизди жасырамыз неге биз,
Яшмақ¹⁴ тутып айыбы бар жан қусап?
Қай ўақытқа дейин хәсирет шегемиз,
Ашылыңлар, жарқырайық таң қусап!

Батсын күни қалыңмалдың, шәрияттың!
Жетер бизди сур жыланның шаққаны.
Пайдасы жоқ зарланыўдың-пәрядтың,
Кек боп жансын қурбанлардый ҳақ қаны.

---

¹⁴ Яшмақ – илгериде түркмен хаялларының аўзын көлегейлейтуғын пердеси. И.Ю.

«Азатлық» деп әрман жибин кестелеп,
 Өлип кеткен курбанлардың хаққына,
 «Жау тиймесин жаңа турмыс — кошке» деп
 Жанын пидә қылғанлардың хаққына, —

Мархум шебер қызым мына гнлемди,
 Питкере алмай жол ортада жумды көз,
 Дурыс болмас шала қалса бул енди,
 Хәр қайсыңыз бир түйиннен кесиң тез.

Ерик қызының әрманларын баянлап,
 Шала қалған исин даўам кылайық. .
 Ленинжаннын ядыгарын таярлап,
 Бул гилемди тезден тоқып болайық.

Хәм «түркменниң барлық хаял қызлары,
 Ленни жлын бөлеп гүлге ҳасылға,
 Көз нурындай сақлаймыз» деп биз барып,
 Ант ишейик жас қәбирдиң басында!»

Аклықларын алып қолға емиренип,
 Гилемши ана усыдай деп толғады.
 Бул сөзлерди талай жүрек тебиренип,
 Тәсир алмай қалған адам болмады.

Бас ийисип курбан болған келинге,
 Хаял-қызлар келди гүўлеп өрмекке...
 Усы шынлық, сөйтип, түркмен жеринде,
 Бүгинги күн ертеқ болып жүрмекте.

* * *

Ашхабадтың жұлдызға бай түни көп,

Фирузаның шын шырайлы гүли бар.
Сырлы өнер ели болған түркменде,
Атқа шыққан гилемлердің түри көп.

Ол гилемлер тарап жақын-жыраққа,
Дүнья бойлап даўрық салар бул ўақта.
Ал, Ашхабад музейинде бир гилем,
Айрықша тартты мени, бирақта.

Айтарлықтай сулыў да емес түрленген,
Дәмеси жок даңк, атақлы сүреннен.
Бирақ оның қарапайым шынлығы,
Маған қымбат басқа барлық гилемнен.

Бул гилемге мәнги хұрмет етилер,
Қан емес пе екен тамған бетине?
Жийегине салған Ленин сүүретин,
Долой қалым!» деп жазыпты-аў шетине.

«Япырмай, бул ертеқ болған баяғы,
Ерсарының қызы — шаўдыр хаялы. —
Шала тоқып кеткен гилем болды ма?»
Деген ойға кетти азлап қыялым...

Хәм музейден шықтым үлкен көшеге,
Лирик самал жанды тербеп еседі.
Ал, Ашхабад аяғымның астына,
Оймыш-оймыш тас гилемин төседі.

Гилем — көше бул қаланың жолында,
Гилем — сумка қыз келиншек қолында.
Бунда хәмме гилем менен безеген,
Жайларының дийўалын да, полын да.

Газон — гилем, кәни жанлы нағыстың,
 Гүл кестеси көмкерип тур бағ үстин.
 «Жаса түркмен, сырлы сүүрет шебери,
 Леонардо да Винчии Шығыстың!» —

Деп алыстан нәзер салсам, ал енди,
 Кең майданда оранып тас гилемге,
 Түркменлерге келешегин көрсетип,
 Күн астында турған екен Ленин де.

1955-1959 жыллар.
 Нөкис-Ашхабад.

ЖОЛДАС МУҒАЛЛИМ

*(Қарақалпақстан АССР ының XXV жыллық
 мерекесине)*

О, әдиўли муғаллимим, устазым
 Балалық өмиримнің болдың бағманы,
 Жетелеп киргизип мектеп бағына,
 Жегиздиқ турмыстан шийрин мийўаны.

Бир хәрип үйреткен адамға қырық жыл
 Хызмет қылсақ, - ол да болар дейди аз.
 Сиз ушын, сиз ушын қосықларым бул,
 Даңқ хәм алғыс сизге, қадирдан устаз!

Жаслық сөзим болсын,
 Қолды бериңиз!
 Алдыңызда белди буўайын бекем,
 Ислеймен халық ушын, сынап көриңиз,
 Дүньяда ең соңғы демиме шекем.

АҰЫЛ ЖОЛЫНДА

Сақылдаған сары аязлы январь,
 Бетлемеген оған жанлы жаныұар.
 Муз уласып,
 Қыраў шашып,
 Қар басып,
 Қырдөгерек зорға көзге шалынар.
 Бозғылт көкте ай сәулеси ақырын
 Жақтыртады жолдың қарлы тақырын,
 Омба қарға
 Батып арба гүпшектен,
 Аттық күшин алар хәр бир шақырым.

Гүлмыйығы сепсип, хәк ашқан арба,
 Гейде турып қалар омбалап қарға,
 Жаны кетип жалқаўланған жаўыр ат
 Камшыдан қаймығып тартады зорға.

Алтақтаға жамбаслағап арбакеш,
 Артта отырған адамға көз салмас хеш.
 Шүў - шүўлейди,
 Гүңкилдейди, күлмейди,
 Не қыларын билмейди,
 Жанға аўыр тийген яңлы усы кеш.

Гейде шоршып, «бул қайсындай күн?» - дейди,
 Гейде ойы булт қойнына сүңгийди.
 Ал артында жамбаслаған жас жигит.
 Буйығады, әлле тоңып мүлгийди.

Әлле ойлап келешегин, бахытын,
 Сынбайтуғын сақытын...

Еслей ме ол туўған аўылын ямаса
Интернатта өткен жаслық ўақытын?

Ашлық жылы өлген ғарип анасын,
Я ойлай ма жаңа аўыл - қаласын?
Көзин ашып жаңа өмирге жаңа жол,
Я оқытсам дей ме ол
Саўаты жоқ қарақалпақ баласын?...

Оны арбакеш аңламайды. Ой басып,
Отырыпты, алар жан жоқ ойласып,
Қан қалмаған түсинде.
Ал ишинде
Жатқандай - ақ еки жыртқыш шайнасып.

Толғанады гейде иштен албырап,
Ойланады гейде мурты салбырап.
Гейде өзін күшли сезер кулшынып,
Гейде қорқар ети музлап қалтырап.

«Әмет» дейди көкте бултқа бир қарап,
Қара булт кабақ түйер тунжырап.
«Колхоз» дейди, - булт артынан ай шығып,
Сығалайды сәўле шашып жарқырап.

«Қанжар» дейди оң қапталын сыйпалап,
Әлле кимди өлтирмек пе қыйқалап?
«Токта» дейди өзін зорға жубатып,
Арт бетине көз астынан бир қарап...

Қанхор ма, ким?
Буның өзи қандай жан?
Я биреў ме, бахыт тепкен маңлайдан?
Әлле адам, кешип жаннан кек ушып,

Деп умтылған: «кек жиберип қалмайман»,

Арбадағы жатқан жигит гүнасыз,
Билемен мен шүбәсиз.
Хәй, арбекеш, сонда неге буұлығып,
Қансыраған қанжарға қол саласыз?

Мийнеткеш халық аұылласың, еллесің
Жат - жамайға қарсы бирге беллесип,
Түсип атыр шын бахыттың жолына,
Сен жүрипсең қыйсық жолда түнлетип...

* * *

Дүзиў еди арбакештиң жүреги,
«Қудай бар» деп көп жыл бахыт тиледи.
Сары шаян, уўлы жылан азғырып,
Былай еди адасыўдың дәреги:

Қурбан деген жигит еди бул киси,
Оны азғырған жат - жамайдың түлкиси,
Атасынан қалған арба, қос өгиз,
Жети танап жер - қолдағы мүлки усы.

Бир күнлери уллы сүрен тасланды:
Айда - хай бир колхозласыў басланды.
Мине, колхоз.
Гедейге сөз,

бай - жоғал!

Колхоз жаққа жақынлатпа нусқанды!

Бай қаяқта?
Конфискеле!
Колхоз күшин көрсин еле,

Жарлы болсаң, -
Кел жылдам!
Тур қатарға,
Шап отарға, -
Байлар малын жасырған ба, не қылған?

Кулак қайсы,
Ийшан қайсы?
Түрт атап.
Бузақы молла
Кирсе, «олла»
Исиң онда дым шатақ.

Батрачком болсын Төреш белсенди,
Аұылатком, сал бийиктен кеңсенди.
Хәй, жалмаұыз,
Қанлы аұыз
  Әмәт бай,
Үз араңды!
Көрмейик биз еңсенди.

- Хай, Генжебай!
Қара және кулак түр,
Келип қапты - аұ трактор!
Байлар еди көк өгизин мақтаған,
Гүнденди сен солай қарай ылақтыр!...
Жаңа тухым усылайынша себилди.
Артеллесий, мине, усылай кеуилли -
Болғанлықтан, кешир - кешир, оқыұшым,
Қызып кетип, көп аұдардым кеуилди!

Мине, усылай артель қылдық аұылды,
Тыңламадық қар, боранды, жаұынды,
Жерди төктик,

Шигит септик,
 Күш жектик,
 Жер аўдардық көз алартқан жаўынды.
 Қалып қойған сонда бираз жат адам,
 Жыйналыпты, - «колхоз қурмақ қайтадан».
 Бәри түлки,
 Бәри қашқын,
 Бәри сум,
 Ғәзир, мине, иретме - ирет айтаман:

Султан болыс, бай баласы Аллияр,
 Қалим пушық, Дәўмурат бай бул да бар.
 Есет гүрре, Қалек мақсым, Әметбай,
 Шәлеке хәм Кәрим деген моллалар.
 Қап түбинде қалып қойған туншықпай,
 Жәмлесипти ыққа түскен ушықтай.
 Алыңлар деп көп жылады,
 Дәрўазаны тырмалады,
 Асханаға кире алмаған пышықтай.

Бәринен де жалынышлы үн шықты,
 Кирди, бирақ, оқ жыланнан тил шықты.
 Дән урлады,
 Мал урлады,
 Урлады...
 Складқа от берип те турмады,
 Зиянатлап қумарынан бир шықты.

Алдады да, колхоз ишин бүлдирди,
 Бир ўәкилди ебин таўып өлтирди.
 «Суўға кетип өлипти» деп суўмақлап,
 Қыйналысып қайғылы түс билдирди.
 Урлық
     алдаў,

жала

әдет - үрип бар,
Тағы сондай толыпатқан бүлік бар.
Бәрин ислеп,
бир күнлери қақпанға
Қурбанды да қылды абайсыз гириптар.
Бир ақшамы үй алдында тұрғанда,
Әмет бай хәм мақсым келди Қурбанға.
Айтқаны сол:

- Ертең бир күн қаладан
Бир муғаллим келетуғын болған ба?

- Еситпедим!

- Еситип қой билмесең:

Қутылмайсаң оннан егер өлмесең.

Орташаны,

Қалған - қутқан байды да

Колхозға сен кирсеңдағы, кирмесең, -

Бәри бир тек мал - мүлкиңди хатлайды.

Хатланғанлар ала жипти атлайды.

- Хаў муғаллим билмей ме тек мектебин?

Әмет аға, бул ырасқа жатпайды.

Мақсымның да сақал - мурты силкиңди,

Сыйқырланды, мырс - мырс етип бир күлди,

- Тек муғаллим деген, жаным, аты ғой,

Келсе тыяр аўзыңдағы күлкиңди.

Тыңла, иним, көпти көрген ағанды:

Динсиз етер қатын, бала - шағанды,

«Қафир бол» деп азғырғанда өзінди,

Қысқа күнде қырық усларсаң жағанды.

Қандай едик бурын - еркин, тоқ едик,

Жек көргенге гөзлеп атқан оқ едик,
Татыў едик, бирге жедик тапқанды,
Бай, орташа аразласқан жоқ едик.

Хожа болды,
Қорамыздан мал алды.
Тепкиледі,
Урамыздан дән алды,
Күншил деди,
Диншил деди,
Бай деди,
«Ақыр ўақты» болмай, иним, не қалды?

Сөзди тыңламастай қандай есерсең?
Ис түскенде бизден қалай кешерсең?
Жер аўдарса, тағы бир заң шығарса,
Бизден қалып бир қап тары ишерсең.

Айтқанды қыл, Қурбан иним, муңайма,
Динди сыйла мөхмин болсаң қудайға,
- Не қыл дейсен, мақсым аға, енди сен,
Киси өлтириў деген сирә оңай ма?

- Неси қыйын?
Алсын кафир сазасын, -
Деди Әмет ишке жыйнап ызасын.
Деди Қурбан: - Сыр ашылса сымпыйып, -
Жалғыз өзим тартаман ба жазасын?

- Тартпайсаң хеш. Қорқпа,
Сырды ашпаймыз.
Аўылаткомға жала жаўып таслаймыз,
- Мақул ма айт?
- Ашыўдан қайт, қарағым,

- Яқшы десен, исти хәзирден баслаймыз.

Пышақ хақың - еки сыйыр, бир ғунан!...
 Малың болса, өзиң патша, өзиң хан, -
 Дөп насыбай атып Әмет көз қысты, -
 «Мал» деген соң шыдап турмады Қурбан.

Қурбан жыртқыш аңдай түскен қамаққа,
 Толқыр ойы усап мисли сынапқа.
 Алмас қанжар ай нурында жарқ етип,
 Қолдан - қолға өтип, түсти қынапқа...

* * *

Қурбанды жау ұсылай алдап - арбады,
 Сол себепли қала бетке барғаны,
 Бугин мине сол бир «кафир мұғаллим»
 Өзи менен бирге отыр арбада.

Қалада да оны көп жан мақтайды,
 Қәр сөзинде дийқан мәпин жақлайды.
 Сөйлескенде Қурбан оның сөзинен
 Ийнедей кир я қылаплық таппайды.

- Бахыт десең, колхозға кир, бар, - дейди,
 Күшти жыйнап, иске ғайрат сал, дейди,
 Әнекей жер,
 Тамшылат тер,
 Пахта бер,
 Хүкіметтен керегінше ал дейди.
 Хәмме дийқан күш қосады, ислейди,
 Жәбдилеспей исиң жолға түспейди.
 Аўырлықты машинаға жеңдирип,
 Сүрен усы: - Артель - үлкен күш - дейди!

Деди ол:

- Бирлесип күшти қосамыз.

Деди:

- Билимленип, көзди ашамыз.

Деди:

- Кеңлик, заман теңлик, заң таза!

Бахытқа биз усылай аяқ басамыз.

Иши, дийқан күшин қосып турғанда,

Дәкки берер кеңес жолын бурғанға, -

Муғаллимнің арба ишинде отырып,

Усы еди айтқанлары Қурбанға.

Қурбанда бар хәзир күшли еки ой:

Биреуі - шын, бири - түпсиз, бермес бой.

Я колхозға кириў, яки Әметтин

Айтқанына көнип, жасаў қанлы той.

Ойлар Қурбан: қанжар алып қолыма,

Түсейин бе қанхорлықтың жолына.

«Жоқ, жоқ! - деди бирден, бойын тикледі,

Көз жиберди оңы менен солына.

Қыр дөгереқ қара тоғай айбатлы,

Қар борап тур.

Әлле қашшан ай батты.

Жолдың қапталында гөрдей гөне там,

Сонда келип Қурбан атын тоқтатты,

Гөне тамға барды баслап жолдасын,

Қалың қардан тазалады жай қасын.

Қолын үплеп, шырпы шақты, от жақты,

Терип келип тораңғылдың шақасын.

Аўыл алыс,

Таң атыўға тақалды,

«Жылынайық, суўқаттық ғой» деп алды,
Сөйтип, Қурбан нан шығарды қойнынан,
Екеўи де тойғанынша жеп алды.

Уйытқып боран, қар боратар баса - бас,
Қурбан тиклеп жолдасына қарамас.
Бүрсеңлеп ол отыр тонға оранып,
Ой үстине ой келеди аралас.

Ойлар Қурбан: «бул бир қолай жер екен,
Тоғай иши, шет, меңиреў төр екен,
Хәзир мынаў муғаллимди жай етсем,
Гүман етип ким маған не дер екен?»

Ойлар Ораз: «бул бир тәўир киси екен,
Туйық минез, сөйлесиў де күш екен.
Байғус ғана дийқан халқы баўырым,
Өткен өмириң жылыўы жоқ қыс екен».

Ойлар Қурбан; «шөпшек терип турғанда,
Не қылады көк желкеден урғанда?
Сейтсем ғой мен еки сыйыр, бир ғунан,
Әмет байдан алмайман ба қурғанда».

Ойлар Ораз; «ул - қызлары бар шығар,
Өзи болса қайтпас қара нар шығар,
Бундай мықлы адамларды оқытсаң,
Ушар, еркин томағасыз қаршыға».

Уйытқып боран, қар боратар баса - бас,
Қурбан тиклеп жолдасына қарамас.
Әллен ўақта «иним!» деди бет бурып,
Жүзинде тур күлки, уят аралас.

Муғаллим де кеўил бөлди жалт карап,
 Қурбан ойын биле алмады ол бирақ.
 «Иним Ораз, гүналыман» деди ол,
 Кейин бетин айта алмады қалтырап.

Хайран болып, деди Ораз Қурбанға:
 - Не өзи ол мысал гүна болғанда?
 - Аўыр гүна, азғын өсек, харам ой,
 Ерер ме едим оған сана болғанда?

Адасқанның артына бак, не шара!
 Намыссызбан, жүзим, кеўлим қап - қара,
 Мен хәзир бир адасқан ийт мысалы,
 Беттиң арын белге түйген бийшара,

Шайтанларға сатып намыс - арымды,
 Жәбир берип, Жарға урып жанымды,
 Досларым ким,
 Душпаным ким?
 Биле алмай,
 Алды - артымды көре алмай, -
 Төге жазлап қалдым мен ҳақ қаныңды.

Кеш гүнамды - деген гезде, жас жүрек,
 Ойнап кетти тас тийгендей бир бөлек.
 - Бул қандай гәп?
 Айтың атап,
 Не өзи?
 Боранлы түн бундай хәзил не керек?

Деди Қурбан: - Мынаў адам суўқылдап,
 Турыпты деп ойлайсаң ба қур алдап?
 Олай емес, - деди
 Турды орнынан,

Түси сууық қанжар қолда жарқылдап.

Бул не сумлық?

Беттен ары қашқан ба?

Сала жақ па жас жүрекке, жас жанға?

Дегендей - ақ гүрлеп дауыл, гүйдилдеп

Қар тозаңын шашып атты аспанға.

Деди Қурбан: - Болып сениң кандарың,

Төкпек едим сүттей таза қанларың.

Маған жолдас болған еди мынау, - деп, -

Шанышты жерге ғарш еткизип қанжарың.

- Кешир иним,

Кешир меиң, бауырым!

Ийт Әметтің даулап жүрген дауының

Билдим бүгін кимлер ушын екенін,

Алдың меннен қараңғылық ауырын.

Сумлық жайлап суу маңлаған сурқия,

Салып жолды, баслап мени бир қыя.

Өзи менен бирге Әмет мени де

Билдим, ертең қылмақ екен зым - зыя,

Мақсети сол ийт Әметтің мен ушын,

Қаршығаға дузақ құрмақ жем ушын,

Ендиги сөз:

Қурбан болсын бул жаным,

Елим ушын,

Ленин ушын,

Сен ушын!

Нәрестедей шырт уйқыдан сескенип,

Ояндым мен басыма хууыш - ес келип,

Көзимди аштың,
 Устаз болдың сен маған,
 Мә, қанжарым,
 Усынаман мен саған,
 Шәкиртиңнен болсын саған естелик!

Хеш жоқ екен кеуіңде кир дәреги,
 Оқыў екен толы журттың кереги.
 Жасарт елди,
 Оқыт жасты, аңласын,
 Баяғыша қалмасын
 Қарақалпақ дийқанының жүреги.

Тыңла достым,
 Тыңла жолдас муғаллим!
 Тыңла, мени оятқан сен күшлин үн.
 Гүўа болың үнсиз тоғай, айсыз түн,
 Ҳақыйқатшыл жолға түстим мен бүгин...

Дийқан көксин кернеди сол күшли үн,
 Мыйық тартып турды сонда муғаллим.
 Улып боран,
 «Бул не уран, - дегендей, -
 Ғазебимнен сескенбеген булар ким?»

Деди Ораз: - Жаў түлкиден сум болар,
 Бирақ жаўдың көзлерине қум толар.
 Айдалада айға үрген төбетлер
 Көштен қалып, жол бойында гүм болар.

Қанжар тутып, қанхорлықты кәр етпе,
 Есинди жый, ерме, достым, Әметке,
 Колхоз саған ҳақыйқат жол,
 Кеңес сол,

Көштен қалсаң қутлы мекен деме етпе.

Тағы талай гүреслер бар, ойлап қой,
Тур қатарға, куралыңды сайлап қой,
Бердим саған қанжарыңды қайтарып,
Кек тутқанда жауға қарсы қайрап қой,

Қыянетшил қыйсық тартар сазасын,
Нурды иркип, сала алмас саясын,
Тағдириңди алмас қанжар шеше алмас,
Гүрес дауылынан шығар қуяшың.

* * *

Қурбан сонда тууылғандай жаңадан,
Муғаллимнің қолын қысты жалма - жан.
Олар жолға түскенинде, шығыстан -
Сәулеленип атқан еди алтын таң.

КЫЯНЕТ

I

Бәхәр - бәхәр, жаным бәхәр мийманым,
Гүлге безеп келсең Әмиў бойларын,
Палұан қыздың күлкисиндей сыңқылдап,
Бахыт сазын шалған гүмис сууларың.

Бәхәр - бәхәр - бахыт гүли бостаным,
Зауықланған сеннен кеўлим, жас жаным,
Қушағыңда сазға, гүлге бөленип,
Толып тасар Қарақалпақстаным.

Бәхәр - бәхәр, жұмыс қызып айнала,
 Солқылдаған сом көкирек кең дала.
 Көкте қуяш нур қуйғанда күлимлеп,
 Бирте - бирте көкшил дөнген сай - сала.

Қызып мийнет, жер баұыры солқылдап,
 Ұсыл топырақ аударылып бурқылдап,
 Гүркиреген сом денели трактор,
 Пазналары жылжып басып, жылтылдан;

Көкқуалап ешки, сыйыр, қозы - ылақ,
 Қосық айтқан шопан даұысы кулдырап,
 Қосық, күлки, қус шаұқымы, тасқын суұ.
 Тоғайда шуұ, көлде қыйқыұ, гүұде - гүұ,
 Ерке бәхәр сазларына сал қулақ!

Кете алмассаң бир сүйсинип қарамай,
 Жаңа аұылға жарасықлы жаңа жай.
 Тур әнекей мектеп мысал бөбегин
 Баұырына басып күлген анадай.

Құрым басқан мешит емес, бул басқа,
 Ушар баллар сабақтан кеш қалмасқа,
 Жыңғыр - жыңғыр етип күлсе қоңыраұ,
 Шыпырласып толар демде классқа.

Ықлас болмай жас қумары арта ма?
 Әдеп пенен отырысар партаға.
 Сәлем берип күтип алар устазын,
 Муғаллим де турар күлип ортада.

Күлимлеген жүзи бәхәр таңындай,
 Шәкиртлерин жақсы көрген жанындай,
 Балалардың кейпин аңлар күлимлеп,

Муғаллим де сүйкімлі еди қаныңдай!

Жанга жайлы ағызады тил майын,
Қызық сөзлі, түсиніўге дым қайым,
Хәр күни ол билип турар сорасып,
Бул кишкене досларының ҳал - жайын.

Бирақ, бүгин не себепли өзінде
Шаршағанлық көрине ме көзінде,
Қайырылған қара шашы пәрийшан,
Бир қайғының изи бардай жүзінде.

Қайғы басқан неге аппақ ажарын?
Наўқас келип қыйнады ма я жанын?
Муғаллимиң жандай сүйген жас жүрек,
Аңлайсаң ба устазыңның қыялын?

Я бир қатты кейиснама алды ма?
Я кеўилине биреў таңба салды ма?
Партшөлкемнің жыйналысын шақырып,
Түни менен я уйқыдан қалды ма?

Драм кружок, ясли, - дейди, тынбайды,
Күнде барып клуб исин оңлайды.
Кеште және сабақ берер ликбезге,
Я жыйналыс... қулласы, көз жумбайды.

Көз жиберіў ислер ушын алдағы,
Мектеп иси - тийкарғы ис қолдағы,
Партшөлкемге секретарь болған соң,
Оған шөгер гүллән истиң бир жағы.

Көзин жумса, тилеги сол ойдағы:
Колхозшыға көп тийгизиў пайданы.

Жаңа аўыл болса мысал қаладай,
Қызса гүрлеп мәденият майданы.

Атыз бетте газет оқып жүрген ким?
Ол да Ораз... Тынбас мине күни - түн.
Айтшы билсең, усындайдан жалығып,
Жәбирленип жабығып,
Әлле соннан шаршап жүр ме муғаллим?

Жоқ - жоқ! Ораз «исим мениң қанша» - деп –
Қыйланбайды, қайта алға өршелеп...
Халық бахтына байланысly ис болса,
Қайтпайтуғын интеллигент - большевик. .

Сонда неге қайғы шегип жас жүрек,
Неге, сонда қабак түйер тас - түнек?
– Тыңла, қане! Тыңла, жолдас оқыұшым,
Қайғысынан тез табайық бир дәрек:

II

Апрельдің айсыз түни аспанда
Геўгим тартты айды булыт басқанда.
Бир машина таўға минди зымырап,
Ўақыт қуптан мезгилинен асқанда.

Иште отыр үн қатпастан еки жан,
Бир шофер, екиншиси бир жанан,
Шофер дос та кесент бермес сулыўдың -
Шийрин ғана қыялына ойлаған.

Бахытлы деп сезип отыр қыз өзін,
Ойлайды хәм артта қалған колхозын.
Еске түсер сүйген ярды ойласа,

Соңғы сүйиү - ыссы кушак, айсыз түн...

Ойлар сулыў: Төрткүл көрмеген қалам,
Слетқа да келген болса көп адам,
«Ортаға шық, сөйле», десе, сөз таўып,
Не айтаман, не сөйлеймен мен надан?

«Айтаман ба, «жүз килодан тердим» деп,
Таң атпастан «пахта атызға кирдим» деп,
Албырасам не қыламан ҳаўлығып,
Жас жүрегим алып қашса дүрсилдеп?

Сөйлейин дә! Уялып не, хәлегим,
Тоқта, неге шәўкилдейди жүрегим?
Сөйлемесем, жерге таслап Ораздың –
Қойғаным - аў «сөйле» деген тилегин!

Гүлжан усылай толғанады, ойлайды,
Күшли сезим жас жүректе қайнайды.
Пахта тергиш бармақларын шашына –
Күлимсиреп орайды да ойнайды.

Усы гезде машина да зымырап,
«Уры сайға» түскен еди қулдырап,
Алды бөгет, тура қалды машина,
Бес адам тур тумлы - тустан қамалап.

Машинаны тутты алға жүргизбей,
Үндеспейди аўзын буўған өгиздей.
Шофер шықты ручкасын қолға алып,
Урды олар бас салып.
Тутты қызды бир аўыз сөз дегизбей.

Булқынды қыз көнбеймен деп «ойныңа»,

Аўзын таңды шаршы салып мойнына.
Ийттей талап қарсыласқан бир жанды,
Байлап алып Гүлжанды,
Сиңди барыи қараңғылық қойнына.

Ақ тәнине жара салды, ер батты,
Талды сулыұ шыңғырды да дым қатты.
«Хош бол, Ораз!» деген соңғы дауысы
Тасқа соғып, жыраларды жаңлатты.

Турды шофер машинаға ход берди,
Тас бөгеттен ебин тауып өткерди,
Кустай ушты,
Барып түсти Төрткүлге,
Сол ақшамда сум хабарды жеткерди.

Түн ишинде арғымаққа ер салып,
Қыран кустай тау тәрепке сер салып,
Ғазеп пенен алты атлы Төрткүлден
Шықты сол күн муздай темир курсанып.

Шымбайға да жетти хабар сол түни,
Муғаллимди ойландырып хәр күни,
Қыйнаған сол ар - намысын, жас жанын -
Усы еди мәселениң теркини.

Курбан менен атқа минди жети ер,
Жолды баслап еки милиционер.
Арғымақлар жер тепсинип киснесип,
Омыраудан ойма көбик ақты тер.

III

Мине үш күн муғаллим бир көз илип

Уйықламайды жүзде қайғы сезилип,
От ишінде өртенгендей намысы,
Хорланғандай жас жүрегі езилип.

«Қал» деп Қурбап неге күйди, парт болды.
Бүгін Ораз «нәмәрт», басқа мәрт болды.
Күтилмегеи айралықтың азабы,
Қайыспастай жас кеуілге дәрт болды.

Кек жалыны кернесе де ерте - кеш,
Бул кишкене досларына сыр бермес,
Оқыў - ойын қуўған муңсыз гөдеклер,
Устазының бул қайғысын дым билмес.

ТАЎДАҒЫ АЙҚАС

Ораз аман келгеннен соң қаладан,
Әбден қорқып бул муғаллим баладан,
Мақсым, Әмет қармалаўға тал таппай, -
Қашқан еди бир ақшамда арадан.

Жыйнап барлық қашқын ярыў - жорасын,
Адамшылық ардан ашып арасын,
Баспашы боп, түн ишінде жол тосып,
Мәкан қылды Қара таўдың жырасын.

Қыз жөнинде Әмет алды хабарды,
Бир қуўанып, бир қызарып, бир жанды...
Машинаның жолын бөгеп ериксиз -
Солар еди алып кеткен Гүлжанды.

Сезбес сулыў арқадан ер батқанын,
Аққан қаны шашларына қатқанын.
Есин жыйды, билди сонда айнасыз

Аўзы қулыплы бир үңгирде жатқанын.

Таңның алды шүтик шыра жылтылдап,
Жанар еди. Бирден есик шыйқылдап,
Ашылды да кирди биреу - «шоқ сақал»,
Күлди жыртқыш дауыс пенен қарқылдап.

Жақынлады аш қасқырдай ырсылдап,
Көзи кеткен шығатындай тырсылдап.
«Муғаллимнің келиншеги қалайсыз?»
Деп кекетип күлип қойды мырсылдап.

Көргенде қыз «шоқша сақал» сарыны,
«Әмет!» деди, бир көргеннен таныды.
Қара көзде кеткендей от тутасып,
Лаулағандай болды кектиң жалыны.

Күлди Әмет Гүлжанға кеп асылды,
Қыз бир урды, - суу сепкендей басылды.

Г ү л ж а н

Тарт қолыңды қаныпезер көргенсиз,
Көнбеймен мен түсирсең де жасылды.
Жоғалды деп жүрсек сени қаяққа,
Азаматлық арды басып аяққа,
Усындай боп жүрип бе едиң, Әметбай,
Басшы болып гилең уры - саяққа?

«Мәртебеге» жетипти ғой қолыңыз,
Усы ма еди излеп тапқан жолыңыз?
Қутлы болсын жолды тосып, қан төгіп -
Жолаушыдан тартып алған тоныңыз...

Әмет

Сояйын ба сөйлеп турғап күйінде?
 Шайнамастан жутайын ба, жийин бе?
 Мазақлайжақ адамыңды тауыпсаң,
 Не былшылдап турыпсаң?
 Отырғандай муғаллимнің үйінде.
 Аш көзіңди, турсаң хәзир қаяқта,
 Шашларыңды таплайын ба аяққа!

Г ү л ж а н

Хайұанлыққа мәс боп тасып - толдың ба?
 Кет, кет, жоғал! Турма мениң алдымда!
 Муғаллимнен кетсин өзиң садаға -
 Карағысыз елге, бала - шағаға -
 Адам етин жейтин хайұан болдың ба?

Хәлек болма, тамағыңнан өтпеймен,
 Өткенде де босқа өтип кетпеймен.
 Анаұ мениң елим, халқым, досларым,
 Жалманар бул басларың –
 Жалбарынып, сеннен мийрим күтпеймен,
 Сен хәзирше зорсаң маған. Бирақта,
 Ертең өзиң илинерсең дузаққа.

Ә м е т

Елди былғап динсизликке шатылдың,
 Ақыл айтсақ, қарсы оқ боп атылдың,
 «Оқыймыз» деп хаял - қызды азғырып,
 Бәрін жыйнап жаздырып,
 Ол да аздай ийт Оразға сатылдың.

Маған тарлық қылды туұған аұылым,
 Ораз десең тастай қатар баұырым.
 Пышақ урып мойнын жулып кетпесем,
 Сол ойыма жетпесем,
 Түспей кетер үстимдеги аұырым,

Қәй, мийримсиз қанға кумар пышағым,
 Сал мойнына қыздың әжел ошағын.
 Есаплайын биринши кек қайтты деп,
 Жатсын жайып қара жерге қушағын!

Умтылды Әмет қанжар ойнап қолында,
 Аңламады не бар оңлы - солында.
 Бирақ тоқтап қалды қолы, пышағы –
 Жоқарыға көтерилген халында.

Түсиниксиз болып кетти бир айқас,
 Әметти дым албыратты зор шайқас,
 Бүгирлетип басқан биреұ Әметти –
 «Әкел, жаным - деп бақырды - жумыр тас».

Бул қандай жан - биле алмай Гүлжан да,
 Не де болса жәрдем берди бул жанға,
 Тас әкелди, жаұыз Әмет тырып етпей,
 Жатты гүм боп төбеттей,
 Уртына тас салып, аұзын буұғанда.

Буғаұланған жыртқыш аңдай булқынып,
 Жатты Әмет тасты шайнап жулқынып,
 Таныс емес адам қызға созып қол,
 «Жүриң берман» деди ол, -
 Гүлжан қызға мыйық тартып бир күлип.

Гүлжан турып Әметке бир салды кез,
 «Бизге салған қақпаныңа келдің гез,
 Қашсаңдағы усылай сениң тағдириң,
 Тифиұ»... деди, сыртқа атып шықты тез.

Әмет минген Боз тарланды ойнатып,
 Минди сулыұ полат суұлық шайнатып.
 Бахыт па я бахытсызлық... Қыз хайран,
 Тартып кетти еки жан –
 Ат туяғы таұдың тасын жаңлатып.

II

Шолпан нур қойнына сиңип кеткенде,
 Таң ағарды сонда шығыс беттен де...
 Мөлдир суұы мөлт - мөлт еткен бир булақ,
 Түсти олар сол булаққа жеткенде.

Ким екен ол, жол баслаұшы бул киси,
 Неге ойнар бет аұзында күлкиси?
 Орта бойлы, селдир сақал, қызыл жүз,
 Биреұлерге... усап тур ғой түр - түси.

Мине аттан түсти булақ басына,
 Қара мылтық сүйелдиғой қасына,
 Суұға қанып, шылым шегип отырып,
 Деди қызға: «Айт қарағым, жасырма.

Қайдан ушып келип түстиң дузаққа,
 Қалайынша тап болдың бул азапқа?
 Атыңды айт, жөнинди айт, қарындас.
 «Өскен жериң жақын ба я узақ па?

Деди Гүлжан: «Шыққан мөканым Шымбай,

Көрмеп едик хийлелерди биз бундай.
Атым Гүлжан, Арзы көлде аўылым,
Бексыйықлы дийқан атам Турғанбай.

Тап жаңағы қара үңгир қойнында
Буғаўланып буўылған жан қолыңда,
Аш қасқырдай аран ашып урынып,
Колхоз ишин иритпек боп бүлинип,
Жан саўғалап қашқан еди соңында.

Елден безып, таўды гезип қанлы аўыз,
Баспашы болып жүрген екен сол жаўыз.
Уры сайда машинаны қамалап,
Бизди тутты сол қан ишер жалмаўыз».

Колхозға да сансыз тийген зияны,
Бир басына болды еки хаялы.
Ғарры ийттей нәпсин ашып уялмай,
Биздедағы болған еди қыялы.

Пахтакешлер слетына - Төрткүлге
Кешеўиллеп баратқанем сол түнде...
Тири болса болар еди шоферим,
Әлле өлди сол айқастың ишинде.

Жолды тосып жолаўшыны қамаса,
Тартып жаза, көрер еле «тамаша»...
Айып көрмең, сөйлең енди өзиңиз –
Қайдан жүрген едиңиз,
Усылардың бирисиз бе ямаса?»

Дегенинде ол киси де бир күлип,
Әжепсинип, турды бираз иркилип, -
Олай деме бизди, Гүлжан қарағым,

Бизден аўлақ жол аңлыған түлкилик.

Көрдиң бе я көрмедиң бе, бул жағын –
Биле алмадым. Назарханда турағым.
«Еркин қарақалпақ» деген колхоз бар,
Сол колхоздың сақшысы едим, қарағым.

Атым Тплеп, кийик аўлап жүрипем,
Түнге қалып, атты ертлеп турыпем.
Бир топ атлы өтип кетти тусымнан -
Сол үңгирге бет алғанын көрипем.

Бир бийиктен көрип турдым сығалап,
Тас үңгирге кирди сени арқалап,
Сени таслап беккем қулып урды да,
Гүбирлесип турды да,
Тағы тартты бир төбени жағалап.

Қулып берик екен - дәме етпедим есиктен.
Қағып едим - жан болмады еситкен.
Қыя таста мылтығымды қолға алып,
Аңлып жаттым сер салып,
«Таң атты ғой, неге олар кешиккен?»

Деп жатырсам, тап баяғы жырадан
Таң алдында келди олардан бир адам.
Атты байлап кирди ишке абайлап,
Тәуекел деп, алысыўға бел байлап,
Илескеним еди ғой сол арадан...

Тыңлап турдым барлығын да сөзиниң,
Сенде кеги бар қусайды өзиниң.
«Муғаллим» деп қақсады ғой соншама,
Ким еди сол отын алған көзиниң?

Қызыл пайда болды қыздың түсінде,
Сөйлер, лекин, сыр бермеген пишинде.
- Аты Ораз Дәулетбаев, Қыпшақтан -
Барған еди январьдың ишинде.

Тым - тырыслық дауам етти биразға,
Деди мерген: «Рас - ақ сол Ораз ба?
Аман - есен жүр екен ғой бауырым,
Жибермеди аў бир жапырақ қағаз да.

Қос дәнедей шығып едик ханадан,
Бир емишек емип едик анадан.
Шымбай бетте ағартыўда ислеўге
Кетип еди буйрық алып жаңадан,

Аман - есен көрсең барып инимди,
(Хат жазыўға жоқ ғой қағаз - қалем де)
Жазға таман мен де барыи қайтаман,
Көрискенше дуўай - дуўай сәлем де.

Қане енди босқа турыў жарамас,
Ўақыт қыстаў, жағдайға қарамас,
Бүгин түсте ашылады слет та.
Қамшыны тез ур атқа,
Күн шықпастан жолаўшыға аралас.

Жолың болсын! Кеңнен серме қанатты,
Хош қарағым, - деди, қолын узатты,
- Хош, рахмет. Биз күтемиз ел бетте,
Жазда барың әлбетте, -
Деп шығысқа бурды тезден қыз атты,

Азат қыздың кеўли суўдан шалқыды,

Тартты атқа жез баўырдақ қамшыны,
 Турды мерген қыз қарасын гүзетип,
 Аттың ерин дүзетип,
 Беттен сүйіп таўдың таңғы салқыны.

III

Түстен кейін сабақ баслап жаңадан,
 Тапсырманы тексеріп бір баладан –
 Турған гезде муғаллимди класстан
 Есик қағып шақырады бір адам...

Деди Қурбан: - Утып шықтық «ойында»,
 Душпанлардың қанын қуйдық қойнына.
 Он үш атлы екен Әмет баслаған,
 Таўда букқы таслаған,
 Туттық бәрін, «Ашшы сайдың» бойында.

Төрткүлден де келгеп екен алты атлы,
 Бизлер менен бір қатарда оқ атты.
 Мынаў Жәлий баспашының үшеўін
 Үш оқ пенен турған жерде сулатты,

Таў қойнынан аштық қойған көмнгін,
 Сойғап екен малдың сайлап семизін,
 Өмир, өлим арпалысқан айқаста
 Бир оқ жеди - өлди Әмет өгизін.

Тилеп деген жигит аңда жүр екен,
 Жаўдан қайтпайтуғын нағыз нар екен?
 Мергенликте таңландырды талайды,
 Сени көп - көп сорайды,
 Сениң менен жандай туўысқан екен.

Таңланды Ораз: - Не, не? Тилеп дедиң бе?
 Аўа, Тилеп, бир анадан едиң бе?
 Өкпелейди. Сәлем айтты қысып қол,
 Усы жазда келетуғын болды ол,
 Келгели хат жаза алмаған едиң бе?

Аўа солай, ағам еди туўысқан,
 Соннан кейин?
 - Шыға келди қуўыстан,
 Сөйлестик биз. Әжел менен шайқасып,
 Гүлжан ушын Әмет пенен айқасып,
 Қутқарыпты қанлы тырнақ уўыстан.

- Әмет урлап минип кеткен боз тарлан,
 Соны минип кеткен екен ол арман.
 Сол айқаста буғаў қыйып, ер батып,
 Жараланған дейди Гүлжан сол қолдан.

Сур қанжарды қайрап кектиң таўына,
 Салсам деген едим колхоз жаўына.
 Айтқанымдай сол сөзимнен бир шықтым,
 Оң жанбастан бир суктым,
 Мақсым келип иликкенде аўыма,

Бәрин туттық, төрт баспашы жарадар,
 Бизиң менен келе алмады барабар,
 Көптиң күши - таў суўының тасқыны,
 Қарсыласып қайсындай күш тура алар, -

Дегенинде болды Ораз шадыман,
 Йош дәрьясы қағлағандай сағадан,
 Жигитлерге алғыс айтып қол қысып,
 «Мениң қайтпас мәртлерим» деп толықсып,
 Қурбанды кеп қушақлады жаңадан.

АРЗЫГҮЛ БАЛЛАДАСЫ

Кандай сулыў жупар ийисли жаз айы:
Жазда мен де сөз арнасын қазайын.
Мыс қазандай қайнағанда саратан,
Берилмей ме қыс тоқсанның сазайы?

Сәскеликке ўақыт қалған шамалы,
Шық пуўласар, «елп» етпеген самалы.
Жерди қушқан еркин мийнет ышқында
Кеўил шалқып, ушқан адам қыялы.

Көмкерилип көзди тартқан кәк егис,
Тербелисип басып былғар теп - тегис,
Қайтпас мийнет - қатты қоллы тәбият,
Арпалысқан қызғын гүрес, өшегис.

Салмаларда суў ағады кулдырап,
Пахталарда сансыз түйме сылдырап,
Кетпен урған қыз - келиншек басында
Жипек шаршы нур кушады булдырап,

Каналда суў астын - үстин лепирип,
Айдынында ақ шабақлар секирип,
Гүркиреген «Пахта абадтың» тарнаўы
Қазан толы сүттей тасып, көпирип...

Жасыл жапырақ жайған көкли орманым,
Есимде бар талай ойнап барғаным,
Тоғай түси тоты қустың пәриндей
Көрмейсең бе мың кубылып турғанын!

Қалай ушар бунда бұлбил сайрамай,

Қайтип шыдар еркин кеўлиң жайнамай!
 Қарсы алдында мөлдиреген Арзы көл,
 Гүлге безеп орнатылған айнадай.

Ерке Әмиў, қарақалпақ еллери,
 Колхозымның усы гөззал жерлери,
 Усы жерде талай терин сыпырған
 Мынаў жүрген ҳақ мийнеттиң ерлери.

Ай нурына мүлгип айдың түнлери.
 Заўық бағышлап түрли қустың үнлери,
 Усы жерде, усы көлдиң бойында
 Нешшелердиң өткен жаслық күнлери.

Булақ сести қыял тербеп сылдырап,
 Ай сәўлеси суў бетинде қалтырап,
 Талай жаслар түн қойнында урланып,
 Усы жерде ярын күткен албырап.

Қосық даўысы қалғығанда алыстан,
 Жас кеўилде ышқы оты алысқан
 Усы жерде жамбаслаған жас шайыр,
 Талай сапар муза менен табысқан.

Бурын бунда тоғай мүлгип, сел басып,
 Азғын шөплер тораңғылға тырмасып,
 Булақ суўы көз жасындай мөлтилдеп, -
 Көлдиң суўы қайғы менен сырласып. -

Муңлы еди ерке бүлбил намасы,
 Өскен гүлдиң болмады ҳеш панасы.
 Гүжим өсти қуў сырықтай қуўарып,
 Адамзатқа ҳәз бермеди саясы.

Мине, бүгін ғыр этирап жайнаған,
Тамылжытып таң бұлбили сайраған,
Көрдің бе сен, Арзы көлдің бойында,
Бүгін турмыс масайраған, қайнаған?

Күн күлгенде алтын нурға малынып,
Гүлжан сонда әлле кимди сағынып,
Қойдыдағы қолындағы кетпенін,
Отырды қыз жасыл жапырақ жамылып.

Жүз кубылып сайрай берди бұлбил де,
Гүлжан ойшаң көзин салды бір гүлге,
Жүйрик қыял қызды артқа жетелеп,
Арзыгүлдің сырын салды кеуілге.

Шыт кәйлектің жағасынан жел кирип,
Сыйпар бірақ, аянышлы түр кирип -
Ойланды ол. Қыялына тереңде, -
Отырғандай болды бір қыз телмирип.

Қыз тып - тыныш ойға батып қалды да,
Бір бурымын артқа қағып салды да,
Суұға қолын апарғанда еңкейіп,
Бір дана гүл түсти келип алдына.

Албырап қыз бетін бурды жалма - жан,
Гүл жай ғана кетти ығып армаған,
Ақша жүзге қан жыйылып, мысалы -
Хабар берди жаңа пискен алмадан.

Қара, әне, албыраған жүзлери,
Қандай сулыұ ойнақшыған көзлери,
Еситилер, тыңла әне ашыұлы -
«Ким өзи» деп сыбырланған сөзлери.

Қашпақ болып қаймыққанда қылт етип,
Тағы бир гүл түсти суўға «шылп» етип,
Қыз жөнелди. Бирақ, жигит бир ғарғып -
Ақ билектен тутты келип «шырп» етип.

- Жибер Ораз, усының да әдет пе?
- Гүл қаяқта? - Қара, әне, суў бетке!
Тастадың ғой, өз қолыңнан бердің бе?
(Жигит ерни бара қалды бир бетке).

Төсин басып, қаймыққанда қыз шаққан,
Жигит қолы белге оралды оң жақтан,
Ақырында жуўасыған жас жүрек
Орын алды әсте ыссы кушақтан.

Дүрс - дүрс етип барып жүрек басылды,
Ақ билеклер мойнына да асылды.
Асаў кеўил тилге келип жайласып,
Сөзге келди, қыздың кеўли ашылды.

Жаслар сәўбетине гүллер ийди бас,
Тораңғыллар жапты оларға көк липас,
Жарасықлы жанға жайлы сөз бенен –
Ғәзиллесип отыр, әне, еки жас.

Бир мәхәлде айтты Ораз Гүлжанға:
Бұрын бунда бир хәдийсе болған ба?
Билесең бе әңгимесин Арзының?
Айтып берши, - деп қыйылып тұрғанда, -

Мөлдпр суўға сулыў бир көз таслады,
Гүл жүзикли қолдан жигит услады.
Жамбаслады көл бойында еки жас,

Гүлжан сол бир әңгимени баслады:

* * *

Бир заманда Узақ деген бай болып,
 Өткен еди төрт түлиги сай болып,
 Қамшы таўлап,
     адам аўлап,
         ел жаўлап,
 Оған ҳеш ким келмептимис тай болып.

Ашыў қысса көзлеринде от жанып,
 Қахәрленсе қамшысынан қан тамып,
 Зулымлығын өткерипти өлгенше,
 Билер екен аўылдағы бар халық.

Муўса ғарры хәм де кемпир Қырмызы,
 Болды олардың Арзы деген бир қызы.
 Сулыўлықта түнде шықса далаға,
 Тақланғандай еди көктің жулдызы.

Сөз маржанын дизген шайыр - шийрин тил,
 Даўысына таңланыпты хәр бүлбил.
 Өткергенде он жетинши бәхәрди
 Түсти бөксесине шашлары сүмбил.

Көзи түскен көркке бенде болғандай,
 Әлипайым келген минези қандай,
 Аппақ тиси ай нурына шағылысып,
 Аўзын ашса турар дизген маржандай.

Жүрегінде сақлап намысын - арын,
 Жүргенинде тилден төгип муң - зарын,
 Хәтте оны көрсе кемпир - ғаррылар

Еслер еди ессиз жаслық шағларын.

Көп жигитлер көріп өзін тута алмай,
Көрген менен сөз айтыўға бата алмай,
Не жигитлер жүрегінде от жанды,
Төсегінде тыныш уйықлап жата алмай.

Ғам қайғысын қара шаштан узайтқан,
Түн ишинде қосық даўысы қыз айтқан –
Дөңбекшитип кемпир - шалды оятып,
Елжиретип көп қызларды муңайтқан.

Сол Арзыны тоқаллыққа алыўды,
Ойлап Узақ көп жумсады қарыўды.
Малға жығып сорлы қыздың атасын,
Бир күни ол алып кетти арыўды.

Қыз дәўраны өтти мысал көрген түс,
Хеш нәтийже шығармады өшегис.
Талап излеп кеткен яры Қаражан.
(Кетпегенде қолдан келмек қандай ис?)

Сорлы қыздың жаны қайдан жай табар,
Қаражан деп көзлеринен қан ағар,
Сегиз айда «жоқарыда» Қаражан -
Өлди деген еситилди сум хабар.

Узақбайдай ғарры ийттиң азабын –
Арқалады қайғы басып қабағын.
Күнде дөхмет, күнде қорлық, Арзыгүл –
Тарта алмады аўыр турмыс азабын.

Күнлер өтти. Еркінликти сағынып,
Хәсирет шекти жас кеўили жабығып.

Бир ақшамы көл бойына келди қыз,
Айсыз түннен қара жаулық жамылып.

Бир түн еди көкти булыт қаппаған,
Әлле қандай перделеп сыр сақпаған.
«Арзы келди, Арзы келди» дегендей,
Көл қуслары шуұлап тыным таппаған.

Таппас сулыұ дәртлериниң дауасын,
Елестирмес гүздиң ызғар хауасын.
Тур жағада жасыл түскен ағаштай,
Жел тербетип оның муңлы намасын.

Шерли нама кеуил шерин молайтқан,
Бул қосықты соннан бери ел айтқан.
Сол бир күнде суу бойында сыңсытып,
Бул қосықты ядлап қалып көл айтқан.

Бул наманы бүлбил тыңлап таңдағы,
Кулақ түрген қырды гезген аңдағы.
Ел аузында ертеқ болып жөнелген
Мынау еди қыз қосығы сондағы:

«Тар қапесте өскен сорлы Арзыман,
Басларыма қайғы салды тар заман,
Ойнап өскен бирадарлар бол аман,
Алыс жолға сапар шектим мен бүгин.

Жүрек бауырым лала яңлы қан болып,
Қара шашым тозды пәрийшан болып,
Көзим жасқа, кеулим ҳәсиретке толып,
Қарымай белимди бүктим мен бүгин.

Анам мени бай қызына теңгерди,

Атам сорлы мени малдан кем көрди,
Зар жыласам көзде жасым ким керди?
Көзимнен қанлы жас төктім мен бүгин.

Он сегизде түстим залым Узаққа,
Ийт Узақбай салды мени дозаққа,
Урып - соғып күнде қойып азапқа,
Сабыр дәруазасын жықтым мен бүгин.

Анам қалды, алып кетти үйімнен,
Жас тәниме сууық етти кийімнен,
Бәйбише ғарғысы тести мийымды
Бул зарлы заманнан кештім мен бүгин.

Отырсам басыма, турсам аяқтан,
Ұсыл тәним жара болды таяқтан,
Кийик едим, таслар қақты туяқтан,
Қайтып келмес жолға түстим мен бүгин.

Жазықсыздан сүйеклерім күйретип,
Жас тәниме алмас қанжар түйретип,
Ол да аздай урды аў атқа сүйретип,
Бул жерлерге зорға жеттім мен бүгин.

Сорлы көркім бул әлемге өрт салған,
Жас жанлардың жүрегине дәрт салған,
Қайда жарлы қызын бахытсыз қылған,
Дүньядан қол былғап кеттім мен бүгин.

Турған жерім терең суудың жағасы,
Көринбейди өз үйімнің қарасы.
Ұайуан екен көргенсиздің баласы,
Әжел ағыуынан иштім мен бүгин.

Күн туўғанда сол залымға оқ атың,
 Қайғы дойнағынан сынды тақатым.
 Келди, дослар, хош айтысыў саатым,
 Жанған шырақ едим, өштим мен бүгин.

Хош елатым, хош досларым жанажан,
 Хош бол енди ақ сүт берген анажан,
 Уйықла тыныш, сүйген ярым Қаражан,
 Дүньядан әрманлы өттим мен бүгин.

Неше жанлар биздей қорлықта өткен,
 Ақкыў едим айдынында ержеткен,
 Ал қушаққа, қасыл көлим, сүй беттен,
 Қойныңа өзимди аттым мен бүгин!...»

Суў қойнына өзін атты Арзыгүл,
 Бир ышқынып қалды хош ҳаўаз бүлбил.
 Жан - жаныўардан жасырғандай Арзыны,
 Сыйқырланып тынып жатты сырлы көл.

Ерке қыздан айырылып ел қалды.
 Ақ маралын қушып терең көл қалды.
 «Өлди - өлди» дөп сыбырлап шөплерге,
 Қыр қойнында ызың қағып жел қалды.

Елди оятты суўдан шыққан жаңғырық,
 Қырды оятты ашшы даўыс жаңғырып.
 Қыздың муңын айтып жылап тынымсыз,
 Айдалаға кетти самал қаңғырып.

Турды даўыл жалт - жулт ойнап найзағай,
 Атқан оқ боп булытты тести найзадай.
 Муңлы гүллер басын ийип муңайып,
 Бүлбил қалды бир өмирге сайрамай.

Көл бойында төгіп көзлердің жасын,
Ел жоқлапты сүйіп туўған баласын.
Соннан бери Арзы қыздың атына
Қойған екен аўыл көлин, даласын.

Мине, солай бир заманда бул жерде,
Бийшара қыз қаңғырыпты түнлерде.
Аянышлы муң түседі ядыңа.
Елеслетсең сол бир қара күнлерді.

Дегенинде екі кеўил елжиреп,
«Сырларым кеп, уғар болсаң кел, жүрек»
Дегендей ақ Арзы көлдің айдыны
Тал саясын жамылып тур мөлдиреп.

Он төртинен туўған айдай жамалы,
Қыздың шашын желпип жупар самалы.
Бойын кернеп тасқын ғайрат, қуўаныш,
Шарықлады палўан қыздың қыялы.

Елге ырыс, ерге қуўат, сән берген,
Колхозымның талмас билек қызы сен,
О, сен арыў Арзыгүлдің әулады,
Мен де сени шын кеўилден сүйемен.

Халқың менен айдын жолға атланып,
Сайра, жаным, саз намаға шадланып.
Сениң намаң қуўаныштың намасы,
Елді гезер тилден - тилге ядланып...

УШЫРАСЫҰ**I**

Секунд соғып саат сести шыртылдап,
Стрелка шабандоздай жылпылдап,
Нешше бәхәр, нешше ай да, нешше күн,
Шад өмирден берип үн,
Өтип атты тусымыздан шырпылдап.

Айлар қызық - өткен өмир бәхәри,
Күнлер қызып иске кеши - сәхәри,
Күшлер бузып ески турмыс есигин,
Шадлық озып, кетти турмыс зәхәри,

Өмир гүллеп шешек атты кулпырый,
Жер гүлленди мың кубылып, түр кирип
Аўыл гүллеп ғурғынласып хожалық,
Халық шадланды жаңа турмыс гүркиреп.

Бала бақша, мектеп, клуб сарайы,
Болды аўылда мәденият орайы.
Билимленген қыз - жаўанның көркиндей,
Жайнап кетти колхозлы аўыл шырайы.

Нәлше өсти жапырақ жайып, гүл жайып,
Ораз келген жылғы баллар улғайып,
«Таза күште» мектеп билим ошағы,
Жас әўладлар менен толды қушағы.
Көркин көрип, қане үнин тыңлайық.

Жаңа турмыс жаңа аўылға ылайық,
Саялардан салқын ләззет алайық,
Кел оқыўшым, Арзыгүлдің аўылы

Жаңарыпты, сайран етип барайық!

Мынаў бийик Арзы көлдің жағасы,
Анаў шоқ тал Пахтаабаттың сағасы,
Мынаў аўыл көк жапырақ жамылған,
Жолды басқан қалың терек саясы.

Мынаў не жай?

- Бул колхоздың кеңсеси,
- Гүлленген бағ мынаў оң жақ еңсеси. –
- Ал мынаў ше?
- Көрмейсең бе жазыўын?
- Ҳә, түсиндим... Еситилди қыз сеси
- Клуб екен. Ал мына жай монша ма?
- Әйтеўирде пухталапты аў соншама.
- Мынаў мектеп, анаў бала бақшасы,
- Тап қатырып сулыўлаған қаншама.
- Мынаў дүкан,
- Дүканшы ким?
- Турғанбай.
- Саўатсыз ғой... басқа адам қурғандай?
- Жоқ, ликбезден саўат ашты, ол хәзир -
- Ийни келсе бухгалтер де болғандай.
- Охо, ғарры келген шығар биразға!
- Келген шығар...
- Қызы ислей ме колхозда?
- Бригадир болды быйыл. - Усыннан –
- Үш жыл бурын қосылысты Оразға.
- Ораз қайда? - Мектепте ғой баяғы.
- Мине мектеп бағы буннан буюғы.
- Баслаўыш па,..?
- Жоқ, ол хәзир кеңейип,
- Жети жыллық мектеп болды аяғы.

- Мине келдик, кара қандай тамаша!
 Рас, достым, көз тоймастай қараса.
 - Директоры Дәулетбаев сиз айтқан, -
 Көрейик пе мектеп ишин ямаса?
 - Мине қызық, мектеп иши безелген –
 Баяғыдан пүткил басқа, - дүзелген.
 Кең терезе, жылтыр есик, тахта пол,
 Дийуал аппақ, гирбиң түссе көз илген.

- Сәлем, Сизге жас әуладлар жаңадан,
 Жаңа заман перзентлери - жаңа адам!
 Сәлем сизге хұрметли дос муғаллим –
 Көптен таныс Дәулетбаев жанажан!

Айтың қане, ислер қалай, хал қалай?
 Көрмегели жыллар өтті бир талай?
 Биз бир нәрсе жазып едик бир гезде,
 Деп жүрмеңиз «умытты ма, бул қалай?»

- Миннетдарман. Күтә жақсы турамыз,
 Дем алыңлар. Биз де хәзир. боламыз,
 Бир сааттан сабақ питер тарқасып,
 Үйге барып жайласып,
 Хәзлесемиз, сөз дүканын курамыз.

II

Мине келдик муғаллимнің жайына,
 Тийген екен бир гүлистан пайына,
 Ораз отыр Клараны ойнатып,
 Гүлжан жеңгей айналысқан шайына,

Тәрде еки сым кровать солқылдап,
 Оң қапталда мақбал диван былқылдап,

Аспа шыра масаладай жайнайды,
Еки жақлы айна турған жарқырап,

Гүлжан жеңгей жууап урар күлимлеп,
Томсыраймас ишимдегин билиң деп.
Гейде сүйип Клраны емизип,
Табысларын айтып берер биримлеп.

«Солай қайним» - деди жыллы жүз бенен,
Қыйылады күлимлеген көз бенен,
Гейде қыстар аўқат жеўге бизди де,
Оразды да илип қояр сөз бенен.

Тық - тық етти есик, хәмме қарады.
Сыртта биреў «мүмкин бе?» деп сорады.

- Пожалуйста!»

Баслық Сейтим, Қурбан да
Келди, Гүрриң қызды және булманда.
Ақты бурқып ўақты хошлық шарабы.

Заўықлы күлки кеўилди ашып, тазартып,
Стаканды алар баслық қумартып,
Қурбан муртын сыйпар, сонда муғаллим –
Сөзин жалғар папиросын бир тартып.

- ...Солай дослар, турмысымыз абадан,
Абаданлық ақты бурқып сағадан.
Соңғы жылы Ларабадтың бойынан
Үш жүз гектар бозды аштық жаңадан.

Хәр күн табысларға жол тутпақтамыз,
Бир жүз отыз өткен жылғы пахтамыз.
Складлар дәнге, маллар қораға,
Толғаннан соң кемтаршылық бола ма?

Мақтасаңыз бул баслықты мақтаңыз -

Деп баслықты қағар күлип арқадан,
- Қурбан аға, көп мақтаудан қорқаман –
Дейди Сейтим, күлки қызар тағыда,
Сөзин жалғап кетер Ораз қайтадан:

«Быйыл тегис болдық поселкаласып,
Мәденият жаңа аўылға минасып.
Жерден, суудан тамтарыслық сап болды,
Жатпаймыз ҳеш бурынғыдай таласып.

Қурылыс хәр ўақ қалмас бизде пәсеңлеп,
Емлеўхаиа, мектеп салдық ҳәсемлеп,
Қапталында кулпы дөнген бағы бар,
Майданшасы тағы бар.
Мәденият гүлленбекте күн - күнлеп.

Өзимизден қанигелер ержетти,
Коммунистлер саны отызға жетти.
Өткен жылы усы жерден питкерип,
Бес қыз, онбир бала оқыўға кетти.

Жаслар қолға китап тутты ғалаба,
Оқыўшымыз барды үш жүз балаға,
Питкергенлер хәр жыл сайын көбейип,
Даўам етип оқып атыр қалада.

Ағартыў жұмысы хәўиж алмақта,
Жасыў - ғарры китапқа көз салмақта!
Кешки ликбез көпке калем услатып,
Саўатлылар күнде өсип бармақта.

Жақсы нийет өсип атыр санамыз,

Әне клуб, әне китапханамыз.
 Газет оқып, кеште драмкружоктын –
 Тамашасын тағы көрип турамыз.

Әне монша, түссен денең балқыйды,
 Әне қайық - Арзыкөлде қалқыйды.
 Әнекей бағ тамылжыған мийұасы.
 Дәўлетли ел усылайынша шалқыйды.

Усылай дослар, хәзирги хал - жайымыз,
 Оңнан қуяш, солдан туўған айымыз,
 Айтып болдым... Баслық қане мүлғиме,
 Суўып кетти алдыңызда «шайыңыз»...

Басқыласпа күлки үсти - үстине,
 Кетти шағлап патефонның сести де.
 Турды баслық, шадлық пенен сөйледи...
 Тағы қуйды, бир рюмка ишти де:

- Хаўа дослар, ерден ердиң парқы бар,
 Ердиң исин баҳалайтуғын халқы бар.
 Бул турмысты орнатыўда, жолдаслар, -
 Муғаллимниң өшпейтуғын даңқы бар,

Мектеп ашты дәслеп бунда келген сон,
 Беккемледи мәденият иргесин.
 Ҳарам қоллы ҳарамының нешшесин –
 Әшкаралап, жулды қара пердесин.

Ликбез ашып, большевикше жарыққа –
 Жол баслады, хат танытты халыққа,
 Тәрбиялап көп қаниге жасларды,
 Жеткеристи «Таза күшти» даңққа.

Ол бизге де устаз, айтсам мен хағын,
 Мине дослар, мине, Гүлжан қарағым.
 Сонын ушын саўлығына Ораздың
 Кел ишейик куўаныштың шарабын!

Усылайынша баслық сөзин болғанда,
 Кесе хаўаз берди шағлап солманда.
 Ораз ишип алғыс айтып болды да,
 Клараны сүйип - сүйип алды да,
 Бир қызарып қарап қойды Гүлжанға.

САЙРАН

Сәлем дослар - сөз тыңлаған халайық,
 Қанша хұрмет болса сизге ылайық.
 Сәлем сизге, сәлем жолдас оқыўшым!
 Жүриң, қане, «Таза күшке» барайық!

Хәр күн сайын сиз түсесиз ойыма,
 Бардыңыз ба бүгин колхоз тойына?
 Кимлер екен хорға басқан куўанып,
 Жүр барайық жаңа канал бойына.

Татлы турмыс қайнар, әне, түн демей,
 Ай жүзеди көкте аппақ теңгедей.
 Жел де бүгин қытықлайды кеўилди,
 Бийкеш пенен хәзиллескен жеңгедей.

Ерге сыншы туўған халқы данасы,
 Улын сүйер өсирген ел - анасы.
 Жаңа ғана «Таза күш» те той болды,
 Оқыўдан келген соң көп қыз, баласы.

Олар аўылын көптен бери көрмеген,

Көз ойнатар таңланысқан түр менен.
Тойдан шығып канал бойын сайранлап,
Колхоз түнин безеп шадлы жыр менен, -

Кууанышлы курбы менен курдаслар,
Ортасында муғаллими жол баслар.
Өмир ағысын көз алдыңа келтирип,
Пахта абадтың сууы бурқып халласлар.

Гүлжан барар, оң қолында гүл дәсте,
Узақларға көз таслайды ол әсте.
Баслық Сейтим, Қурбан, Дәўлет, Бағдагүл,
Бәри де бар. Тойда болған бул кеште.

Ойын - заўық пенен жаслар гүўлеп жүр,
Кәриймалар қосық айтып бийлеп жүр,
Баслық, Қурбан жаңа келген досларға,
Қолын силтеп бир нәрселер сөйлеп жүр.

Гүлжан, мине, төрт баланың анасы,
Оқып келген Қурбанның да баласы,
Колхозшылар, студентлер, муғаллим,
Сайран етип усы түн,
Түнди безеп кууаныштың намасы.

Саз даўыслы гармонға да тил питкен,
Кең даланы сазға бөлеп мүлгиткен.
Түн ҳаўасын тербендирген шадлы үн
Тереклерге қонған қусты үрkitкен.

Жас әўладты көзден өткіз биримлеп:
Әзийма қыз врач болды бүгин кеп,
Әбдимурат архитектор бийиктен –
Поселкаға кәз жиберер күлимлеп.

Бес ярым жыл оқып Ленинградта,
Инженер боп келди бүгін Мурат та,
Кең жаўырынлы колхозлы аўыл даласы,
«Қандай байлық» дейди күлип Абатқа.

Үш жыл бойы бунда муғаллим Абат,
Ақ кеўилли, комсомол, шын азамат,
Жас дирижер Әбдиўәлий гармонды –
Басып - басып жаңғыртады, кеўил шад.

Ел перзенги еркин өсип баратқан,
Жүрегінде илим нурын тутатқан,
Және де бар арасында жас шайыр,
Диплом алын қайтқан институттан.

Ол жас талант қалем алып толғанған,
Мен де оған көптен таныс болғанман,
Устазына арнап жазған қосығын,
Поэмаға пролог қып алғанман!

Билим берип көзин ашқан бираздың
Хұрметине алғыс болсын устаздың,
Усы айтқан әўладлардың бәри де,
Ең дәслепки оқыўшысы Ораздың.

Суў қадирин шөлlep жатқан жер билер.
Устаз қадирин саўат ашқан ел билер,
Колхозшылар, студентлер бәри де –
Муғаллимди гүлге бөлеп еркелер.

Алғыс айтар дәсте - дәсте гүл тосып,
Қосық айтар көп даўысын бир қосып,
Усы жырды қызлар айтқан бир гезде,

Бул « - Муғаллим бала» деген бир қосық.

Ораз дәслепп Арзы аўлына келгенде,
Қызлар айтқан буны пахта тергенде,
Әбдиәлий алғыс алған бир мәхәл,
Бул қосыққа нама таўып бергенде.

Сулыў қосық аўыл бойлап жақлайды,
Гармон даўысы түсиреди таңлайды.
Айтып болмас муғаллимде куўаныш,
Ҳадал хызмет жарқыратқан маңлайды.

Досларына қарап көзи тоймайды,
Жүрегінде шадлық нуры ойнайды.
Шеп төсинде күлген Ленин ордени,
Даңққа бөлеп, сәўлеленип жайнайды.

Бир азғантай гармон даўысын туўарып,
Муғаллимди сүйди дослар куўанып.
Қайта - қайта алғыс айтып оларға,
Турды Ораз әтирапқа қаранып.

Түнги самал әтир шашып арқадан,
Ести желпип. Саз жаңлады қайтадан.
Муғаллимнің хұрметине, қосылып,
Мине бүгин мен де қосық айтаман:

Сәлем, жолдас муғаллимим қадирдан,
Алғыс саған шәкирт болған шайырдан,
Ҳеш бир мийнет баҳаланбай қала алмас,
Сәлем устаз, даңқы журтқа жайылған!

Асып өттиң талай гүрес асқарын,
Изінде көп жаңа әўлад жасларың.

Халық бәрхама әдиўлейди сениңдей
Ағартыўдың тунғыш қарлығашларын!

1949 - жыл, май - октябрь.

АКАЦИЯ ГУЛЛЕГЕН ЖЕРДЕ¹⁵

ПРОЛОГ

Тас куйының жағасында,
(Он жыл өтті оннан бери)
Шатыр қурып қум басына,
Жатты рус инженері.

Жылқышының қурығындай
Умыт қалған айдалада,
Мухаббеттің урығындай,
Өсти бир түп акация.

Гузде көшип кетти шатыр,
Бос қалды қум дөгерігі.
Жол гузеткен жалғыз батыр —
Турды дузде шөл терігі.

Терең бойлап тамыр урып,
Жапырағын жел тербеткен:
Жазы-қысы жалғыз турып,
Ол тәкаббир болып өскен.

Шопан туркмен өз достынан
Қалған усы естеликти
Бағып, шатыр тұрған жерге,

---

¹⁵ Поэма қысқартыңқырады (И.Ю.).

Жазда әкеліп қосын тикти.

Бардық, соған бизлер толып —
 Көк шатырлы машинаға,
 Таныс қоста қалдық қонып,
 Ғарры туркмен бизге сонда,—

Сол инженер достын мактап,
 Таңлай қағып қылды аңыз
 "Орысы терек" жырын тыңлап,
 От басында отырғанбыз.

Деди шопан — Бул жағада
 Аспан бәлент, булты узақ
 Әсир бойы ынтығып суўға,
 Өткинши булытқа болған мазақ.

Мынаў кумда талай баба
 Бос умитке уртын хөллеп,
 Өлген талай суў бойында
 Балықшының аты шөллеп.

Таң гезинде ақ сағымның
 Ойнағанын көрдің бе сен?
 Сағым емес, бабалардың
 Әрманы ол суўға деген.

Еситтинбе сен шығыстың?
 Ертеклерин? Онда айтылар —
 Қанатындай тоты қустың
 Жасыл тоғай, гүлистанлар.

Соның бәри күншығыстың
 Күн қыдырған қыялы ғой,

Аса алмай қумның үстин
Талай баба жылады ғой.

Қумлы жолда коныраудың
Туншығып сол мунлы сести,
Қарамындай асқар таудың
Әрман зили белге тусты.

Сол әрманға болып тирек,
Уллы Октябрь күни тууды,
Түркменлерге туңғыш рет
Әперген ким жер хәм сууды?

Олар-батыр большевиклер,
Лениннің мәрт партиясы.
Тарыққанға нурын төгер,
Шөлге салып хәм саясын.

Айтты Ильич: Бахыт—елге!
Коммунаның гул-бәхәрин
Жайнатыңлар барлық жерде,
Шөлге нәүпир суу апарың!

Бүгин енди ақ сағымды
Айландырып хақыйқатқа
Гүллендириу Қарақумды—
Бахыт ғой хәр азаматқа.

Партия айтса, демек толық—
Асады ғой бәри иске! —
Деди шопан ырза болып,
Жайпарахат күлип әсте.

Сонда сулыу үн сыбырлап,

"Тоғай ек!"—деп—бул жағаға!
 Қум койнында жалғызсырап,
 Турды жийрен акация,

ЖАҢА ӨМИРГЕ ҚӘДЕМ.

I.

Бәхәрги таң. Салқын хаўа
 Тахиаташ қаласында
 Киятыр, мине, Татьяна
 Ағаш жайлар арасында,

Жаңа өмир путевкасы
 Келиншектің қолында бар.
 Жайнар жаңа қоныс туси
 Тания күлип нәзер салар.

Мине, еле жайлар шала
 Суў да ақпас трубалардан,
 Береги жоқ бос аллея,
 Жоқ монша хәм ресторан.

Жоллар жатыр шаңға батып,
 Сийрек жайлар арасында.
 Нәлшелер тур семип — қатып,
 Суўсыз салма жарасында.

Көриң мына жас қаланы,
 Жатыр бунда уллы жумыс
 Усы жерден басланады.
 Қум, далаға зор топылыс.

Адым да тез атылады,

Штабқа тез жетсем екен деп
Жас кыялы асығады,
"Бәри тезден питсе екен" деп.

Бирак, Таня ойлап тезден,
Қызбалығын сол заматта
Жеңдирди жас жигер менен,
Комсомоллык парасатка.

— Асыққыш аў мениң жаным,
"Питсе,—дейди, —салған жерден!"
Хаў, алайық Москваны,
Қурылған жоқ ол да бирден!
Жақсы кыял—истиң басы,
Қыялсыз куште болмас қарыў.
Деген менен дурыс па усы,
Қыял менен қала салыў?

Жумсаў керек орнына оның
Отлы жигер, қурыжлы ис,
Сонда ғана ойланғаның
Шын нәтийже берер жемис!"

Келер Таня жас қаланың
Көшесінде талұасланып.
Минезиндей жас баланың
Күледі хәм еске алып:

Кеше кеште болған исти,
Өткен ақшам көрген тусті...

Бастан баян етсек қысқа:

Кетти жигит қурылысқа,
Уйде қалды келиншегн
Бармақшы болып келер қыста.

Кутти Таня заводта жүрип,
Арсасының қаралар күнин,
Бир күни оған комсорг келип "Тыңланасаң,-
деди. -бүгин".

Тыңланғаны сол емес пе:
Чемоданы бар қолында,
Дослар менен бир күни кеште
Турды Казан вокзалында.

Кетти журип Таня жаным,
Коммунизм қурылысына,
Кең, бахтияр Уатанының
Сергей жүрген шығысына,

Мине, кеше келди сөйтп,
Тахиатас—туұыскан жер!
Сергей менен алды күтип
Қарақалпақ жас инженер.

Қара көзлі жас геолог,
Аты оның Қурбан екен.
Екеуи кеште бунда келип,
Таняны күтип турған екен.

Буйда қандай өсимлик бар? —
Деген еди жууап күтип.
Сонда кеше Таняны олар
Алдап еди қуұлық етип.

Айтты Қурбан:

- Әлбетте, биз

Бул араның тәбиятын

Таныстырыўға миннетлимиз –

Деп Сергейге қысты көзин.

- Мына дөңди түссең асып,

Тоғай жатыр қумды бөлеп,

Ол жағада әтир шашып,

Өсер, "жуўсан" деген терек...

Сережа айтты:

- Сол жуўсанның

Ҳәр түбинен ин геўлеген,

Крокодилден зәрре улкен

Бир мақлуқ бар "гумгум" деген...

Қурбан айтты: Және де бар

"Ауған" деген жыртқыш кузғын¹⁶

Уясынан ушша олар,

От қаплайды қойнын дүздин...

Сережа айтты:

- Бул ҳайўанның

Екеуи де қорқар суўдан.

"Әжелиң суўдан" деп оларды

Тәбият—ана шөлге куўған...

Деди Таня:

— Болдым тыңлап,

Жарамайсыз екеуиң де!

---

¹⁶ "Ауған" – түркменлер көп жағдайда ыссы аңызак самалды усылай атап келген (И.Ю.).

Епсиз ерин айтса жумбак
Айтып қояр шешиўин де.

Дәрья бойда олар шалқып,
Шын заўықланып кулди қатты,
Асаў толқын ишин тартып,
Жағаларға сорып жатты.

Сол туни Таня бир түс көрген
(Ядына туссе қояр күлип!):
Крокодилден зәрре үлкен
Бир мақулықты алған минип.

Таня минген "зор көликти"
Жетелейди Сергей, Қурбан.
Дегендей "бер, бер бийликти"
Келер туўлап жыртқыш хайўан,

Ишек силеси қатып күлип.
Таня урар тез таяқлап,
Жыртқыш—хайуан суўды көрип,
Турып алды тарбаяқлап.

Бирақ, булар сүйреп алып,
"Гүмп" берди тез ылай суўға,
Бақырды Таня қыйқыў салып: —
Жеңдик—жеңдик?
Ура, Ура!..

Сонда Сергей оянып бирден,
Былай деди кулкиге батып:
- Жеңемизғой, деген менен
"Ура" лама келмей жатып...

Келеди Таня Тахиаташта
Кең, бахтияр қәдем таслап,
Еки этажлы жай ағаштан,
- Бул кайсы жай?
Булма?
Штаб!

ТАНЯ-ТОҒАЙ ХАНШАСЫ

Баслығы кадр бөлимининң
Деди оған:
— Таня жаным,
Кең пайтахт өз елиңниң
Көрдиң, мине, шығыс жағын.

Өсирсең бурын завод бағын,
Бул жерде саған дым қарыйдар,
Мынаў сарғыш қум қушағын
Кеклетиўге сен ғайрат сал.

Болмаса да хәзир ескен
Бир туп қайың, бир түп терек,
Боласаң "тоғай ханшасы" сен,
Бизге сендей бажбан керек!

Қыз-келиншек гүл нағысқа,
Шебер келер басқалардан.
Қум қаплаған бул жағысқа
Сал кестени көк тоғайдан.

Хәзирше қала қапталынан

Бир участка нәл ағашын
Егиўге қабыл алдық план
Хәм көклетий көше арасын.

Сол жумысты алың қолға,
Бул тек истиң басламасы,
Еки-үш жаздан бул қатарда
Тоғай шуўлар бар шамасы,

Болмаса да хәзир өскен,
Ондай тоғай хәмде терек,
Боласаң "тоғай ханшасы" сен,
Бизге сулыў бажбан керек...

Күлди Тая:
— Койыңшы жолдас,
"Ханша" деген қандай ермек,
Журт еситсе изден қалмас,
Ол ат маған не әпермек?

* * *

Сол күни-ақ, бирақ, бираз адам,
Айтысты: "Енди ағаш гүўлеп —
Өседи, кеше Москвадан —
Келипти "тоғай ханшасы" деп.

"АЎҒАН"

1

Оң түсликген, Копет таўдан,
Кум сапырып, оттай лаплап,
Бул жерге де жеткен "аўған"

Кең даланы турды қаплап.

Аң минезли аңызак жел,
 Дөретери-курғақшылық.
 Жүрисинде жөнсиз жедел,
 Жанға питпес жабайылық.

Қурылысты иркердей-ақ,
 Тозан бүркіп етер қысым.
 Бірақ, мәртлер минут санап,
 Күшейтпекте топылысын.

Тыныш өмир вахтасында
 Ислер олар жан аямай,
 Ұәр күни камал тапты усында
 Қәддин тиклеп бир жаңа жай.

Бизиң елдиң даңқлы улы —
 Мәрт шофёрлар шықса шаўып
 Жабайы самал гүўлеп қуры,
 Қалды ізде шаңғыт қаўып.

Штабта ис талұас урған,
 Батыл және интимақлы,
 Инженердиң айнасынан
 Түнлерде де сөнбес жақты,..

. . . . .
 . . . . .

Кызғын мийнет кушағында
 Қурылыс күни өтер қайнап.

Әмиўдәрья жағасында,
Қала өсер күн-күн жайнап.

Жас қаланың қапталына
Бир участка егилди нөл.
Бирақ, суў жоқ жапта мына,
Қалды шөллеп қуўраўға сәл.

Мыс қазандай мийден өткен
Азияның саратаны,
Бүгин жерге суў жөнелтсек,
Ертең тағы соратады.

Бүгин қапырық турса лаплап,
Жалынлы леп алмай тыным,
Шөлде суўсыз адасқан тап
Таңлайындай жолаўшының.

Ертең көрсең жыртқыш қузғын,
Самал емес, жалынлы леп,
Ийтаршысы усы дүздиң,
Бай-бай салып есер гүўлеп.

Бул жағада булытта таңсық,
Көк ғарғадай ушар сийрек,
Қум шетинде жатқан қаңсып,
Сағым ойнар ийрек-ийрек.

Усы шексиз қурғақшылық
Созылады Қара қумға.
Тек бәрине қыр көрсетип,
Турды бунда бир жас қала.

Жаңа қоныс-қала түсли,

Кумда күлген келешектей,
 Муҳаббетй оттан күшли
 Большевиклик жас жүректей.

Сол қаланың қапталында
 Нәл өсирип Таня бизиң,
 Тоғай шуўлап қыялында,
 Жүрди ислең, алмай тыным.

3

Турды -Таня жаны ашып,
 Жас ағашлар арасында,
 Кетги "аўған" хәдден асып:
 (Өз душпанын аясын ба!)

Бирақ Таня елестирмес
 Өзин қысқан отлы лепти,
 Қайғырар тек жанына үнлес
 Мынаў сансыз жас теректи,

Сонда зуўлап қелди тусқа
 Көк шатырлы жүк машина.
 Батып Таня қуўанышқа,
 Бақырды ырғып:—Қурбан —Коля!

Машинадан түсти Қурбан,
 Ысық жүзли жас инженер,
 Деди Таня
 — Асыларман,
 Иркилместен кетсең егер.

— Асылыў, ол кимге керек,
 Деди Қурбан жап қасында—

Асылғандай бар ма терек,
"Ханшамыздың" бақшасында?

Қалай, Сергей кеуиллиме,
Жауынгерлик достым мениң?...
Ал сен бунда турсаң неге,
Тыңлап ба я бүлбил үнин?

Қойшы, Коля! Алсын шайтан—
Ханшанды хәм бүлбилиңди.
Қайда жүрдиң, келдиң қайдан,
Айт оннан да өз жөнинди?

Сережа деген сен дегенде,..
— Ой, рахмет, Таня, оған!
Сизлерди ойлап жүрдим менде,
"Бақаншақ терип" қайттым таўдаң.

Көрсең еди, ой сен Таня,
Бизиң ашқан зор байлықты.
Ғасыл тас бар Қара таўда —
Деп қалтаға қолын сукты.

Әх, әттен, сол машинада
Кетипти-аў, Кел, мейли енди —
Соң үйиңе барғанымда
Көрсетермен оны-деди,

Қуўанып Таня кутлықлады,
Инженердиң қысып қолын,
(Атын айт деп ынтықпады,
Билермен деп көрип өзін)

Деди Таня:

- Билгин келсе
 Ҳәзир бизиң истиң жайын.
 Мынаў еккен сансыз нәлше
 "Аўғанға" дым болды қайым.

Нәлшелердиң кеўлин таўып,
 Күтиўимиз жарамай жүр,
 Болдық мысал келген аўып
 Көп балалы анадай бир...

- Күтиўди билсин туўған адам,
 Шөллетпей хәм ыссылатпай.
 Салақ шеше булар мудар
 Баласының бабын таппай,

- Сережадай-аў минезиң сениң,
 Сөзиң бәрха илмек-илмек,
 Мениң болса перзентлерим —
 Жас тоғайым жатыр шеллеп..,

* * *

Нарт нәлшелер арасында,
 Турды усылай еки қурдас,
 Аңызак самал борасынлап,
 Отлы, қуйын тозғытар тас,

Деди Қурбан:
 - Бул жерде тап—
 "Жуўсан" күтиў қыйын ис ең,
 Қыя шөлде бала арқалап,
 Жолға шыққан анаға тең.

Бир жағы қум, бир жағы қыр,

Қабатласып усы жерден —
 Басланады. Бунда жатыр —
 Шөл кудайы суў көрмеген.

Мына сизиң "тоғай" турған
 Жер бетинде күшли саз бар.
 Шынтлап бүгин қақ жарылған,
 Тийгеннең соң жанлы ызғар.

Усы сансыз жарықлардан,
 Аңызак самал тимискиленип,
 Тамырларға барып турған,
 Соннан нәллер тур ғой семип...

- Жаптан да суў қалды келмей,
 Суў ише алмай турмыз шалқып,
 Суўға қанған жалқаў пилдей,
 Насос жатыр мурнын тартып.

Суўы аңсат болса жанғой,
 Мынаў ыссы қояр емес,
 Сен де дийхан улысаң ғой,
 Тапсаңшы бир тәўир кеңес!

- Ендиги бизиң миннетимиз —
 Өмир бериў нәшелерге,
 Оның жолы; үзиликсиз—
 Ызғарлықты сақлаў жерде.

- Болғаның ба кеңес берип?!
 - Ҳе, айт дейсең тағы нени?!
 - Фуў! Ыссыда майдай ерип,
 Турыппан-аў тыңлап сени.

Бул кеңесиң бос мылжың ғой,
 Биледи оны нәресте де...
 Қәне, куўлық қылмай-ақ қой,
 Айтшы, сөйтип не ислеўди? —

Дегенде Қурбан ықлас пенен,
 Мейирлене күлди қатып.
 Тая да күлди шын кеўилден,
 Дос хәзилин дым унатып,

- Ызғарлықты сақлаўдың бар
 Тек ўақытша бир усылы.
 Бақырса да агрономлар,
 Қолланайық биз усыны:

("Бақырса да" ... деўим, бул тек —
 Ағашты емес, жай егисти—
 Егерде, ғана күтә сийрек —
 Қолланылып келди бизде).

Насосты салып иске, шаққан.
 Жиберемнз суўды бүгин.
 Ағашлары куўрап атқан,
 Қарықларға төсеймиз қум.

Бириншиден, тамырларға—
 Бара алмайды аңызак жел;
 Екиншиден, ызғарды да
 Узақ тутар усы хәмел.

Бизиң экспедиция
 Кетеди таўға бир хәптеден.
 Қарап турар бос машина,
 Аяймызба оны сеннен.

Төгемиз, сөйтип, қарықларға
 Шана менен құмды тасып.
 Ал хәзирше турмай бунда,
 Жүр келейик суўды ашып.

Сөйтип, кеште үшеў болып,
 Кинолармыз бир хәз етип...
 Дегенде бойға шадлық толып,
 Күлди Тая кеўли питип.

Гей ўақытта шын дослықтың
 От сезими кетер ийип?
 Қуўанғаннан Тая бизиң,
 Қурбанды бирден алды сүйип,

УСЫНЫҢ ӨЗИ ТОПЫЛЫС ҒОЙ...

Жасыл жапырақ сылдырлысын
 Жаны сүйген рус қызы,
 Жас тоғайдың тәрбиясын
 Бежерди ол жазы-қысы.

Перзентиндей жақсы бағып,
 Жүрди ислеп жас келиншек,
 Жазда ағашлар сылдыр қағып,
 Бирте-бирте жамылды көк.

Еслер күлип:— "Бул жағада
 "Жуўсан" күтиў қыйын ис ең...
 "Асыққышпан-аў мен оғада
 Питсе деймен бәри бирден.

Иске керек батыл жигер,

Сонда болар ойлағаның,
Деп мийнетке ықлас төгер
Шаршамастан Таняжаным.

Тоғайға болған қумарлылық,—
Өмирге болған ықласы сол
Топырақтың қунарлылық
Сапасын да тексерди ол.

Анаў терек өсти қәйтип,
Мынада неге аз жапырақ?
Ақ терек тур бойға тартып,
Биразы тутпай қалды, бирақ!

Басқа жерден бул араның
Өзгеше емес топырағы.
Қәйтип, сонда акацияның
Өсти ғаулап жапырағы?

Хәр ағаштың байқап сырын,
Суўдай енди тамырына,
Талап етсе қандай төгин
Берди жаз хәм қыс бойына.

Комсомоллар қолға алды
Тоғай исин салып жөнге.
Гүзде көплек екти нәлди
Жол бойына, көшелерге.

Отырғызды мықлап терек,
Созды тоғай участкасын.
Бос ўақтында берди көмек,
Қуўандырды бул Танясын.

Узақ түнлер Татьянам
 Отырды ол кітап жайып.
 Тәбият сырын айтты оған
 Вильямс хәм Докучаев

"Тәбияттан күтпе мийрим"
 Дөп Мичурин берди сабақ.
 Кожевниковтың "Қунарлы суўын",
 Оқыды тағы талай кітап.

Иске гилт хам мийге азық,
 Дөп илимге қойды дыққат.
 Терек егиў жөнинде жазың,
 ВАСХНИЛ ге жоллады хат.

Мийнет, илим, жигер, қыял.
 Бир түйисип кирсе иске.
 Шөл кудаы, айтыңшы ал,
 Не шара бар жеңилмеске!

Және Әму жағасына
 Жыл айланып келди бәхәр.
 Қайтты қуслар баслап тырна,
 Қубла жақтан қатар-қатар.

Долы дәрья сеңиң жутты...
 Пароходлар шықты жолға.
 Жақты шопан қосқа отты,
 Маллар өрип кетти қырға.

Әтшөк шығып, ағашларда
 Шоқ шымшықлар ашты жыйнақ,
 Жол бойында қонып сымға,
 Қарлығашлар қалды сайрап.

Бай колхоздың падасындай,
 Ызғыр көкте өткінші булыт.
 Қырда мотор үни тынбай,
 "Егиске" деп атланды журт.

Тоғай көрген бажбандай-ақ,
 Далаларда адым керип,
 Жасыл түске жерди бояп,
 Жүрди бәхәр айдай көрик.

Тахиатаста кетти бурқып,
 Қурылыстың нәўбәхәри.
 Қулақ түрген аңдай үркіп,
 Қум шаңғытар бир мәхәли.

"Булты қалың, жаңбыры аз,
 Түсте самал, ақшам тымық.
 Хаўа ырайын уғып болмас,
 Бар өзінде қандай қылық.

Телеграфтың шертип сымын,
 Жаңа, түнде ескен самал
 Мине, хәзир тапқан тыным,
 Шаршатқандай жөнсиз нама".

Дейди Тая әйнегинен
 Бозғылт таңға күле қарап,
 Сергей хәлек уйқы менен,
 Оятпады оны, бирақ.

Суў әкеліп қоймақшы болып
 Әсте басып шықты тысқа,
 Қулақ салды сымға қонып,

Сайрап турған қарлығашқа.

Деди оған хэзиллесип:
 - "Таптық-аў бир сазендени!
 Өлер адам иши писип,
 Тура берсе тыңлап сени.

Билгениң тек жалғыз қосық,
 Артта қалған композитор...
 Ой, энекей, кетти-аў ушып,
 Критиканы сүймес пахыр..."

Деди де Таня күлим қағып,
 Жуп шелегин алды қолға.
 Жазғы салқын етине жағып,
 Сергитеди оны жолда.

Шыйрақ басып бойы балқып,
 Қарар ойшаң этирапқа.
 Ақ қанатлы бултлар қалқып,
 Барар, эне, кубла жаққа.

Жалғыз жанған шамға қусап
 Таң Шолпаны көкке өрледі.
 Ушар қөкте шеңбер жасап
 Тынышлықтың кептерлери.

Кала жатыр карсы алдында,
 Генералдың шатырындай.
 Таняны ол таң қойнында
 Топылысқа шақырардай.

Трубалардан жалқаўланып
 Созылады түтин ғаўлап.

Туу алыста шаң оранып,
Жүйрик, "газик" келер зуулап.

Бой оздырып жас теректен
Экскаватор кранлары,
Булдыр-булдыр көк жийектен
Сазарады кум гүзары.

Сонда жайлар тасасынан
Көрер Таня жас тоғайын.
Перзентиндей күлип оған,
Дер елжиреп: "Айнанайын!

Айнанайын жас бөбегим,
Өс тезирек бойға тартып.
Кең даланы бүркеп көгиң,
Жаңа қоныс жатсын шалқып.

Ушқыр поезд айнасынан
Көз салған жан кумға мына,
Шын сүйсинип кетсин саған,
Сен комсомол тоғайына."

Турды сонда көмкерилип,
Нарт ағашлар маўжырасқан,
Анасына анты берик
Жас әуладтай сөз байласқан.

- Ой, жас тоғай-жасыл көрик,
Майда желден тапқан селтең,
Жапырағың жер көрки болып
Өс кулпырып, жайна ертең!

Шүмек бурап суў толтырып,

Бир шелегин қойып шетке,
Салқын суўға бетин жуўып,
Келди Тая фонтан бетке.

Фонтан суўы айдалада
Ақ теректей жалғыз өскен.
Шапшып барып, майдалана —
Моншақланып қайта түскен.

Сулыў фонтан жийегинде
Отырды ол қарап пәске.
Сонда абайсыз келип демде
Биреў көзин басты әсте.

Сөйлетпек болыи қол ийесин,
Тая сумлық қурды бәле!
-Танысам егер, не бересең
Жүз түп терек егесең бе?

- Ал егейин!
"Бул қай даўыс?
Қурбан ба екен? Жоқ өзгеше.
Антон аға турар алыс
Қәм онда жоқ бундай пеше,
Сережа ма? Жаңа үйде —
Уйқы менен төбелесип, —
Жатқан адам қәйтип демде
Келер екен...
Бол тез, шешип! —

Деп сыбырлар қол ийеси.
"Хаял қолы емес ғой бул.
Ким де болса еркек киси.
"Қурбан" деўди көрди мақул.

- Қурбанбысан, үәй бийәдеп!
 Пай таптың-аў, атын билип!
 - Ах, минлеттен қутылдым деп
 Политотдел турды күлип.

- Ох, Сизбисиз урланып келип,
 Қорқытқан мени? Әпиў етиң:
 Ишимде, егер, балам болып —
 Түсип қалса қәйтер едиң!...

Ай—яй, сол бир жүз түп терек,
 Жиберместен түслик асқа:
 Санап берип журттан бөлек
 Ектиргенде мен полнтчастьқа...

Деди Таня жумып көзин.
 - Асыққансаң! Азтурғанда
 Танытар едим бәлки өзим,
 Ендиги қыял бермес иайда,—

Деди политотдел оған,
 Папирос тартып отырды жай.
 Уйқы сүймес қабағынан
 Парасатлы балқып шырай.

- Мүмкин бе жолдас политотдел,
 Саўалым бар сизге қысқа?
 Қашан енди өтеміз, ең —
 Зор шешиўши топылысқа?

Терең ойлы- күлки менен
 Таняға көз қырын салып,
 Папиросын сорып әстен,

Отырды бир аз ойланып:

(Зор ислерди бежергенин
Аңламайды-аў адам гейде,
Қарапайымлық дегениңниң—
Өзи сол ғой тусингенге!)

- Сениңше қалай, айтшы Таня,
Қашан өтсек болар мақул?
- Маған десе усы таңда...—
Деди Таня, силкип шашын.

- Өйтип, исти артқа сүйреп –
Кешиктириўге бермеймиз жол,
Ойлап көрши тереңирек
Әлле қашан басланған ол:

Бунда ҳәр бир тикленген жай,
Хәр бир көше, хәр түп терек,
Сен өсирген нәлше тоғай
Топылыстан берер дәрек...

* * *

Сөз кесилди, бөлинди дыққат,
Екеўи де турды жылдам,
Келди тусқа сонда зуўлап
Жүйрик "газик" шаң оранған:

Түсти оннан бас инженер
Келемиз—деп Москвадан.
- Қәне, Таня бийлеп жибер,
ВАСХНИЛ-ден хат бар саған!

СУББОТНИКТЕ

I

Жумалатқан алтын шардай,
 Бас көтерди қумнан куяш.
 Еснеп турған жас уландай
 Түр көрсетти Тахиатас.

Шықты жаслар бригадасы
 Топ-топ болып субботникке.
 Келип Антон отағасы,
 Татьянаға қылды өкпе:

- Айтпадым ба, әй, сен қызға,
 "Арақыздан қалдырман" деп.
 Ериншеклик қылдыңыз ба,
 Болармыз деп босқа хәлек?

Кулди Таня:
 - Антон ағай,
 Айыплы ғой оған қызлар.
 "Уста көрсе, қорқар тоғай",
 Деген "ырым" тапты олар.

- Соны айтқан қайсы надан?
 Сумлық ғой бул, ой не деген!
 Жоныұ ушын Россиядан
 Ағаш таппай келдим бе мен?

Адам уста бола алмас!,
 Жас ағашты сүйе алмаса.
 Жоныұға шебер қолымды, рас,
 Кесермен-ау еге алмаса...

"Антон аға, жаслар, мине,
Субботникке шақырды" деп,
Барғаныңда кемпириме
Мақтанып қояр едим мен де.

Кейийин деп сени көріп,
Шығып едим өкпе жыйнай.
Бирақ өкпем кетти ерип
Жазда алжасып жауған қардай;

Мейли, енди өкпесиз-ақ,
Жарасайық бас қатырмай,
Жата алмайман, билиң бирақ
Сизлер жүрген жерге бармай.

Сақалымды қырау шалмас,
Араңызда өмир сүрсем,
Ғаррылық мени таба алмас,
Жаслар менен бирге жүрсем.

- Ұай, айттым ғой, Антон ағай,
Усылайынша жасырып бой,
Әжелди де алдап оңай
Коммунизмге жетпекши ғой.

Гүўлеп күлип қоршады жұрт,
"Бермеймиз,—деп—ғаррылыққа",
Уста күлип сыйпады мурт,
(Шебер бәле ол қуўлыққа).

- "Марш изимнен!" деди Антон,
Кеўилли топ кетти жүрип.
Жер басына жеткеннен сон,

Туу тигилди кумға бийик.

Окыушылар мектеп беттен,
 Дүсирлетии барабанды,
 Қос қанаттай қусқа питкен,
 Жигерли топ келип қалды.

Ис қайнады, хәр түп терек
 Тапты өмир тер, ықластан,
 Хәр кеуилде тоғай гүллеп,
 Сокты жүрек шаршамастан.

Түс аўғанда тербеп самал,
 Турды сапқа нарт нәлшелер,
 Адам қолы гүл ғой мысал,
 Еркін мийнет етсе егер!

Антон аға пайын болып
 Жәрдемлести Валяға көп.
 (Қыялыңа бүлбил қонып,
 Еге алмапсан, оңлап терек.—

Деди Таня жолдасына,
 "Романтиктің" халын сорап.
 Валя айтты: — Тәбият ана
 Көгерттер дә мени аяп!

- Ағашты тек шаншыў жерге
 Шайтанның да қолынан келер.
 Тутпай қалса ол егерде
 Бүлбилиңди ким есиркер?

Соның ушын, Валяжан-ай,
 Қалма соңырақ жаман атқа.

Пухталап ек, Хе ... қой былай!
Сүйенбе, қызым, тәбиятқа.

Тәбият деген сықмар киси,
Оннан жууап алыу қыйын.
Сениң менен болмас иси,
Ислемесе қол хәм мийиң.

Мрамордан қала салып,
Көр пайғазы оннан сорап.
Еңбегинди еске алып,
Бермес бийпул бир жапырақ...

Тәбияттың минези мынаў,
Елеслетти-аў бүгин маған:
Сондай сықмар мүжик еди-аў,
Бир гезде мениң байғус бабам.

Жупыны ғана дәскеси болды,
Дүнья қайда жатқан артып!
Рәхәт көрмей өзи өлди,
Ширкеу бәрин кетти тартып.

Мүжиклердн тонаўға патшан,
Шебер едн-аў садаған кеткир.
Тәбиятқа тек ширкеу жақтан
Қараўға ғана болды "өткир".

Сықмардан буйым алыудың жолы:
Көрсетесең көзине жанын.
Басқа жолдан көндириу оны ...
Рети жоқ-аў, билсең жаным,..

Дедиде Антон Макарович,

Күлдй көзин қысып қарап,
 "Қәйтп сизди қыярмыз биз?"
 Дести жаслар оны орап.

Таня баслап түс аўғанда,
 "Тоғайшылар" ашты суўды.
 Жанлы суў ол өз жолында
 Туншықтырып шөлди буўды.

Таня күткен жас тоғайда
 Бүртик жарып, өссе ғаўлап,
 Бүгин және қапталында,
 Турды мыңсан нәлше—әўлад.

Суў алдында тарбаяқлап,
 Қашты гүмгүм-шөл баласы.
 Бир команда күткендей-ак
 Тур Тахиатас қаласы.

КУМДАҒЫ РЕВОЛЮЦИЯ

Ашық кеўил атқан таңдай,
 Рус қызы-мәрт келиншек,
 Бахытқа мәс болған жандай.
 Таң қойнында тур күлимлеп.

Баслап тоғай бригадасын,
 Киристи ол қызғын иске,
 Көрип сол бир жас ағашын,
 Келген күнин алды еске.

Дәслеп бунда егилгенде
 Наренжан болыи солған бир түп,
 Жайқалып тур бүгин, мине,

Гүлге айналып, жзрған бүртик,

Тоғай шақырып бас былғаған
 Жер бетине салып сая,
 Шешек атып сылақлаған
 Турды жийрен акация,

Шөл даланың аңызағы —
 Шалған арыў жүзндей-ақ
 Ертең бүршик гүл жапырағы
 Солқымланар жүзимдей - ақ.

Деди Таня:
 - Биз егерде,
 Жигерленсек күш аямай,
 Акация гүллеген жерде
 Өсер сөзсиз қалың тоған...

Күткендей-ақ усы сөзди
 Қум шетинде бурқ етти шаң,
 Силкиндирип қумлы дүзди
 Топылыс ашты батыр адам.

Бул топылыс—емес урыс,
 Бүлдприўши жай, қаланы:
 Урыс емес бул қурылыс,
 Жанландырған шөл даланы.

Бул-бомбаның үни емес,
 Тыныш журтқа барып түскен,
 Бул-азаның күни емес
 Нәрестениң демин кескен.

Бул шөлдеги революция,

Бул-туўысқан халықлар бахыты,
Адымлаўшы дәў машина
Жүрер асап топырақты.

Зор кранлар созып мойнын,
Шөл қудиретин жатар таплап,
Титиретип кумның қойнын,
Мың машина кетти қаплап.

Бул ғайратқа сәлем берип,
Төгилди күн зер шапағы,
Тирилгендей өмир кирип,
Көтерилди кум қабағы.

Самолетлер қустай қалқып,
Тоғай дәнин септи кумға.
Нарт ағашлар гүўлеп, шалқып,
Жатар нурлап, өсип бунда.

1952-жыл Нөкис-Тахиатас.

ШЕТКЕРИДЕГИ ХАТА¹⁷

Көзлеримди ашып бирден,
Тум-тусыма нәзер салдым.
Қайда жатырғанымды мен,
Билмей Һайран болып қалдым.

Ақ төсекке көмилип тек,
Жатырман сым кроватьға.
Дийўалдағы саат — әтшөк
Үш шақырды хәпзаматта.

Стол жапқыш, сүлги, перде
Бәри-бәри нағысланған.
Еки офицер ана жерде,
Күлимлер зер рамадан.

Гүл нарыслы обой менен,
Безеп шыққан екен жайды.
Жайдың ашық әйнегинен
Бир түп шийе сығалайды...

Емис-емис түсти еске
Кеше жолда аўырғаным.
Алып келди-аў бунда кеште
Шофер достым — баўырманым.

Не болғанын соннан кейин,
Билмедим мен ойлансам да.
Мең-зең болып аўытқып мийим,
Жатырман бийтаныс тамда.

---

¹⁷ Украина жақта жайды (хәўлини) «хата» дейди. И.Ю.

«Бала-шаға, сүйген ярдың
Сағынышын есиркемей,
Шаңын жутып көп жоллардың,
Неге алыста жүрмен бірдей?

Сирэ мени түрткен шығар,
Саади¹⁸ хасасы менен,
Бәсе, маған не пайда бар
Тыным көрмей ел гезиўден?

Неге тыныш жатпадым мен
Қара талдың саясында?
Украина сүйген менен,
Жамғыр сени аясын-ба!»

Өкинишке дизгин берип,
Жаттым наўқас қушағында.
Ақ подноста чай көтерип,
Кемлир қирип келди сонда.

Қарапайым адам екен,
Жайдары жүз атқан таңдай.
Қал-жағдай сорап меннен,
Аймалады өз анамдай.

«Ел аралап адам жаста,
Жер көрмесе болар әбес.
Қапа болма, улым, хасла,
Аўырыў, бул-айып емес.

---

¹⁸ Саади – ерте заманда өткен атақлы фарсы-тәжик шайыры. Ол ел аралап, журт көриўден тоймаған деседи. И.Ю.

Жүрегим де, есигим де
 Дослар ушын ашық мудар.
 Хәтте сени әлле кимге
 Шырамытып турман балам...

Украина ол күнлерде
 Ыңыранды жаў колында...
 Арқалап бир офицерди,
 Балам ақшам келди бунда.

Телекке тез төсек салың,
 Жасырдық-та, емлей бердик.
 Полиция сетем алып,
 Үйимизди аңлып жүрди.

Хәтте былай болды сонда:
 Бир ақшамы келди сатқын,
 Еки фашист жүр қасында, —
 - Улын келген шығар бәлким? -

Деп сорады ғаррымыздан,
 Үндемеді ғаррым бирақ,
 Коммунисттиң әкеси хәм
 Партизансаң деп қалтырап, —

Тис қайрады бизге сатқын,
 Қасындағы фашист сонда
 Қолайлады автоматын,
 Бояў ушын бизди қанға.

Бирақ тамнын үшегинен
 Еки ирет атылған оқ.
 Еки ийтти жайлап бирден,

Жаўдын дийдин болдырған жоқ.

Телектеги жарадарды
Сүйеп дәрхал түсирдик-те,
Паналап тез айғабағарды,
Кирдик барып қалың бүкке.

Ах, сол гезде қасқыр ийтлер
Тимискиленип тапты бизди.
Көкиректе қайнатып шер,
Тислеп, жыртып, қапты бизди.

Тағы бизге жетти жәрдем,
Улым екен жеткен бизге.
Биз шегинип, Днепрден, —
Өтпек болдық арғы жүзге.

Ғаррым өлди оққа ушып,
Жарадарды сүйредим мен.
Басым келди жаўдын күши,
Қолға түстик шаршап әбден...

Көрежағың көп екен-аў,
Талайыңа атылса тас.
Қасында ийт, колда буғаў,
Еки офицер – еки жолдас –

Турды үнсиз ийинлесип,
Гестапоның пәнжесинде.
Тырнағының астын тесип,
Шөлге қамап урды күнде.

Кейни қандай болғанын мен
Еситтим урыс питкеннен сон,

Шығып өлим лагеринен,
Кайтып елге жеткеннен соң:

Ер жүрекли еки жасты
Тирилей жерге көмген екен.
Ұатан ушын тигип басты,
Олар, сөйтип, өлген екен». —

Деп кемпир қамығып бирден,
Еңкилдеди байғус анам.
Еки офицер ана жерде
Сығалар зер рамадан...

Кеўлим толып бнр сезимге,
Сүүрет турған жерге бардым.
Кәпелимде мен өзим де
Сүүрет қусап қатып қалдым:

Кемпир мени бостан-босқа
Биреўге шырамытпаған екен.
Сүүреттегі еки достан,
Бири мениң ағам екен.

Ағам екен, урыс ұағында
Хабар-атар болмай кеткен...
Украина, Украина,
Жүрсем де мен Шығыс бетте, —

Қысқа күнде қырқ айтарман
Сениң мүбәрәк атыңды.
Топырақтан тыс жүрсем, мудам —
Сағынарман сол хатаңды. Каев —

ЕСКИ ФОНТАН ЕРТЕГИ

Ашық болған ханның бул әжайып ядыгәри жөнинде мен илгериде-ақ еситкен едим. Оны маған К* шайырлық пенен сүўретлеп «Көз жас фонтаны» деп атады. Сарайға кирип, бузылған фонтанды көрдим; тотыққан темир түтикшесинен тырсылдап суў тамшылап турған екен.

А. С. Пушкин.

Бир әжайып от бар жердин жүзинде,
Купия күш бар деседи өзинде
Қасарысса кара тасты оятып,
Куяр екен геўдесине сезимди.

Оны билмес қайсы журттын адамы?
Ол — нурланған жулдыз, кеўилдин шамы.
Жаманлықты ол аяўсыз жандырап,
Жақсылыққа жәрдемлесер мудамы.

Ышқы-мухаббет дер ол оттың атын,
Сен де сынап көргенсеңди куўатын!
Онық тасқа түскен изи жөнинде
Сөйлейин Қырымның бир хикаятын:

1

Буннан бир неше жүз жылдай бурында,
Герей патша хүким сүрди Қырымда.
Заңы зорлық болды, кәсиби — талаў,
Қылышы қансырап жатпады қында.

Дарыды десеңіз жаўызлық қайдан,
 Арғы атасы Шыңғыс пенен Мамайдан.
 Дүбелейдей уйтқып теңиз бойында,
 Айпетр артында Бахшасарайдан.

Қаплап шегірткелер егин, даланы,
 Ғазаұатлап шапса Қырымның ханы,
 Арғы жүзден қолтығына жел беріп,
 Хошеметлеп турды түрктің султаны...

2

Алтын, гәўхар, жипек, мүшик, дарайы,
 Сулыў кызға толды хәрем сарайы.
 Жемтик болып жалғыз ханның нәпсине,
 Солып кеткен сонша гүлдің шырайы.

Алтын кәпестеги торыққан қуспай,
 Бир күн қанат серпип жазылып ушпай,
 Қарғап сум тәғдирин, паянсыз көркин,
 Сарғайды сулыўлар сүйгенин қушпай.

Интизар болысып жақтылы күнге,
 Төрт дийўал ораған кәпес ишинде
 Хорлық көрди ханнан байғус арыўлар
 Бир еркектің атын айтса түсинде.

Сезгир евнух¹⁹ ханның садық сақшысы
 Жапырақ түсіп, шытырласа бағ иши,

---

¹⁹ Евнух – ханның хәрем сарайындағы хаялларына көз-
 кулақ болып бағып жүріуі ушын исенип қойылған ақта
 кул. И.Ю.

Я бир хаял қыя басса кәдемин,
Көз астынан тоқыр гүман нағышын.

Сонша сулыў сум нәпсиниң ермеги,
Ханнан басқа еркек жүзин көрмеді.
Қамыс қыяқ болды сүйрик саўсақлар,
Бир иле алмай муҳаббеттиң өрмегин.

3

Нәркес кирпичлерден төгилген жасқа
Ханның рәхими келмеді ҳасла.
Герей ушын ышқы ҳеш нәрсе емес,
Тек те бирзаманлық хәзликтен басқа.

Кесилген бурымлар, нәресте басы,
Ана жалбарыўы, қуллар наласы
Жибите алмаған жүнлес жүрекке
Не өзи яр деген, ярдың көз жасы!

Қуллар салған мына салқын сарайлар,
Сылдыраған шәшме, гүрлеген сайлар,
Ханның қара кеўлин жақтырта алмас
Қәрем сарай түнин жақтыртқан айлар.

Хош ийисли мирт²⁰ пенен кызыл гүл хәм бағ
Жүзим өрмелеген нағыслы шарбақ.
Тардың нәзик сазы, шайыр бәйити
Қуўыс геўде ханды турмады арбап.

Текте бәң кейпинде масайраған хан,
Артында зер көпшик, алдында фонтан,

---

²⁰ Мирт – гүлдің бир түри .

Алтын шөрдөредө сылқ-сылқ күледі,
Көз алмай тауыс хәм кырғауыллардан²¹.

Кәпелимде «ғазәуәт» деп бақырар,
Әне, бир топ атлы шаңғытып барар.
Булттай қаплап қоңысылар мәканын,
Шегирткедей жайпап, қасқырдай талар.

Әжел дүбелейи тағы сууырар,
Иймек қылыш тағы қанға жууылар,
Гейде өзинен зор күшке жолығып,
Көзи орнына түсип, мурны ууылар.

Гейде қул әкелер қорақлап байлап,
Гейде қыз әкелер арыуын сайлап.
Урлық, зорлық пенен мал шауып келип,
«Алланың рәхмети» десер масайрап...

4.

Мезгил жетип, қартайды хан бирақ-та,
Қудиретли жыллары қалды жырақта.
Көзи гиреуленип зорға айырды
Минара ушында ай ма, орақ па.

Ғаррылық мерзими ханды тарпыды,
Қара сақал муртын аяз қарпыды.
Хазар қарсаңында ашылған гүлдей,
Ғарры жанды ышқы оты шарпыды.

Былай болды бул ўақыя болғанда:

---

²¹ Көз алмай тауыс хәм кырғауыллардан – Бахчасарайда кырғауылды да асыраған. И.Ю.

Бир жола бас евнух әкелип ханға
 Грузиннің бир жас қызын көрсетти,
 Қандай сулыұлық жоқ дейсең адамда!

Бенде болған арыў Кавказ еркеси,
 Серпилгенде жүзиндеги пердеси,
 Тас артынан өрт шарпыған жыландай,
 Бир дөңбекшип кетти ханның геўдеси.

Сөйтип, бул қызды хан қатаң унатты,
 Ышқы мылтықшысы жыланды атты,
 Бирден ашылғандай соқырдын көзи,
 Хан сизди өзінде жаслык қуўатты.

5

«Арзымды еситгил арыў Дилара,
 Жүзиңе буншелли ким берген ара?
 Қырымның қахәрли ханы болсам да,
 Хусниң алдында мен ғәриб-бийшара».

Дедидағы қол узатты Герейхан,
 Бирақ, қыздың кеўли жибимес хаслан.
 Жат жүректің ышқысындай жағымсыз
 Жат тил түсиниксиз туйылды оған.

Қара көз каралаай өшип карайған,
 Қәпестеги қустай өриси тарайған.
 Өзи туўып өскен Картлий» таўына
 Ушсам дейди алтын қәпес сарайды.

Қыз, сөйтип түспеди ханның тилине,
 Қузғын қондармады қызыл гүлине.
 Шықырды хан бас евнухты есиктен,

«Дилмаш келтир — деди — сен бұлбилиңе...»

Жаста әкелінген құл еді дилмаш,
 Өзи усы сарайды усталарға бас..
 Хан аалдында қара мурты желкилдеп,
 Турды келип ол жас жигит буйра шаш.

Қыз отыр бетинен алмай пердени,
 Шығарсам деи ишимдеги зердени,
 Хан айтты: «кел, уста, мениң ышқымды
 Бул периге түсиндирип бер» деди.

«Кеўлинде не барын сөйле, периштем,
 Бәринен әбзели кәдир билискен.
 Ұан болсам да қарашандай болайын
 Тек бир ышқы-иззетине ериссем.

Сүйсең колга алып жәмшийди жамды,
 Шаўып жат еллерди, ишейин қанды.
 Сүйдим десең, хан басымлы ийейин,
 Жерге тийгизгенше тиллә жағығамды.

Ай-Петр асқарын, Қырым даласын,
 Сәлгир дәрьясының сай хәм саласын,
 Ай жүзиңе мен етейин садаға
 Тепе Кермен таўын Маңғуп қаласын.

Сүйсең, ақшам. теңиз бетке барайын,
 Саўдагердің кемелерин талайын,
 Ұинжн-маржанларын шашып үстиде,
 Паршадан жолыңа төсек қылайын.

Арыў деп қушсамда өзим талайды,
 Көрмеген екенмен бундай шырайды.

«Суйдим» десең, сүйиншиге берейин
 Мешит-минаралы Бахшасарайды.

Кулақ аспасаң да айтқан сөзиме,
 Сен гөззалды яр етермен өзиме.
 «Сүйсең, бирақ, хәрем толы хаялдың
 Бәри қурбан болсын басқан изине.

Дилмаш ханның сөзин «аўдарды» былай:
 «Басыңа жетипти арыўлық шырай.
 Қара түнге қарсы туўып жұлдызың,
 Тәғдирге терис келген биздеги талай.

Гүл едиң сен өскен жасыл жырада,
 Сыр айтысқан Арагва хәм Кураға,
 Жұлды сени сабағыңнан жаўыз қол,
 Үзилген гүл ғуншалар ма сирә да?

Бес жыл бойы иңқар болып сол гүлге,
 Мегзеп мисли қанаты жоқ бұлбилге,
 Аңсасам да ойламаған едим мен,
 Ушырайман деп бундай хорлықлы күнге.

Хан мойнында көп сулыўдың обалы,
 Бул жер тутқын арыўлықтын қамалы.
 Бундай ушырасыўдан көп жақсы еди
 Жанды жеген айралықтың самалы.

Деди дилмаш турып ханның қасында,
 Чадрйсын серипти қыз өз басынан,
 Хәм телмирип жас устаға жас сулыў,
 Зерли өңирин жуўды ыссы жасына...

Бахшасарайдан сәл қашықлау жерде,
 Тау басына тастан қаланған ирге.
 «Қырық ор» деп аталған бир қала болды
 («Пуллы қала» дейди оны хәзир де).

Суу жыландай жиңишке соқпақ ийреңлеп,
 Төбесине зорға шықтым гийреңлеп.
 Тау басында тастан ойған көп жайлар –
 Үңрейер «кел, сырымды үйрен» деп.

Саяхатшылар келер оны еситип,
 Түпсиз терең, тик жар қаланың шети.
 Самал менен сыбырдасып турғандай
 Қарайымнын қақыраған мешити.

Сур бет ханға нәлет айтып сазарып,
 Және де тур бир қыздың тас мазары.
 Усы жерден қулап өлген деседи,
 Жанға тийип теңсизликтің хазары...

Қырық ордан сен қарап көрсең төменге,
 Инанбассаң шүңгил көрдим дегенге.
 Кеулиң айнып, шатақандай ойларың,
 Булт жүзгендей қол жетирим төбеңде.

Ай-Перден дөңгеленип асқан күн,
 Жадырайды шадлығындай жас жанның.
 Тәбияттың шатырындай мәңгилик.
 Чатырдағ тур жийегинде аспанның.

Еске алып тарийхын булқараның,
 Чатырдағқа узақ үнсиз қарадым.
 Қос қанатын қырыққан қустай бул жерде

Турғансанды, о Дилара қарағым!

Ақ булттайын қалып қойған үзилип,
Ақ көксине маржан сәдеп дизилип,
Әрман етип Гүржистанның тауларын,
Турдың ба сен бунда көзиң сүзилип?

Хан қолында турдың, еркін жүрмедин,
Хан қуғанды саған, ал сен күлмедин.
Жат топырақта тамырласпай солдың сен,
Бирақ қәйтип солғаныңды билмедим.

Уста менен турған жерінде көріп,
Сур Герей қанына болды ма жерик.
Я болмаса көп күнлестің биреуі
Жиберди ме мына жардан ийтерип?...

* * *

...Сөйтип, хан үмити ақланбады хеш,
Мұхаббеттің гүлі ғуншалады кеш.
Солды, сөйтип, күн түспеген қызыл гүл,
Гүржистан гөззалы Дилара бийкеш.

Көриң, қандай екен ышқының күши!
Ханның уғдай ашып өртенди иши.
Қуғарды хан жасыл түскен ағаштай,
Жанын геўлеген соң ышқы дегиши.

Урсаң, сес бермей ме зыңылдап тас та
Айралық саўдасы түскенде басқа,
Ханның қатал кеўли мумдай жибиcип,
Кан орнына көзи липпеди жасқа.

Енди билди: жүрек деген бар екен,
 Ол сүйер, қуғанар, қайғырар екен.
 Өз басына түскен гезде аңлады,
 Айралықтан хәтте хан жылар екен.

Сахамадай төнди көшки-сарайы,
 Аўзынан түспеди шылымның найы,
 Қыз кәбириндеги қулпы тас болды
 Ергели-кеш ханның отырар жайы.

Отырар ол үнсиз узақ тигилип,
 Пәри түскен аш қузғындай бүгилип,
 Отырар ол түтин түтеп аўзынан,
 Қайғы менен қабырғасы сөгилип.

Бөтенге ор қазған өзи жығылар,
 Ханның қылұасы тек өзине жағар.
 Тап сол гезде журтқа еткен жәбири,
 Герейдің ядына бир түскен шығар...

Зинданнан алдырып сол жас устасын,
 Хан жумсартты суп-суўық көзқарасын
 Бир каса шербетти усынып оған,
 Ашты былай өз кеўлиниң жарасын:

«Бир қара тас еди мениң жүрегим,
 Қайғы ыдыратты сол тасты бүгин.
 Енди билдим, аўыр екен айралық,
 Тарта алмай турман мен оның жүгин.

Әдил уста болсаң, сеннен сораўым,
 Жеңилт маған түскен қайғының таўын.
 Тас жүректи тас арқалы баянлап,
 Сүўретле сен ер адамнын жылаўын!»

Ханды уста иштен тынып тыңлады,
 Жаўыз жанның суўығанын аңлады.
 Бенде болып жүргей құлдың көзине
 Шалынғандай болды үмит саңлағы.

«Қырық жыл сел жуўса да Қырымның таўын,
 Тастан суў сығылмас. Тилегиң аўыр.
 Бирақ сениң жаның жылаған болса,
 Онда қыйын емес тастың жылаўы.

Өйткени Герейде бар болса жүрек,
 Тастың да жүреги болыўы керек.
 Егер билсем, сениң гүнаң, Герей хан,
 Шайтанның да гүнасынан көбирек.

Шынлықты айтайын, бәри бир маған,
 Не азап бермедин журтқа, Герей хан?
 Мени де сен үй-журтымнан айырып,
 Несип таттырмадың Грузиямнан.

Мен де өз елимде ердің бири едим,
 Жат мәнзилде бенде болдым, жүдедим.
 Ер жигит егилсе жасын көрсетпес,
 Сол айтқандай, иштен жылап жүр едим.

Енди хан тилегин бәржай қылайын,
 Тасқа жүрек берип, зар жылатайын,
 Хәр адамның өз қайғысын сол биртас
 Әўладларға айтып бергей илайым»,

Қарамастан ханның ырабайына,
 Усылай деп уста кетти жайына.
 Хан қахәрин ғаррылыққа алдырып,

Үнсиз қол узатты шылым найына.

8

Сунқардай аяқтан жаздырған бауын,
 Үстинен бир силкип қайғының тауын,
 Уста жигит, мине, сөйтип, масайрап,
 Жумысқа түсирди Фархад қашауын.

Қашау тийген жерден ушқын төгилди,
 Сабындай кесилип, күлдей үгилди.
 Алмас қашау жүрип өткен жерлерге
 Сулыұлықтың солмас гүли егилди.

Гә шайырдай дизген бәйит гәуҳарын,
 Гә ашықтай мисли сағынған ярын.
 Гейде шебер сазендедей сүйсинип,
 Шерткендей саз емес, жүректің тарын.

Гейде алмас ийне, зер сабақ услап,
 Шебер қыздай кесте тиккен нағыслап,
 Гейде сүүретшидей ышқы кітабын
 Гүл менен безеуши, мақбалдан тыслап,

Тас кітапқа жазған өз жылнамасын
 Шежиреши қусап гә ийип басын,
 Хан қылұасын әуладларға аянлап,
 Басып атырғандай нәлет таңбасын...

Тас үстине өнер дәни шашылды,
 Хәр шашылған дән қауызы ашылды.
 Әсте- әсте тилге келип қулпы тас,
 Өлмесликтің гүл таңбасы басылды.

Сөйтип уста қырк күн шықпай қуяшқа
 Исledi. Ақыры жан берди тасқа.
 Адамзаттың муңы менен емиренип,
 Мәрмер тастың көзи липледи жасқа...

9

Жолың түсип барсаң Бахшасарайға,
 Көп фонтан көрерсең, достым, ол жайда.
 Нәлетий хәремде солған гүллердің
 Дәртли естелигин салады ойға.

Олар - өз тусында шынлық табалмай
 Жүреклерде кеткен сулыұ әрмандай.
 Ханның жауызлығын, биймәни өмирин
 Үнсиз тас тил менен қарғап турғандай.

Ишинде бирейи турған ертеkte,
 Жасқа толған көзи мөлдиреп текте,
 Егер өнер тилин түсинер болсаң,
 Саған сөйлеп берер усы ертекти...

Уллы буйра басын ийип алдында,
 Пушкин бул ертекти тыңлады бунда,
 Хәм ерк ышқысында жүрди өртенип,
 Алыс Тавриданың жағаларында.

Қатал заң қуўдалап Польшаның бардын²²,
 Әкелди алдына бул фонтанлардың.
 Муқлы Марияның хәсиретин шегип,

---

²² Бард – шайыр, қосықшы деген мәниде. Бул жерде атақлы поляк шайыры Адам Мицкевич нәзерде тугылады (И.Ю.).

Сүйикли Неманын сағынды хәр күн.

Сол зарлы заманды еслетип фонтан,
Шежиресин шертип ой салды маған.
«Хәй азат Шығыстан келген жолаўшым,
Бул қанлы сарайда нелер болмаған!»

Деп турғандай болды бул сырлы шәшме.
Аўыр тамшылары тырсылдап әсте,
Ханның жаўызлығын, устаның дәртин,
Дилара қайғысын салғандай еске.

1957-жыл. Қырым. (Ливадия.)

ТУМАРИС

(Массагетлер қыссасы²³)

Сен жалмауыздың тойымсыз
көзлериңди қанға тойғызбасам,
мени массагетлердің Қуяш қудайы
урсын (Тумаристиң Кир патшаға
айтқаны).

Геродот. Тарийхнама. I т. 214 бет.

«Массагетлер Кир менен болған сол
бир қырғын сауашта наятый
мәртлик көрсетти».

Страбон. География. XI 8.

«Хаял уран болған екен».

Бердак (Шежире.)

---

²³ Массагетлер - бұннан еки ярым мың жыллар илгериде Окс (Әмиу) хәм Яксарт (Сыр) дәрьяларының аралығын жайлаған көшпели қауімлер аўқамы. Олардан усы еки дәрьяның Оксиана (Арал) теңизине куярлығындағы батпақлы атаўларда жасаған массагетлерди хәзирги тарийх илими карақалпақлардың бабалары деп таныйды. Массагетлердің бағадыр хаял патшасы Тумарис (Томирис) хаққында, олардың Персия басқыншылығына қарсы қахарманлық сауашлары хаққында, «тарийх илиминиң атасы Геродот хәм басқа да әйемги авторлар қызық мағлыұматлар жазып қалдырған. Кир - әйемги Персия патшалығына тийкар салған жахангир шах, оны Күншығыс рәуиятларында «Қәйхысрау патша» деп атайды. (И.Ю.).

Тумариса, ўа анажан,
Сарсыласаң басың ийип.
Перзентиңниң азасынан
Жүрек - баўырың түр ғой күйип.
Еңкейтпе тилла жығанды,
Сыр берип нашарлық етпе.
Қайғы алдында қайысқанды
Жақтырмайды массагетлер.
Бос келипти үмит атың,
Айхай! Бирақ өкинбе сен.
Өз қатесин, өз уятын
Жуўған ол өз қаны менен.
Көтер басты! Қайда сениң
Еркеклерди басқан сусын?
Жолбарыстын жаў бүйрегин
Жулып жеген ғайбар күшиң?
Қас батырдың бас сүйегин
Зерен етип, қымыз ишкен,
Сен емес пе, елдиң кегин
Кескилесип алып өскен!
Арқар мүйиз ай астында
Ким көркиңди сағынбаған.
Өгиз суўдың жағасында²⁴
Ким күшиңе табынбаған!?
Кий жарқылдап сәўкелеңди,
Сыр берип нашарлық етпе,
Көп қайғырып жүдегенди
Жақтырмайды массагетлер.
Тумариса отыр үнсиз,

---

²⁴ Өгиз суў – (Окс, Оксус) – Әмиўдәрьяның аййемги атамалары (И.Ю.).

Тарқатқан ол қолаң шашын.
Боз орда мисли хеш кимсиз,
Отыр хәмме ийип басын.
Ғыжлап турған ошақтағы
Сексеўилдің қозы сөнер.
Ал кеўилде перзент дағы
От тийгендей өршеленер,
Кесик қулақ нөкер үйден
Шығып кетти бир жақларға.
Суўық хабар ол әкелген
Қалды гүўлеп қулақларда.
Ол айтқан: «Патшам, бизлерге
Бул сапары Күн қас болған.
Жаў албырап қашқан жерде
Таяр аўқат, мол дастурхан
Жайыўлы турғанын көрип,
Жапырылып түстик аттан.
Жатыр меслерде көпирип
Бир ишимлик, өзи қатқан...
Иштик симирип, жедик етти,
Кеўил өсти, бас ғуўылдап.
Уйқы басты, диңке кетти...
Жаў, сөйтип түсирди алдап.
Есимизге келсек кеште,
Аяқ - қоллар матаўлы тур.
Бул қорлықлы күнди еске
Алыў маған таўдан аўыр!
Көк шатырда көшки тахта
Шах отырар ғарк - ғарк күлип.
Үстимизде той қызбақта,
Биз жатырмыз тирилей өлип,
Бир ўақлары тиклеп бойын,
Турды балаң жайнап көзи.
- Патша, қутлы болсын тойың!

Бар мениң бир айтар сөзим.
 Босат мениң қолларымды,
 Еркин есима енейин.
 Билсең пайда сырларымды,
 Қалесең айтып берейин. –
 Деди турып тутқын балаң
 (Мен ойладым: жигит мынаў
 Енди өли арысланнан
 Тири тышқанды әбзел билди - аў)
 Фарсылардың шахы сонда
 Шарап толы тилла жамын
 Ишпей бираз отырды да,
 Сыйпады жийрен сақалын:
 - Алып - анадан - ат - бийеден,
 Мәртлигиңе тарттың бала.
 Жаўдың да мәртин сүйемен,
 Хәй, жас батыр, маған қара!
 Әкең бир сақ патша болды,
 Журтына жаў дарытпаған.
 Дүньяға даңқ жайып өлди,
 Ким тийе алды барып оған?
 Анаң - арыў Тумариса,
 Патшалыққа жарасады.
 Хорезмия, Согдиана
 Оған көптен таласады.
 Асаў арқар аңшы қуўса,
 Асқар таўдан пана табар.
 Бийик шыңға бүркит қонса,
 Оның ушқыр қанаты бар.
 Аўрамазда²⁵ тәңирим маған
 Қудиретли шахлық берди.
 Көп еллерди асаўсыған

---

²⁵ Аўрамызда – әйемги фрасылар тәңириси (И.Ю.).

Қылыш пенен алып берди.
 Бактр, мидан, парфи, дербик,
 Хәммеси де өжет болған.
 Бирақ, жети жахан дерлик
 Бүгин маған қуллық қылған.
 Ақыл менен алдын болжап,
 Өжетлигин қойса анаң,
 Аманлықта жасаў олжа,
 «Мәдеткәр бол» десе маған, -
 Елиң фарсылар шахының
 Панайында болар еди.
 Есигин боз ордасының
 Жел ашып, жел жабар еди.
 Бирақ, ол жоқ Билгир анаң.
 Билимсизлик етти, мине.
 Үштен бірдей ләшкери хәм
 Улы ғапыл кетти, мине.
 Қатын бийлеген ел оңбас,
 Көрдик буны сенлер бетте.
 Ел - журтына болғандай бас
 Еркек жоқ па массагетте?!
 Хүкимдар болып журт сораў, -
 Шешең емес, сениң жолың... –
 Деп, жахангир Қәйхысраў
 Шештирди батырдың қолын.
 - Шах, сен билгирлик ис еттиң.
 Умытылмас бул көпке дейин.
 Енди саған массагеттиң
 Қосығын айтып берейин:

«Ат орнына арқан тағып,
 Жолбарысты жегип болмас,
 Аўзың қанға толсадағы
 Жаў алдында төгип болмас.

Асырасаң да әлпешлетип,
Шөлин аңсап өлер арқар.
Мий қатесин қол дүзетип,
Бас жазасын мойын тартар» -
Деп, сақшының қос бауынан
Қанжарын тез қағып алып,
Жалт - жулт шақмақ шағылғандай,
Таслады ол өзін шалып,
Ұа, патшайым - Қуяш қызы!
Өлди сөйтип батыр улың.
Турдым мен де көзим қызып,
Ах, қаныңдай жақсы өлим!
Мәрт перзентің патшалықтың
Сырын жауға алдырмады.
Өзин - өзи шалып жықты,
Душпанына шалдырмады
Мен де өлдим... Өттең, бірақ
Мәртлик емес, қорлық пенен:
Түсти шоршып еки кулақ
Кесилди де зорлық пенен.
Көз алдымда кулағымды
Жегизди бир жәллатына.
Шандып қол хәм аяғымды,
Терис миңгизди атыма,
Деди: «Айтып бар патшайыңа
Уллы шахдан дууай сәлем,
Сыйынсын Күн қудайына,
Урысыу ушын бизиң менен»...
Хош Тумарис, әдил патшам,
Массагетлер мақтанышы!
Тәңирим яр болсын саған,
Әкелген хабарым усы.
Мен атқардым миннетимди,
Хош бол қорлықларымды мен

Ел - журттан аўлаққа енди
 Өзим арқалап кетемен»... –
 Деп улақсыз некер бирден
 Тумариске қуллық етти
 Хәм атылып шығып үйден
 Қараңғыға сүңгип кетти.

3

Ана кеўлин қан жылатқан,
 Қарғыс саған, қаралы күн!
 Жан жүйесин сөтип атқан
 Жазады бул жараны ким?
 Патша хаялдың жүрегин ол
 Қус урған бир көгершіндей,
 Мийрими жоқ бир түкли қол
 Жулқып, қыйнап атты бирдей.
 Көз алдынан өтти бүгин:
 Сол жаўыз қол көптен бери
 Жулмақ болып дала гүлин,
 Түрли хийле еткенлери.
 Фарсы шахы минип күшке,
 Көп еллерди жаўлап тегис,
 Бүгинлиги Тумариске
 Ашық болып қалған емис...
 Хаял патша еслер бәрин:
 Хайяр шаның шайтанларын –
 Кәйхысраўдың елшилерин
 «Болмайды» деп қайтарғанын.
 Шаның көзи қанталасып,
 Қатты ашыўға минген сонда.
 Массаеттиң кең даласын
 Боямақшы болып қанға, -
 Ләшкерин шубыртып айдап,

Дәрьяға сал таслаған ол.
 Үрленген меслерди байлап,
 Көпир сала баслаған ол.
 Сол мэхәлде Өгиз суўдан
 Еки атлы жүзип өтти.
 Шаға Тумарис арыўдан
 Мынадай өгиниш жетти:
 «Жахангир шах, қайт ырайдан,
 Жанды сонша қыйнайсаң дә!
 Неқ жетпейди? Қорық қудайдан.
 Арғы жүзге сыймайсаң ба?!
 Сонша алған ел - елатың,
 Аўзың батып ағыл майға,
 Бизиндей бир жесир қатын
 Өз елиңнен табылмай ма?
 Балық уўлап, мал айдаған
 Елдиң тынышлығын бузба,
 Төгилмесин қалайда қан,
 Өтпе бизиң даламызға»
 Тыңланбады. Бүгин келип,
 Жаў дәрьядан берман өтти.
 Хә демей-ақ салды бүлик,
 Ис бағыты қырын кетти.
 Ал, мине, биринши урыстың –
 Мәккар урыстың курбанлары,
 Көз алдында Тумаристиң
 Ессиз улы, қыранлары
 Елес берип ийип басын,
 «Кешир ана» деп турғандай.
 «Жайылмасын қара шашың,
 «Бол мәрдана» деп турғандай...
 Патша хаял соң-соң барып,
 Бойын бийлей баслады ол.
 Алтын әребегин алып,

Өташтанға таслады ол.
 Үй толы журт - кәтқудалар,
 Сәркардалар өрре турды.
 (Бул дәстүрди билер олар)
 Хәммеси сыртқа жууырды.

Жасыл түсип, қурт геўлеген
 Қасында бир байтеректиң
 От жағылып, журт гүўлеген
 Қушағында ыза кектиң.
 Әрўақ шақырып ғарры порқан,
 Гүбелектей отқа урар.
 Зикир салып дуў аламан,
 Массаетлер ойын қуар.
 Тым - тырыслық шөкти бирден,
 Қулаққа урған танадайын.
 Қалың қурда орта жерге
 Турды келип патша айым.
 Ақ гиреўке, алтын қамар,
 Жарқ-журқ етер дуўлығасы.
 Көзинде жуп жулдыз жанар,
 Сулыўлықтың нур тулғасы,
 Күн перзенти нурлы Өташ –
 Оттың пийри жалын атып,
 Түнге қарсы ашып саўаш,
 Турды оны жақтылатып.
 «Киндик қаным тамған далам,
 Ана журттың топырағы!
 Бийопалық етсем саған,
 Көзимди қус шоқығаны...»
 Деп ай жүзли арыў патшам,
 Жалаңашлап оң сийнесин,
 Бир шаланы алып оттан,
 Күйдирди ол ақ мәммесин.

Ант еди бул қорқынышлы
 Айқасарда өмир-өлим,
 Журт сезип бир уллы күшти,
 Зор шайқасқа буўды белин.
 «Ўа, патшайым, Қуяш қызы!
 Жолың болар, қара эне,
 Тиштрия²⁶ - бақ жұлдызы
 Ақ ат болып шықты және»
 Деп қол былғап ғарры порқан,
 Отқа түсип өлип кетти.
 Зикир салып топ аламан,
 Таң атқанша ырым етти...

4

Айдарлы туўы теңселип,
 Шықты жолға массагетлер.
 Жоллар сегбирин еңсерип,
 Қылды жанға қысыўметлер.
 Нар қамыслы жағаларда
 Көп ғаўданлы көллер қалды.
 Адам бармас атаўларда
 Паналасып еллер қалды.
 Жер қайысқан қалың ләшкер,
 Аң бездирди ат дүсирлеп.
 Алды таўға минсе сәске,
 Арты түнде жүк түсирген.

Бурқыратып жуўсан ийисин,
 Шаңғыттан күн көзин басты.

---

²⁶ Тиштрия – Сириус жұлдызы. Әйемги азиялылар оны кийели деп санаған. И.Ю.

Қан сасықлы той күсеген
 Қара кузғын ғақылдасты.
 Түлки жортпас түнейлерден
 Түнде кетип барар олар.
 Қарсақ жортпас қалыңлардан
 Қалғып кетип барар олар.
 Үш күн жүрип, Үркер бата
 Жетти Өгиз өткелине.
 Отты жағып қатар-қатар,
 Ат отлатты шеткериге.
 Бул ақшам тынығып жатты,
 Ер дастанып, қылыш қайрап, -
 Таң алдында жети атты
 Қурбанлыққа шалды сайлап,
 Арты дәрәя, алдында таң,
 Шығар күнге жүзин берип,
 Патша артынан барлық адам
 Табыныўға турды келип.
 Сөнди Шолпан - таң жұлдызы,
 Көрип уллы Күннің жүзин.
 Күн келбетли сахра қызы –
 Тумарис баслады сөзин:

«Гүлдир - гүлдир киснеген,
 Алтын жүён тислеген
 Ат жолына садаға,
 Мийримли Қуяш, қоллайгөр,
 Жүйрик Қуяш, қоллайгөр!

Қамысы нуўлы көл берген,
 Селеўи семиз шөл берген,
 Гүркиреп Гүлдирмамасы,
 Аспанда пөстек сабаған,
 Мийримли Қуяш, қоллайгөр,

Сақый Қуяш, қоллайгөр!

Асығы пүтин ақ серке
 Қой басласын қотанда.
 Белдеуде киснеп тулпар ат,
 Сүринбесин жортқанда.
 Мийримли Қуяш, қоллайгөр!
 Жүйрик Қуяш, қоллайгөр!

Ошағымызда от сөнбесин,
 Бәле-қада келмесин,
 Атымызға туяқ бер,
 Тәнимизге қуғат бер,
 Мийримли Қуяш, қоллайгөр,
 Қахәрли Қуяш, қоллайгөр!

Бийигин көрсет таўлардың,
 Еңсесин көрсет жаўлардың.
 Абырай берсең - улыстан,
 Әжел берсең - қылыштан.
 Оттан, суўдан асыра,
 Тынышлық - ошақ басына.
 Мийримли Қуяш, қоллайгөр!
 Нурлы Қуяш, қоллайгөр!»

5

Күнге сыйынып таң атырып,
 Тумарис ай мәрди майдан
 Шақырды да қас батырын,
 Былайынша бердн пәрман:
 - Қасыңа үш жигит алың,
 Шайла жолға сен өзинди.
 Анаў залым шахға барып,

Жеткиз мына бир сөзимди:
 «Әй, қан қумар Кәйхысраў,
 Жетистим деп масайрама.
 Қан төгиўге қунықса жаў,
 Қан ийисине басы айналар,
 Жеңгениң жоқ улымды сен
 Мәртлик саўаш майданында
 Қой хийлепаз жолыңды сен.
 Еркеклигиң кай жағында.
 Жүзимниң сол жаўыз суўы,
 Ишсең, естен тандырады.
 Ақыл-хушты бастан қуўып,
 Айтқызар көп сандырағы.
 Сол нәлетий суўың менен
 Алданыпты ессиз балам.
 Тырнақ асты уўың менен
 Жазылмас дәрт салдың маған.
 Қаннан басқа ҳеш нәрсени
 Ишер күниң жоқ па енди?
 Қанның усы төгилгени
 Жетер – жетер. Тоқта енди.
 Қолға түскен ләшкеримниң
 Тирилерин қайтар берман.
 Бағларында өз елиңниң
 Жатпайсаң ба сүрип дәўран.»
 Турмасаң бул тәўеллеге,
 Ертең оған зар боларсаң.
 Саўда салып саў геллеге,
 Дәртке сазыўар боларсаң.
 Массагеттиң уллы тәңири –
 Күн ҳаққына ант ишейин:
 Тойғызаман қанға енди
 Тойымсыз көзиңди сениң».. .
 Шапқыншылар кетти шаўып,

Шаң бурқырап шықты көкке.
 Қәйхысраўға айтты таўып,
 Шах ғаркылдап күлди текте...

6

Массагетлер өз патшасын
 «Күн қызы» деп санар еди,
 Шынында оның анасы
 Қарапайым хаял еди.
 Қарапайым деў де қыйын,
 Ол да патша еди билсең,
 Өмирден көп алған сыйын.
 Ертекей - аў айта берсең:
 Адамзаттың арыў ярымы –
 Тиришиликтиң аналары!
 Еркеклердиң сүм, залымы
 Жаныңызды көп жаралады.
 Ертеке емес, тарийх гүўа
 Ертеде қыз ўақтыңызда
 Еркеклерди сиз бир жола
 Жүгинткенсиз тахтыңызға.
 Турпайы күш келе – келе
 Табынған алдыңда кулап.
 (Сол тырнақ ашыўын еле
 Кек тугып жүр көплер бирақ...)
 Ол да аздай, қызлар хәтте
 Безип еркек атаўлыдан,
 Патшалық тах қурып шетке,
 Өз алдына отарлаған,..
 Хаял - қыздың жер титреткен
 Патшалығы, я афарин!
 Ким сизлерге илаж еткен,
 Тил бириктирсеңиз бәриң?...

Сулыұлықтың сол патшалығын
 Талай шайыр тәрийип еткен.
 Шын йошланып мен де бүгин,
 Жырлар едим оны әлбетте.
 Бирақ, ярсыз, мухаббатсыз
 Турмыс па сол, айт шынында?
 Ошақ - отсыз, қус - қанатсыз
 Не мәни бар, айтшы бунда?
 Мықлы төсин жар таслардың
 Жатбаса көк толқын шарпып,
 Я жамғыр, я булақлардың
 Суұы жерге сиңбей балқып;
 Куяш түсип, гүл көгермей,
 Хәрре қонбай гүлден гүлге,
 Дарақ сырғып мийұа бермей,
 Қандай сән бар бул өмирде?
 Көл сулыұы ақ қуұ қус та
 Жубы менен жарасықлы...
 Патша ҳаял да турмыста
 Бара-бара буны уқты.
 Дәстүр атлап, одағайлап,
 Антын бузып абайсызда,
 Қоңсы патша менен «ойнап»,
 Ана болып қалды қызға.
 Көз тасалап, таўға кетип,
 Буұаз кийик пенен бирге
 Туұды да ол, хийле етип,
 Қызын қалдырды үңгирде...
 Дәрьяда муз жети қатып,
 Жети рет өпепек шықты.
 Жүрсе қызлар кийик атып,
 Көрди дүзде бир қызықты:
 Көп кийиктиң арасында
 Қара шашы көзге түсип,

Жети жаслар шамасында
 Бир қыз барар желдей ушып.
 Қуып жүйрик - атлар менен,
 Қызлар қызды ушлап алды.
 Ах, қуаныш бул не деген!
 Патшасына алып барды.
 Сезсе де ана жүреги,
 Патша сыр бермеді бірақ,
 Күймеген шеп емишеги
 Ийіп кетті мисли булақ.
 «Сұлыұларым, алғыс сизге!
 Түсімде кеше Күн тәңирим
 Бир қыз үәде еткен бизге...»
 Дөп аймалап сүйді гүлин.
 Ұа, Тумарис! Есиңде ме,
 Ержеткенше көнбей үйге,
 Дүзге қашып, кийіклерге
 Кетер едің гейде - гейде?
 Аш бүркітті сары жайдан
 Мүлт кеткізбей атар едің,
 Қақтың суұын ишип сайдан,
 Жұлдыз қарап жатар едің.
 Дүз көрген дәу жүреклигиң,
 Тууған ай қас - қабақларың,
 Кийік минез үркеклигиң,
 Кийікше тик аяқларың, -
 Билдим, мийрас болып ғарез,
 Қызларына кең даланың,
 Жәйран жүрис, кийік минез
 Сен арқалы дарығанын...
 Бир күни қыз күни бойы
 Әдетінше дүзге қашып,
 Жүрді шөлде қурып ойын,
 Кийік пенен қуғаласып.

Кеш түскенде бир терекке
 Шықты да ол кетти уйықлап,
 Таң алдында оны хәкке
 Оятып тур шықылықлап.
 Нәзер салса, кийик аңлып,
 Аш жолбарыс жатыр жерде.
 Қыз үстине түсти ғарғып
 Хәм семсерин урды бирден.
 Жараланған жабайы күш
 Қызға асылып жанталасты.
 Сай бойында қызды урыс,
 Көзлер жанып қанталасты.
 Сол мәхәлде жыртқыш аңға
 Бир оқ тийди сары жайдан.
 Жолбарыс өлди табанда,
 Қыз карады болып хайран.
 Бир жигит тур күлимлеген.
 (Патша қызы бурын соңлы,
 Қандай мақлуқ «еркек» деген,
 Билмейтуғын еди оңлы).
 Дәслеп үрkip, соң жууасып,
 Бойы үйренди көп узамай.
 Кеўлинде бир күн қуяшы –
 Татлы сезим оянғандай,
 Тана мүйиз көкиректе
 Ышқы оты лаўлап кетти.
 Дүзде екеўи аўнап шөпке,
 Қызық пенен күнлер өтті.
 Тобылғы сай жағасында
 Бир күни жигит айтты оған:
 «Енди, жаным, ырасында
 Өмир сүриў қаўипли саған,
 Қызыл түлкиниң қуйры ғын
 Қойныңда жасырып болмас,

Патша анаң ертең бир күн
 Сезсе сени аман қоймас.
 Сол ушын мен ерлигимди,
 Қудиретимди көрсетемен.
 Қызлар патшалығын енди
 Қыйратаман, жоқ етемен», -
 Деп ол қырық күн урыс салып,
 Жеңип қызлардың патшасын,
 Қызын хаяллыққа алып,
 Енесиниң кести басын.
 Тумаристиң сүйген яры,
 Сөйттип, зулым болып шықты.
 Ериў - қатын зарлап бәри,
 Жети жыл журт сендей ықты.
 Ғазепленип жәмлеп күшин,
 Қуртты оны журт бирақта
 Хәм күн қызы Тумаристи
 Отырғызды алтын тахқа.
 Соннан берли массагеттиң
 Пышығына хешбир душпан
 Пыш дей алмай жыллар өтти,
 Төгилмеди далада қан.
 Қудамдалы қоңысылар –
 Хорезмийлер, сагдий, сақлар
 Барыс - келис қылып олар,
 Мал көбейтип, егип бағлар,
 Көл бойында шаўып тайлар,
 Ырыс артты, жаўлар қашты.
 Қой үстине боз торғайлар
 Жумыртқалап, уяласты,
 Енди тыныш елге мына
 Жаўыз шах ойран салажақ.
 Бул уллы суў, бул кең дала
 Көрмеген бир урыс болажақ...

Дәрьяның оң жағасында,
 Массаетлер даласында
 Еки ярым мың жылдай бурын
 Болды усы қанлы қырғын...

7

Тарийхтың ядында сол күн:
 Байдақ-байдақ шаңға илесип,
 Күдиретли еки толқын
 Келе берди гүрилдесип.
 Хәм түпсиз бир туңғыйықтан
 Гүңиренгендей жаман даўыс,
 Қулақ питип қым - қуўыттан,
 Ләрзем берди таўлар алыс.
 Урыс, урыс! Әжел тойы.
 Қасарысқан қос әйдарха,
 Шаңғытысып келген бойы
 Бирин - бири шайнар дәрхал.
 Сур жебелер зырлап ушып,
 Жарқ - журқ етер айбалталар.
 Биреўлер ат жалын кушып,
 Биреў кан қақырып барар.
 Әжел жүримнен пай алар,
 Хийле күштен қашып урысты,
 Жылан баслы желмаялар
 Адам киби асылысты.
 Гүзги таңды қаплап тозаң,
 Қылыш, қалқан шақмақ шақты,
 Ат жығылып омақазан,
 Жолақ - жолақ қанлар ақты.
 Қаңылтақ ер тақым ғайзап,
 Жүрек толды қанлы кекке.
 Ақ сүңгили суўық найза

Сүңгир ыссы көкирекке.
 Қорамсаққа қол жууырттып,
 Пиядалар тартты садақ.
 Ақ семсерлер сауыт жыртып,
 Дойырлар жүр әжел қадап.
 Атлар баспай адам лашын,
 Қаймығысып, киснер қатты.
 Жау менен жау жағаласып,
 Бирин - бири урып атты...
 Тур бәлентте такаббыр шах,
 Сайлы ләшкер этирапы.
 Буйрық күтип турар қоршап
 Хайяр Крез - сатрапы²⁷.
 Исеним зор, қууаты мол,
 Жауды жедиу оған таң ба!
 Бир ишарат пенен-ақ ол
 Айдап атты қан майданға:
 Дүркин - дүркин ләшкерлерип,
 Гә, ассир, гә вавилоннан
 Жаллап алған нөкерлерин,
 Ұделерди берип молдан...
 Бирақ, мынау урыстың түри
 Болып шықты басқашарақ.
 Ләшкериниң үштен бири
 Қашты кейин, туулар кулап.
 Үш күн өтпей сынып сағы,
 Үш мәртебе басқы тауып,
 Қосымша күш сорап тағы,
 Шапқыншылар келди шауып.
 Шах зәхәрли мыйық тартып,
 Минип қайтадан қахәрге,
 Бир қол силтеп берди тәртип

---

²⁷ Крез – Ливия патшасы.

Пил бағыўшы дербиклерге,
 Кетти пиллер өңкеңлесип,
 Не дус келсе женшип бәрин,
 Бир бәлемат - келер көшип,
 Салпылдатып кулақларын.
 Қардай жаўған сур жебелер
 Шыбын шаққандай одарға,
 Пил көрмеген саҳрайы ел
 Албырасты бул сапарда.
 Фарсылар гернайын шертип,
 Жеңис сазын шалды мине.
 Массаетлер жаўды ертип,
 Шегинисти шөл төрине.
 Үш күнлик жол артқа салып,
 Аттың басын тарттыдағы,
 Қуўған жаўды күтип алып,
 Қайта саўаш қурды тағы...

8

Өгиз суўдың гөне аңғары
 Бир заманда бурқып аққан.
 Жағада тур шел мазары,
 Батар күнге муңлы баққан,
 Кишкене таў жырасынан
 Жылан кезли жылжып булақ,
 Қалың шатлық арасынан
 Мөлдирер көз жасын булап.
 Сай бойында солқым шыбық –
 Нарттай қызыл тобылғылар.
 Қырғаўыллар қашар буғып,
 Сары селеў шөп ырғалар.
 Ат көтермей суўдан басын,

Ишер аўызлығы менен.
Қушақлап бир қабир тасын.
Жатыр биреў. Бул қим екен?
Тумарис ғой бул жатырған,
«Анажан» деп гүбирленип,
Бул жер бәри ысық оған
Усы жерде кийик емип,
Қуралайлар менен шапқан.
Бунда ол дүньяға келип,
Бунда ол мухаббат тапқан.
Хаял патша уйықлар бунда,
Жаўыз күйеў кескен басын.
Тас кушақлап бас ушында,
Қызы бүгин төгер жасын.
Тас сүўретлер - тас хаяллар
Деп турғандай күлип оған:
«Қол көтермес аўыр шоқмар
Белге илип не бар саған».
Туў төменде, шаң астында
Даўам етер қара қырғын.
Гә жақынлап келип бунда,
Гә серпилер қанлы толқын.
Сүйип - сүйип қабир тасын,
Тумарис орнынан турды.
Жыйнап барлық сәркардасын,
Таң атқанша кеңес қурды.
Таң алдында Шолпан туўып,
Жетти жаңа күн хабары.
Ақ булаққа бетин жуўып,
Тынық суўдан ишти бәри.
Тумарис ақ саўыт кийип,
Ләшкерин турғызып сапқа,
Секиргендей ақша кийик,
Минди ғарғып Ақ боз атқа.

Ақ дүбелей арқасынан
 Қозғалып бир кара куйын,
 «Ақшолпан!» деп салып уран,
 Ақтарылды уллы жыйын.
 Еки булыт, еки думан
 Таў басында қосылғандай,
 Бул урысты көрген адам
 Түсинде де шоршынғандай.
 Қоллар қолға, атлар атқа
 «Мен аламан» деп барады.
 Ысқырысып оқлар оққа,
 Көзлер көзди жеп барады.
 Адам жойтқан адам түрин,
 Топыраққа қан қарысар.
 Өмир, өлим бири - бирин
 Ат үстинен аўдарысар...
 Тоба! Қой бул адамларды.
 От пенен, суў, кек хәм мийрим
 Оның көкирегінде барды.
 Жаралғалы берли бәлким.
 Адамлардан адам туўып,
 Дүньяға да келтиреді.
 Абыл қашса, Қабыл²⁸ куўып,
 Адамды адам өлтиреді,
 Адамға адам сыртпақ болып,
 Адамды адам қыйнап атар.
 Адамды адам куртпақ болып,
 Жаў - жарағын сайлап атар...
 Урыс болса турыс болмас,
 Урыстың бар мәңги заңы.
 Қурбаны жоқ урыс болмас,

---

²⁸ Абыл, Қабыл (инжилде Авель, Каин) Адам ата, Хаўа енениң балалары (И.Ю.).

Ол өмирдің бас душпаны...
 Жахангирлер - баскыншылар!
 Шегирткедей әлимсақтан
 Урығы бир мақлуқсызлар,
 Урыстан йош, ләззет тапқан,
 Қүниңиз жоқ, жумыры жерди
 Тыйық салып бөлиспеген.
 Ураныңыз: «елге елди
 Жаўластыр хәм бөлис» деген.
 Түрли жолдан түрли ўақта
 Барасызлар сиз әлбетте,
 Гириптарсызлар бирақта
 Бәриңиз бир ақыбетке...
 Ал, не болды, хәдден асып,
 Тыныш елге топылған жаў?
 Қан сасыған адам лашы,
 Кең далада жатыр анаў.
 Ал танып көр, кимлер жатқан.
 Жантақ түбин қаны жуўып?
 Сәркарда ма қудай атқан,
 Келген данқ хәм дүнья куўып?
 Я дийқан, я гүлалшы ма.
 Зорлап урысқа айдалған?
 Я биреўдің жалғызы ма,
 Жесир ана, яры қалған?
 Фарсы ма, ол анаў жерде,
 Көзин ғарға шоқып кеткен?
 Массает пе, туўған елге,
 Көкирегин қалқан еткен?
 Ким болса да бул майданға
 Келген алыў, атыў ушын.
 Келмеген ол батып қанға,
 Дүзде бүйтип жатыў ушын...
 Қыйда - қыйыс баўдай адам,

Жарлы ма ол бай ма енди, -
 Бәри бир. Ал, қоразланған
 Жахангир шах қайда енди?...
 Массagetлер көп қыдырып,
 Қәйхысраўдың тапты лашын,
 Сақалынан услап турып,
 Тәннен кесип алды басын.
 Көкирегінде өткір пышақ,
 Урған оны қайсы батыр?
 Қапталында жайып кушақ
 Қулақсыз массaget жатыр,..

Тумарис тур қыя таста,
 Сүйенип ақ найзасына.
 Қан, тер қатып қолаң шашқа
 Қарар қанлы даласына,
 Каралай өшкен дийдарын
 Түрли тыйық тилкимлеген.
 Билгенлер дер «мың афарин»,
 Билмегенлер «бул ким» деген.
 Ал төменде дегиш таслап,
 Геўлеп қумлақ жағаларын,
 Дәрья ағып тур халласлап,
 Дегендей: «хай, арман барың!
 Барың, исим жоқ сиз бенен,
 Қырылысасыз бунша келип,
 Тек биз тулға - ўақыт хәм мен,
 Басқаңлар кетесиз өлип».
 Бирақ, кулақ аспас адам.
 Ағын суўдан ишер қанып.
 Жағаға шығып қайтадан,
 Сөйлер хәм ол ызалаиып:
 «Хәй келгенди жахангир шах,
 Не жаўызлық етпедиң сен.

Өзиңнен басқалар ақмақ
 Хәмде осал деп бе едиң сен!
 От ишинде темир қызса,
 Темир менен алар болар.
 Биреу басқаға гөр қазса,
 Өзи түсип қалар болар.
 «Бир аш құрдым болар екен
 Адамның көзи. Бирақта, -
 Ақыры ол толар екен
 Тек бир қысым топыраққа.
 Лебизимди алып еске,
 Тойғызайын қанға сени»
 Деп қан толы қара меске
 Тығып жиберди геллени...

Табан тиреп өз даласына,
 Массagetлер - шөл барысы, -
 Уллы дәрья жағасында
 Турды сөйтип қасарысып.
 Жаға емес, бул - тарийхтың,
 Босағасы белес - белес.
 Дала емес, бул - халықтың
 Тағдири еди берген елес.
 Күн шығыста қанлы жийек
 Бир кәмески жақты жатар.
 Аржағынан қулан ийек
 Уллы үмит таңы атар.

1969-1970 жыллар.

МАЗМУНЫ

Актрисаның ығбалы.
 Дала әрманлары.
 Гилемши хаял хаққында хақыйқатлық.
 Жолдас муғаллим.
 Акация гүллеген жерде.
 Шеткеридеги хата.
 Ески фонтан ертеги.
 Тумарис.

На каракалпакском языке
 Ибрагим Юсупов

ТУМАРИС И ДРУГИЕ ПОЭМЫ

(избранные поэмы)

Издательство « Каракалпакстан»
 Нукус - 1974
 Редакторы Толыбай Кабулов, Камал
 Худайбергенов.
 Художник К.Бердимуратов.
 Худредактор К.Нажимов.
 Техредактор Ж.Досжанова.
 Корректор Б. Файзуллаева

Териўге берилген ўақты 31/V.1974 - жыл.
 Басыўға рухсат етилген ўақты 5/VIII.1974 -
 жыл. Көлеми 9,0 баспа табақ 12,6 шәртли баспа
 табақ. 10,1 есап баспа табақ. Қағаз форматы
 70x108/ 1/32. Қағаз №2 РК. Тиражы 7000.
 Баҳасы 1 м 43 тийин.

«Каракалпақстан» баспасы, Нөкис қаласы, К.
Маркс көшесі, 9.

ҚКАССР баспа, полиграфия қәм кітап саўдасы
ислери бойынша басқармасының «Правда»ның
50 жыллығы атындағы Нөкис
полиграфкомбинаты. Заказ № 103.